

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI**

**SOSYAL GÜVENİN İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE
ANLAMLANDIRILMA TARZI: ANKARA İLİNDE BİR SAHA
ÇALIŞMASI**

Doktora Tezi

Ayşem Aygün ATİLLA

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI**

**SOSYAL GÜVENİN İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE
ANLAMLANDIRILMA TARZI: ANKARA İLİNDE BİR SAHA
ÇALIŞMASI**

Doktora Tezi

Ayşem Aygün ATİLLA

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ**

Ankara, 2021

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM ANABİLİM DALI**

**SOSYAL GÜVENİN İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE
ANLAMLANDIRILMA TARZI: ANKARA İLİNDE BİR SAHA
ÇALIŞMASI**

Doktora Tezi

**Tez Danışmanı:
Prof.Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ**

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1) Prof.Dr. Bedriye POYRAZ
- 2) Prof.Dr. Sema YILDIRIM BECERİKLİ
- 3) Doç.Dr. Halise KARAASLAN ŞANLI
- 4) Doç.Dr. İbrahim Hakan DÖNMEZ
- 5) Doç.Dr. Zaliha İnci KARABACAK

Tez Savunması Tarihi

12 Temmuz 2021

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof.Dr.Sema YILDIRIM BECERİKLİ danışmanlığında hazırladığım “Sosyal Güvenin İletişim Perspektifiyle Anlamlandırılma Tarzı: Ankara İlinde Bir Saha Çalışması (Ankara.2021)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:
Adı-Soyadı ve İmza

Ayşem Aygün ATİLLA

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. SOSYAL SERMAYE TEORİLERİNİN ANALİZİ	15
I.I. Bourdieu ve Sosyal Sermaye: Sosyal Ağlar İçine Gizlenmiş Eşitsizlikler	19
I.II Putnam ve Sosyal Sermaye; Toplumsal Canlılığın Sosyolojik Özü	32
II. SOSYAL GÜVEN VE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	41
II.I Güven Tipolojisi: Belirsizlikle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Güven vs. Toplumsal Sistemin Başat Akışkanı Olarak Güven	41
II.II Sosyal Hayatı Düzenleme Fonksiyonuyla Din ve Sosyal Güven	58
II.III Gelir Eşitsizliğinin Bir Türevi Olarak Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Güven	69
II.IV Sosyal Güven ve Kitle İletişim Araçları	82
III. SOSYAL GÜVENİN İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE ANLAMLANDIRILMA TARZI: ANKARA İLİNDE BİR SAHA ÇALIŞMASI	93
III.I Dinsel Faktörler ve Sosyal Güven	96
III.II Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Güven	118
III.III Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Güven	164
SONUÇ	193
KAYNAKÇA	203
ÖZET	213
ABSTRACT	214
EKLER	215

GİRİŞ

Bugün içinde yaşadığımız toplumun başat özelliklerine bakılarak çeşitli terimlerle adlandırıldığına sıklıkla şahit oluyoruz. Belki de en çok kullanılan tanımlardan biri “iletişim toplumu” dur. İletişim sözcüğünün kapsadığı alan, bireyin kendisi ve çevresini içeren sınırsız sayıda ögenin oluşturduğu koca bir kümedir. Bilgi alışverişi, sosyal ağlar, teknik iletişim, şirket iletişimi, politik iletişim gibi yüzlerce alt başlığa ayrılabilen iletişim sözcüğünün içerdiği anlam çokluğu kuşkusuz artık iletişimin “heryerdeliğinden” kaynaklanmaktadır.

İletişim anlam yaratan bir alışveriş etkinliği üzerine kurulur. İletişim kurmak, herkesin kendine özgü bir yaklaşımla, ortak dilin ortak gereçlerini kullanarak, ortak bir dil, bir anlaşma, dolayısıyla bir saydamlığa ulaşmasıdır. İletişimsel alışverişte söz konusu olan yalnızca edim değil, bir anlam arayışıdır. Bu nedenle iletişim zor, karmaşık ve canlı bir süreçtir (Bourse ve Yücel, 2012:28).

Gündelik yaşam, anlam arayışı hedefli iletişimsel alışverişlerin cereyan ettiği platformdur. Dolayısıyla bir iletişimci için bilimsel merak uyandıran bir konunun bu platformda incelenmesi hem sosyal öznelerin aktüel betimlemelerinin yapılabilmesi hem de değişimlerin belirlenebilmesi için uygun bir vasat oluşturacaktır. Gündelik hayat sadece gündelik pratiklerin vuku bulduğu bir sosyal arena değildir. Gündelik hayatın öznesi olan insan da doğduğunda sosyolojik bir özne değildir. Bize bireysel pratikleri tarihsel bir izlek içinde inceleyebileceğimiz, sıradan görünen bireysel pratiklerin hangi toplumsal saiklerle yönlendirildiğini araştırabileceğimiz bir vasat sunar.

Doksanlı yıllarda geleneksel toplumun güçlü bir şekilde değişime uğradığı aşikardır. Gelişmiş ülkelerde bu değişim, dönüşüm karmaşık ve belirsiz cereyan etse de, bu dönüşümün tümünü ‘artan bireysellik’ başlığı altında toplamak mümkündür (Pogukaeva, 2015:148). Giderek daha mikro bir dünyaya itelenen bireyin bu dönüşüm

sırasında geleneksel bağlarından koparılması ile kök duygu olan güvende daha büyük sarsıntıların yaşandığı düşünülmektedir.

Modern hayata iyimser yaklaşan bir görüşe göre, modern hayatta iletişim tamamen ortadan kalkmış değildir. Onun yerine, sosyal sınıf, din, cinsiyet, ırk, milliyet vb. aidiyetlere göre oluşan zorunlu iletişim ve yükümlülükler gönüllülüğe bağlı iletişimle yer değiştirmiştir. İnsanlar birbiriyle daha az iletişimde değildir, sadece seçtikleriyle iletişimde kalmaktadırlar (Pogukaeva, 2015:149).

Kopmaz ve dâimi bağlardan yoksun olan toplum bireyleri, toplumun diğer üyeleriyle irtibatlanmak için mevcut bağları kullanarak birbirleriyle ilişki kurarlar. Ancak bütün bu bağlantıların sürekliliğinin garantisi yoktur. Akışkan modernite içinde birey tekrar tekrar bağısız kalır (Bauman, 2012:7-8). İletişim altın çağını yaşarken ilişki giderek dar bir alanda kısa paslaşmalara dönüşüyorsa, kaos yeni normallik ise, istikrarsızlık anormalliğe değil normalliğe işaret ediyorsa, güveni oluşturan unsurların ya da güven pratiklerinin de dönüşmesi akla yakındır. Bu çalışmada günümüzde dönüşen güven pratiklerinin dokusunun anlaşılması amaçlanmıştır.

Yalnızca tüketim araçları simülasyon değildir, çoğunlukla insanlar arası etkileşimler de simüle edilir. Hiper tüketim ve simülasyon çağında artık etkileşimlerimiz de simüle edilmiştir. Artık, özgür etkileşim nadiren ortaya çıkmaktadır. Simüle edilen ile gerçek olan arasındaki tüm ayırım artık kaybolmuştur, etkileşimin simüle edilmiş formu gerçeklik haline gelmiştir (Ritzer, 2011). Tıpkı gündelik hayatın kendisi gibi tekrarlı tekrarlı kökleşen, gündelik hayatın hücrelerine nüfuz ettiği için sıklıkla gözden kaçan bu tür etkileşimlerin içeriğine ve şekline dair ipuçları taşıma gayretinde olan bu çalışmanın bu nedenle önemli bir hususun altını çizdiği düşünülmektedir.

Konunun araştırılmasıyla ilgili veri toplama tekniğinin uygulanmasında şu şekilde bir izlek takip edilmiştir. Tez çalışmalarına başlarken odak grup çalışmaları yapılmıştır.

Odak grup çalışmaları ile konu üzerine çalışılırken dikkat edilecek bölümler oluşturulmaya, tezin başlıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu tezin 2. bölümünü oluşturan ‘ilişkili kavramlar’ söz konusu odak grup çalışmaları sonrasında belirlenmiştir. Böylelikle saha çalışması ve kuramsal bölümün araştırılmasının eşgüdümlü bir şekilde birbirini üretmesi ve desteklemesi sağlanmıştır. Odak grup çalışmaları yapılırken katılımcılar üç grupta; alt gelir grubu, orta gelir grubu ve üst gelir grubu olarak kategorize edilmiştir. Gelir düzeyiyle ilgili bir bakış açısının toplumsal güveni oluşturan pratiklerle ilgili olup olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Gelir gruplarının belirlenmesinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri esas alınmıştır.

İlk odak grup çalışması 18 Aralık 2015 tarihinde yapılmıştır. 1.5 saat süren çalışmaya alt gelir grubunda olan 3 kadın, 3 erkek olmak üzere toplam 6 kişi katılmıştır. Odak grup çalışmasına katılacak kadro sürekli değişmiştir. Davet edilen katılımcılar çoğunlukla ilk olarak “kimlerin katıldığını” sorup ona göre karar vereceklerini söylemişlerdir. Odak grup çalışması için görüntü kaydı alınmamış ancak katılımcıların izin ve rızasıyla ses kaydı alınmıştır. Odak grup çalışması alt gelir grubunun öğle arasında olacak şekilde Bahçelievler semtinde bir kafeteryanın kapalı bir odasında yemekli olarak organize edilmiştir.

İkinci odak grup çalışması 07 Nisan 2016 tarihinde yapılmıştır. 1.5 saat süren çalışmaya 3 kadın, 3 erkek olmak üzere toplam 6 kişi katılmıştır. Aynı gelir grubunda yer almalarına rağmen katılımcıların farklı profillerde olmalarına özen gösterilmiştir. Odak grup çalışması için görüntü kaydı alınmamış ancak katılımcıların izin ve rızasıyla ses kaydı alınmıştır. Orta gelir grubu ile yapılan bu odak grup çalışması Bahçelievler semtinde bir işyeri odasında organize edilmiştir.

Üçüncü odak grup çalışması 18 Mayıs 2016 tarihinde yapılmıştır. 1.5 saat süren çalışmaya 3 kadın, 3 erkek olmak üzere toplam 6 kişi katılmıştır. Aynı gelir grubunda yer

almalarına rağmen katılımcıların farklı profillerde olmalarına özen gösterilmiştir. Odak grup çalışması için görüntü kaydı alınmamış ancak katılımcıların izin ve rızasıyla ses kaydı alınmış ve görüşme ev ortamında düzenlenmiştir.

Bu odak grup çalışmaları ile tez çalışmasının başlıkları ve sosyal güven ile ilişkili kavramlar belirlenmiştir. Buna göre; **çalışmanın ilk bölümünde** sosyal sermaye kavramı, konuya birbirinden oldukça farklı bir perspektiften yaklaşan iki düşünür üzerinden açıklanmaktadır. İki farklı uçta yer alabilecek Putnam ve Bourdieu'nün görüşleri kavramın katmanlarının anlaşılmasında oldukça yararlı enstrümanlar sunmaktadır.

İkinci bölümde, sosyal sermayenin kimi zaman çıktısı kimi zaman öncülü olarak görülen güven, sosyal güven kavramları üzerinden ve bu kavramla ilişkili görülen diğer kavramlar üzerinden konu ayrıntılandırılmaktadır. Alanda yapılan araştırmanın sonuçları **üçüncü bölümde** verilmektedir.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Gündelik yaşam statik değildir; tekrara dayanan monotonluğuyla değişmez gibi görünse de yavaş yavaş değişir. Bağlam bağımlı olması nedeniyle zamana ve mekâna göre, toplumdaki değişimlerden etkilenerek değişir. Yorumlayıcı araştırmacılar bireylerin kendi eylemleri aracılığıyla gündelik hayat içindeki toplumsal gerçekliklerini nasıl inşa ettiklerini anlamaya çalışmaktadırlar, dolayısıyla, kişilerin gündelik hayatına ilişkin niteliksel veriler anlama çabasında araştırmacı için yol göstericidir.

Nicel ve nitel araştırmalarda ihtiyaç duyulan verilerin içerik ve biçim farklılıkları göz önüne alınarak, bu çalışmada nitel bir araştırma tekniğinin kullanılmasının daha

uygun olacağı düşünülmüştür. Temel verilerin toplanmasının¹ araştırma türü ile uyumlu olmasının kapsam ve derinlik açısından avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Bu araştırmada verilerin toplanması için “derinlemesine görüşme” tekniği kullanılacaktır.

Derinlemesine görüşmelerde kullanılacak sorular, görüşmeci ile görüşülen arasında güven kurmaya ve görüşüleni rahatlatmaya yönelik olarak (Marvasti, 2004:19) görüşülen kişilere göre farklı sıralarda sorulabilen ama herkese aynı soruların sorulduğu modüler bir yapıda tasarlanmıştır.

Bu alan araştırmasının genel kapsamı “sosyal güven” üzerinedir. Ancak bu kapsamın muğlak ve büyük hacimli olması nedeniyle araştırma konusu daraltılmıştır. Seçilen araştırma konusunun bu denli muğlak olduğu durumlarda konunun daraltılıp netleştirilmesi ve araştırılabilir bir problem halinde ifade edilmesi gerekmektedir (Turhanoglu, Suğur, Gönç ve Çetin, 2012:125).

Sosyal güven gibi makro bir kavram etrafında gerçekleştirilecek bu tezin araştırma problemini; “*Ekonomik gelirin sosyal güven düzeyi üzerinde bir etkisi var mıdır?*” ve ikincil olarak da “*Sosyal güven düzeyini gelir dışında etkileyen etmenler nelerdir?*” oluşturmaktadır. Araştırma konusunun “neyle ilgili bilgi toplamak istiyorum”, araştırma probleminin de “bu konuyla ilgili neyi bilmek istiyorum?” sorusunun ifadesi olduğu düşünülürse “*Ekonomik gelirin sosyal güven düzeyi üzerinde bir etkisi var mıdır?*” sorusunun halen bir araştırma için geniş çaplı kaldığı düşünülebilir. Aynı kaygı, ikincil araştırma problemi (*Sosyal güven düzeyini gelir dışında etkileyen etmenler nelerdir?*) için de geçerlidir. Ancak bu teorik tipteki soru türü araştırmanın sahadaki kısmı içinde de şekillenebilecek esneklikte bırakılmıştır.

¹Nitel araştırmalarda en sıklıkla kullanılan araştırma teknikleri derinlemesine görüşme, odak grup görüşmesi, yapılandırılmamış (denetimsiz) gözlem, yarı-yapılandırılmış gözlem, örnek olay incelemesi (vaka çalışması), doküman incelemesi, yaşam öyküsü, sözlü tarih ve gömülü teori olarak sıralanabilir.

Araştırma konusunun daraltılması ve sağlıklı yürütülebilecek bir kapsama kavuşturulabilmesi için açık ve sınırlandırılmış bir form kazanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamına dair ilgilenilen mekân/coğrafya; ilgilenilen kişiler, ilgilenilen yön ve değişkenler vb. enstrümanlar ile konu araştırma başında mümkün olan en net çerçeveye kavuşturulmuştur.

Nitel araştırmalarda araştırma probleminin çalışmanın daha sonraki aşamalarında esnek bir şekilde ve değişikliğe açık olarak kurulması yaygın kabul gören bir tercih olduğundan (Turhanoglu vd., 2012:127-128) ve keşfedici, betimsel ya da hipotez üretmeye yönelik olan nitel araştırmaların diğer özellikleri dikkate alınarak “sosyal güven” kavramı etrafında şekillenen bu araştırmanın katılımcıların kendini ifade etmesinde mümkün olduğunca esneklik ve özgürlük sunacak şekilde kurgulanması planlanmıştır.

Bu araştırmanın varsayımı; toplumumuzun geleneksel bağlarında güven konusu üzerinde büyük oranda bir zayıflama yaşandığıdır. Araştırmanın önermeleri ise;

- Ekonomik gelir düzeyi ile sosyal güven düzeyi arasında simetrik bir ilişki vardır.
- Dindarlık algısı kişinin sosyal güven düzeyini artırır.

İşlemselleştirme² çalışmaları kapsamında araştırmanın operasyonel kavramları/değişkenleri ‘sosyal güven’, ‘ekonomik gelir düzeyi’, ‘kültürel sermaye’, ‘dindarlık’ ve “tercih edilen TV programlarının niteliği” olarak belirlenmiştir. Bu işlemselleştirme çalışmasından amaç, kavramlarımızın gözlenebilir etkinlikler şeklinde ifade edilmesini sağlamaktır. Odak grup çalışmaları yapılırken katılımcılar üç grupta; alt gelir grubu, orta gelir grubu ve üst gelir grubu olarak kategorize edilmiştir. Bu odak

² Turhanoglu ve diğerleri (2012:132) kavramların ölçülebilir somut değişkenler hâline getirilme sürecini işlemselleştirme (operationalization) olarak tanımlamaktadır. Örneğin, kültürel sermaye, dindarlık vb. kavramları hangi davranışların, fikirlerin, görüşlerin ya da özelliklerin yansıttığını söyleyemez isek araştırmanın amacı açısından bu davranışlar kullanışsız hale gelir.

görüşmelerden edinilen bilgi doğrultusunda tez konusuna ilişkin derinlemesine görüşmelerin alt gelir ve üst gelir grubu olarak belirlenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Alt ve üst gelir grubu kategorize edilirken TÜİK Hane Halkı Gelirleri araştırması sonuçları baz alınmıştır. Ekonomik gelirlere ilişkin olarak bu tezde kullanılan tablo, “Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20’lik gruplar itibariyle yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı (2016-2017)” tablosudur³.

TÜİK’in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına⁴ göre 2017 yılı için Türkiye’de yaşayanların en yoksul yüzde 20’sinin ortalama yıllık geliri 6.779 TL, en zengin yüzde 20’sinin ortalama yıllık geliri 51.127 TL’dir. İl bazında ortalama fert gelirinin en yüksek olduğu il ise Ankara’dır. Toplam eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirleri içinde en yüksek payın yüzde 48.9 ile maaş-ücret gelirine ait olduğu belirlenmiş, ikinci sırayı yüzde 19.7 ile sosyal transfer gelirleri, üçüncü sırayı yüzde 19.6 ile müteşebbis gelirleri almıştır. Tarım dışı gelirler müteşebbis gelirlerinin yüzde 21.4’ünü, emekli ve dul-yetim aylıkları sosyal transferlerin yüzde 91.4’ünü oluşturmaktadır.

Yıllık verilerin aylık hale getirilmesi sonucu bahsedilen yüzde 20’lik gelir gruplarını şu şekilde kategorize etmek mümkündür;

- 1. %20’lik dilim: Kişi başına aylık geliri 565 TL’den az olanlar (çok düşük gelirli),

³Hane halkı kullanılabilir gelirinin -hane halkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan-eşdeğer hane halkı büyüklüğüne bölünmesiyle elde edilen “eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine” göre, en yüksek gelire sahip yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay 2017’de, bir önceki seneye kıyasla, 0.2 puan artarak yüzde 47.4 ve en düşük gelire sahip yüzde 20’lik grubun payı 0.1 puan artarak yüzde 6.3 olmuştur.

⁴TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması” ile hanelerin ve hanelerde yaşayanların gelirleri, yaşam koşulları konularında bilgi toplamaktadır. Bu yolla, seçili hanelerde yaşayanların verdikleri bilgilere dayalı olarak, kişilere ve bölgelere göre kullanılabilir gelirin dağılımı açıklanmaktadır.

- 2. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 565 TL ile 960 TL arasında olanlar (düşük gelirli),
- 3. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 960 TL ile 1875 TL arasında olanlar orta gelirli (bu sınıfın alt ortası 960 TL-1330 TL aralığında, üst ortası 1330 TL-1875 TL aralığındadır),
- 4. %20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 1875 TL ile 4260 TL arasında olanlar (yüksek gelirli),
- 5.%20'lik dilim: Kişi başına aylık geliri 4260 TL'den yüksek olanlar (çok yüksek gelirli),

Bu araştırma için ilk %40'lık gelir dilimi ile son % 40'lık gelir dilimine giren kişilerle derinlemesine görüşme yapılmıştır.

Araştırma örnekleminin daraltılması ve belirlenmesi için şu şekilde bir yol izlenmiştir: Öncelikle, çalışmanın alan araştırmasından elde edilecek bulguların Türkiye üzerine genellenmesi gibi bir amaç yoktur. Bunun yerine örneklem içindeki kişilerin güven pratikleri kendi tikel bağlamında anlaşılmaya çalışılarak bireysel deneyimler bağlamında güven pratikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle örneklem; olasılığa dayalı örneklem seçim yollarından⁵ biri seçilmemiştir. Tez konusu itibarıyla örneklemin seçiminde “olasılığa dayalı olmayan (yargısal) örneklem seçim teknikleri”⁶ üzerinden daraltma yapılmıştır. Alan araştırması için belirli semt veya mahallelerin seçilmemesi,

⁵Bunlar; basit tesadüfi örnekleme, sistematik örnekleme, tabakalı (katmanlı) örnekleme ve küme (çok aşamalı) örneklemedir.

⁶Bulguların genellenmesi amacı taşınmamasının yanı sıra örnekleme girecek insanlardan detaylı ve derinlemesine bilgi edinilmeye çalışıldığı için örneklemdaki her bireyin araştırma konusuna uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle yargısal örnekleme seçim tekniklerinden (gelişigüzel örneklem, kota örneklem, amaçsal örneklem, kartopu-zincirleme örneklem, teorik örneklem, güdümlü örneklem, mekansal örneklem, aykırı durum örneklem) amaçsal örnekleme ile kartopu örnekleme teknikleri tercih edilmiştir.

bunun yerine TÜİK verileri üzerinden başlanacak derinlemesine görüşme bulgularının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Alan araştırması için yaşları 18 ile 65 arasında değişen 20 kişi ile yapılan yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılacak kişiler çeşitli kişi ve kurumların referanslarıyla belirlenmiştir.

Görüşmelerde Bourdieu'nün “aktif ve metodolojik dinleme” olarak ifade ettiği metot kullanılmaktadır. Bu metotla araştırmacı ile görüşülen kişi arasında simgesel şiddetin oluşmasının en aza indirgenmesi amaçlanmaktadır. Bourdieu'ye göre araştırmayı yürüten ve görüşülen kişi arasındaki (farklı sermaye kompozisyonları nedeniyle oluşan) toplumsal asimetrik konum hem araştırma sonuçlarını etkileme hem de simgesel şiddetin ortaya çıkması tehlikesini barındırır (akt. Yamanoğlu, 2008:17). Bu araştırma için mümkün olduğunca az müdahalenin olduğu (görüşmeci için) akışkan bir etkileşim tercih edilmiştir. Soruların kesin bir sıralama içinde soru-cevap şeklinde devam etmesinden ziyade araştırmacı tarafından sağlanacak genel bir yön duygusu içinde görüşmenin sürdürülmesi tercih edilmiştir.

Sosyologlar artık giderek çoğalan bir oranda görüşmenin “soruların sorulması ve cevapların alınması” ile sınırlı olmaması gerektiğini düşünmektedir. Sosyologlar ve sosyal bilim ile uğraşan bilim insanları, insanlar hakkında veri toplama çalışması görüşme eyleminin merkezinde yer alsa da, nitel araştırmacıların teknik ve sürece ilişkin konulardan ziyade sosyal bağlam, etkileşim ve anlam ile daha çok ilgilenmesi gerektiğini düşünmektedir (Marvasti, 2004:29). Bu türden eğilimin bütünlük bir yaklaşım içine katılabildiği en iyi örneklerden birinin Holstein ve Gubrium'un *aktif görüşme* konseptinin olduğunu söyleyen Marvasti (2004:29) bu yaklaşımın perspektifinde görüşme katılımcılarının “gündelik hayat uygulayıcıları” gibi görüldüğünü ve gündelik hayat deneyiminin özelliklerini ayırt etmek ve iletişim kurmak için sürekli bir çaba

gösterildiğini ifade eder. Görüşmedeki tüm katılımcılar, anlam ifade etmede kaçınılmaz olarak rol oynamaktadır. Buradan hareketle araştırmada benzer bir biçimde sosyal bağlam, etkileşim ve anlamın nasıl kurulduğu da dikkate alınmıştır.

Araştırma konusuna dair verilerin toplanması için *derinlemesine görüşmenin tercih edilmesinin nedenleri arasında*; görüşülenlerin gündelik hayat pratiklerine ilişkin daha derin bir iç görü elde etme niyeti; başlık hakkında multi-perspektifli bir bakış açısı kazanılması; özgün öykülerin ve süreçlerin araştırma verileri içine dahil edilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır.

Araştırmada veri toplanan kişiler kadar, bu kişilerin ortamları, yaşam tarzları vb. nesnel koşulları da birer aktör gibi araştırma içeriğine dahil edilmiştir. Becker'in ifade ettiği gibi (2014:103), “bir olayı, bir örgütlenmeyi ya da bir olguyu çevreleyen tüm koşullar bahsettiğimiz şeyin gerçekleşme ya da var olma şeklini etkiler”.

Gözlemler yazılırken ‘yorum’ ile ‘betimleme’ arasında makul bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Becker'in ifade ettiği gibi (2014:1003) yorum ağırlıklı yazmanın, toplumsal dünyayı tanımlarken sandığımızın aksine “hakikati görmek” konusunda büyük bir handikap oluşturabileceği, basit gözlemlerin bize sandığımızdan daha çok bilgi verebileceği düşünülmektedir.

Sosyal Güvenin Ölçülmesi

Sosyal sermaye konusunun belki de en zayıf noktası sosyal sermayenin nasıl ölçülebileceği konusunda tam bir mutabakatın sağlanamamış olmasıdır. En yaygın kullanılan iki yaklaşımdan biri belirli bir toplumdaki grup ve grup üyeliklerinin sayımının yapılması, diğeri de güven düzeyi ve sivil katılım konusunda anket verilerinin kullanımıdır. Putnam (2000) araştırmasında argümanını sosyal sermayeyi sivil bir toplumdaki grup ve üyeliklere (spor kulüpleri, bowling turnuvaları, edebiyat toplulukları,

politik örgütler vb) ilişkin veriler üzerinden şekillendirirken, Fukuyama (1999) ölçümleme için bu iki yöntemin dışında iç bağlılık (internal cohesion) ve kolektif eylemi belirlemek başka bir ölçüm gerektiğinde ısrar eder. Fukuyama'ya göre, sosyal sermaye diğer sermaye türlerine oranla dışsallıktan büyük oranda etkilenen bir sermaye türüdür; sözgelimi bowling turnuvaları parlamento üzerinde bir baskı oluşturabilecek bir etkinlikte değildir. O halde bu bağlılığı ölçümlemek için, ölçüm sürecine kalitatif etmenler eklenmelidir. 'Güven yarıçapı' olumlu bir dışsallık olarak hesaba katılmalıdır der.

Dünya Değerler Araştırması için güvenin ölçülmesinde standart tek bir soru vardır: "Genel olarak, çoğu insana güvenilebileceğini söyler misin, yoksa insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir mi dersin?" 1948 yılında Noelle-Neumann tarafından tasarlanan bu sorudaki özellikle "İnsanların çoğu" ibaresi soruya yönelik itirazların belkemiğini oluşturmaktadır. Bu soru ile genel güvenin ölçülemeyeceği yollu itirazlar sosyal bilimler alanını uzun yıllardan beri meşgul etse de, basit ve cevaplanma oranının yüksekliği nedeniyle bu soru halen genel güven araştırmalarında çok büyük bir yaygınlıkla kullanılmaktadır. Putnam gibi kimi sosyal bilimciler bu ifade tarzındaki 'insanların çoğu' tanımının 'diğer insanların yarıçapını' tanımlanmamış olarak bıraktığını vurgularken, kimi sosyal bilimciler de 'insanların çoğu' tanımının Londra'da ya da başkaca bir metropol kentinin merkezinde oturan biri ile İsviçre'nin bir dağ köyünde yaşayan biri için aynı şeyi ifade edemeyeceğine vurgu yapmaktadır.

Sosyal bilimciler tarafından itiraz edilen bir diğer nokta "insanlara güvenilebilirim" ile "insanlarla ilişkilerde dikkatli olmak gerekir" ifadelerinin birbirinden farklı önermeler içerdiği ancak birbirinin zıddı olmadığıdır. Wuthnow'un 1998 yılında yaptığı bir araştırmada (akt.Uslaner:2006), bu iki soru birbirinden ayrı olarak katılımcılara sorulmuş ve katılımcıların % 62'si 'insanların çoğuna güvenilebileceği', % 71'i ise 'insanlarla ilişkilerinde dikkatli olmak gerektiği' yanıtını vermiş ve insanların çoğuna

güvenilebileceği yanıtını verenlerin % 66'sının aynı zamanda ilişkilerde dikkatli olmak gerektiğini de düşündüğü sonucuna ulaşmıştır.

Putnam (2000:137-138) bu soruya verilecek yanıtların karşı koyulamaz bir biçimde belirsizlik ve bulanıklık içerdiğini söyler. Eğer son zamanlarda giderek daha az kişi sorunun ilk kısmını benimsiyorsa, yani çoğu insanın güvenilir olduğunu söyleyenlerin sayısı azalıyorsa bunun anlamı üç şekilde de yorumlanabilir;

- 1) Soruyu yanıtlayanlar aslında son zamanlarda dürüstlüğü daha nadir olduğunu ifade ediyor,
- 2) Başka insanların davranışlarının aslında değişmediğini ama bizim daha paranoid olduğumuzu ifade ediyor,
- 3) Ne bizim etik taleplerimizin ne de diğer insanların davranışlarının değişmediğini, ama mevcut durumda artık diğerlerinin güvene kolaylıkla ihanet edebileceklerini – belki de medyadaki haberler yüzünden- düşündüğümüzü ifade ediyor olabilir. İnsanlar bu soruyu aslında tamamen kendi deneyimlerine bakarak yanıtlamaktadır.

Uslaner (2006) bu sorunun 'genel güveni' en azından ABD için ölçmediğini ifade etmektedir. Çin'de yapılan araştırmalarda 'insanların çoğu' ifadesi ile İngiltere'de yapılan araştırmalarda 'insanların çoğu' ifadesinin birbirinden farklı genişlikte çevrelere tekâbül ettiği ileri sürüldüğünden yardımcı kavramların da sürece dahil edilmesi gerektiğini düşünen kimi sosyal bilimciler, araştırmalarında (Delhey, Newton, Welzel, 2011) Fukuyama'nın 'güvenin düzeyi' ve 'güvenin yarıçapı' kavramlarına başvurmuştur. Fukuyama (1999) 'güvenin düzeyi,' ile 'güvenin yarıçapı' arasındaki farkı şu şekilde tanımlar; güvenin düzeyi işbirliğine ilişkin normların kuvvetini ifade ederken, güvenin yarıçapı işbirliğine ilişkin normların işbaşında olduğu çevreyi işaret eder. Kavramsal olarak ifade edilirse, güvenin yarıçapı işbirliği çevresinin 'genişliğini' tanımlar, güvenin

düzeyi ise bu işbirliği çevresindeki sivil işbirliğinin ‘yoğunluğunu’ ifade eder. Delhey, Newton ve Welzel (2011) genel güven ölçümü hakkında bir değerlendirme yapılması için güvenin hem düzeyine hem de yarıçapına ilişkin bilgi sahibi olunması gerektiğini iddia etmektedir.

Bègue güvenle ilişkili araştırmasında ölçek olarak Wrightsman’ın gözden geçirilmiş “İnsan Davranışları Felsefesi Ölçeği”nden (1991) alınan 8 parçayı kullanmaktadır. Bègue araştırmasının sonucuna göre, kendileri için adil bir dünyaya inanan kişiler, başkaları için adil bir dünyaya inanan kişiler ve kiliseye devam eden kişiler, diğer insanları ‘dürüst’, ‘güvenilir’, ‘bencil olmayan’, ‘diğerkâm’ olarak görmeye daha yatkındır. Ayrıca, yine bu araştıma sonucuna göre, kişilerarası güven duygusunun adil bir dünyaya –özellikle diğerleri için adil bir dünyaya- olan inanç ile güçlü bir bağı bulunmaktadır.

Putnam (2000:291) Amerikan eyaletlerinde sosyal sermayenin ölçülmesi için 14 bağımsız ölçek (Ek:1) geliştirmiştir. Daha önce güven kavramının farklı disiplinler tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırıldığını, disiplinlerarası bir karakteri olduğunu belirtilmiş idi. Güvenin ölçülmesinde psikoloji disiplininde kullanılan bir başka ölçek 25 parçadan oluşan ve 1991 yılında yayımlanan Rotter Kişilerarası Güven Ölçeği’dir⁷ (Ek:2).

Görüldüğü gibi, multidisipliner bir kavram olan ‘sosyal güven’ kavramını ölçmek için bilim insanları çalıştıkları disipline göre çeşitli ölçme enstrümanları geliştirmişler ve bu durum birbirinden farklı, çok çeşitlilik arz eden ölçeklerin oluşması ile sonuçlanmıştır. Birey ile çevresi arasındaki etkileşim ve bu etkileşimde güven düzeyleri üzerine etki eden

⁷ Ölçek Dr. J.B Rotter, Psikoloji Departmanı, Connecticut Üniversitesi, Storrs, Connecticut 06268 adresinden veya internet üzerinden edinilebilir. Veya <http://highered.mheducation.com/sites/dl/free/0072563974/87095/ch07.html> adresinden çevrimiçi olarak yapılabilir.

değişkenleri analiz etmek bu araştırma için önem arzettiğinden araştırmada kullanılan derinlemesine görüşme sorularının (Ek:3) yanısıra Dünya Değerler Araştırması'nda kullanılan güven sorusu, kıyaslama yapılabilmesi için, bu araştırmada da sorulmuştur.

I. SOSYAL SERMAYE TEORİLERİNİN ANALİZİ

Sosyal sermaye kavramı multidisipliner bir kavramdır. Başta sosyoloji olmak üzere birçok disiplin içerisinde sıklıkla karşımıza çıkan sosyal sermaye kavramının üzerinde tam bir anlaşma sağlanmış bir tanımı olmaması bu kavramın karmaşık yapısı nedeniyledir. Güven, karşılıklı ağlar ve iş birliği gibi çeşitli kavramlarla ilişkili olarak da sıklıkla karşımıza çıkan sosyal sermaye kavramı bireyin başarısında ve/veya toplumun kalkınmasında kurucu öge olarak görülmektedir. İlgili literatürde toplumda bulunan güvenin o toplumun sosyal ve ekonomik bağlamda kalkınmasının adeta anahtarı olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, bir toplumu oluşturan insanlar, birbirlerine ve toplumun kurumlarına ne kadar güveniyorsa o toplumda refah seviyesinin o denli yüksek olduğu var sayılır; ya da tam tersi bir şekilde güvenin düşüklüğü o toplumun refah seviyesinin düşük olduğu var sayımını beraberinde getirir. Bu açıdan baktığımızda sosyal sermaye tartışması toplumsal yapının iyileştirilmesine katkı sağlamaya yönelik bir çaba olarak da anlaşılmalıdır (Türk, 2015:129).

Araştırmanın kuramsal çerçevesi için radikal bir sosyalist olan Pierre Bourdieu ve ana akım sosyal bilimcilerden biri olan Robert Putnam'ın seçilmesi sosyal sermaye başlığında farklı perspektifleri temsil etmeleri nedeniyledir. Bourdieu ve Putnam'ın seçilmesinin toplumun sorunlarına ilişkin teorik yaklaşımlarının birbirinden oldukça farklı pencerelere açılması nedeniyle zengin bir içerik sunacağı düşünülmektedir.

“Sosyal Sermaye” isimli kitabında Field (2008) devasa sosyal sermaye teorisinin ana tezinin özetinin “İlişkiler Önemlidir” olduğunu söyler. Yeni bir araba alırken, çocuğunuzu okula yazdırırken, bir yakını işe yerleştirirken, en uygun tatili organize ederken ya da buna benzeyen – ya da benzemeyen- yüzlerce işi hallederken tam olarak yaptığımız da budur; ilişkilerimizi kullanırız. Bir kenarda özenle biriktirdiğimiz, kimi zaman kullandığımız ama kullandığımız zamanlar yenisini doldurmaya gayret ettiğimiz

ilişkilerimiz, anneannelerimizin çocukluğumuzda yapıp çömlek kaplarda sakladıkları “tükenmez limonatalar” gibi en uygun zamanda ve durumda bizi ferahlatıcı bir fonksiyon üstlenir.

Sosyal sermaye nosyonunun bir sosyal bilim kavramı olarak önem kazanmaya başlamasının farklı coğrafyalarda benzer nedenlerden kaynaklanması muhtemeldir. Sosyal sermaye, sosyal ağlara ve bu ağlardan kaynaklanan karşılıklılık normları türünden bağlantılara ilişkin bir kavramdır. Putnam’a göre sosyal sermaye, ‘sivil erdem’ (civic virtue) nosyonu ile yakından ilgilidir. Putnam bu iki nosyon arasındaki önemli ayrımı açıklarken sosyal sermaye nosyonunun, sivil erdemle en çok karşılıklı sosyal ilişkiler içinde anlam kazandığına dikkat çeken bir fonksiyon taşıdığını ifade eder (Putnam, 2000:19). Buradan hareketle, çok erdemli ancak yalıtılmış bireylerden oluşan bir toplumun sosyal sermaye açısından hiç de zengin olamayabileceğini öne sürmek mümkün hale gelir.

Putnam (1993) teorik yaklaşımında, bir toplumun ekonomik sisteminin iyi çalışmasını ve yüksek düzeyde politik entegrasyonu o toplumdaki sosyal sermaye birikimi ile ilişkilendirir. Kendi sosyal sermaye kavramı da en genel hatlarıyla üç bileşenden oluşur; ahlaki normlar/yükümlülükler, (kurucu unsurunu güvenin oluşturduğu) sosyal değerler ve (özellikle gönüllülük esasına dayanan) sosyal bağlar. Ana akım literatürde birbirinden çok farklı sosyal sermaye tanımları bulunsa da sosyal sermaye tanımlarının merkezinde ‘ortak değerler’, ‘iletişim ağlarına üyelik’, ‘gayri resmi sosyal bağlar’ vb. ortak ifadeler bulunmaktadır.

Modern toplum ortak merkezli veya üst üste gelen güven yarıçaplarından oluşan bir yapı olarak düşünülebilir. Fiilen kabile, klan, dini tarikatlar vb. yapıların tümü paylaşılan normlara dayanır ve bu normları yapılan iş birliğinden sonuç almak için

kullanır. Fukuyama (1999) kalkınma literatüründe bu yüzden sosyal sermayeye bir zenginlik olarak değil bir yükümlülük olarak bakıldığını söylemektedir.

Kavramın yaygın kullanımını sağlayan bir başka sosyal bilimci olan Coleman (1988) sosyal sermayeyi bir tür “kamu malı” olarak tanımlamış ve piyasada bulunanlarca olması gereken seviyelerin altında üretildiğini ifade etmiştir.

Kanunlara göre hak sahibi kişilerin ‘gerçek kişiler’ ya da ‘tüzel kişiler’ olarak ikiye ayrıldığını hatırlatan Coleman bu ayrımın 15. yüzyıla dek hukuki bir veçhe içermediğini, 15.yy öncesi bulunan tüzel kişilerin -malikane, lonca, köy- sabit bir yerde olmaları ve katı organizasyonel yapıları içermeleri nedeniyle modern tanımlardan ayrı tutulması gerektiğini ifade eder (Coleman, 1974:14). Bu noktada elbette 15. yy öncesinde de tüzel kişilerin olduğu, bazı yerleşim yerlerinin, resmi kiliselerin, malikanelerin tüzel kişiliğe sahip olmaları nedeniyle çeşitli hukuki süreçlerde işlem görebildiği söylenecektir, ancak Coleman’ın 15.yüzyılın bir dönüm noktası olduğunu söylemesinin ardında yatan neden, bu yüzyıldan sonra ‘tüzel aktörlerin’ kendilerine ait varlıkların alımı, satımı veya sahipliği konusunda ‘serbestçe’ işlem yapabilmeleridir. (Yerel kiliselerin koruyucu ya da merkezi kilise otoritesi olmadan karar alıp uygulayabilmesi, il, ilçe vb. yönetimlerin -merkezi yönetim yetkililerine ya da krallara sormaksızın- toplanılan gelirleri diledikleri gibi kullanabilmeleri vb.) Coleman tüzel kişiliğin 15.yydan sonra bu denli artmasının sosyal hayat üzerindeki etkisinin devasa olduğunu söyler; ona göre tüzel kişiliğin büyümesi toplumsal yapının esnekleşmesini beraberinde getirir (Coleman, 1974:24).

Coleman, Portes ve Putnam’ın çalışmalarında güvenin sosyal sermaye içindeki pozisyonu birbirinden farklıdır. Güven, kimi teorisyene göre sosyal sermayenin bir sonucu iken, kimine göre kurucu ögesidir, her ikisini de kapsayacak şekilde ele alan teorisyenler de vardır. Farklı disiplinlerin farklı hedeflere dayalı olarak çalışmalarını yürütmesi nedeniyle literatürde de çok çeşitli sosyal sermaye kavramı mevcuttur. Ancak

tüm farklılıklara rağmen, sosyal ağlara katılım, güven ve hoşgörü vb. vurgular nedeniyle temel bir mutabakatın olduğunu söylemek mümkündür (Cote ve Healy'den akt. Duman, 2011:182). Toplumun paylaştığı değerler sosyal sermayeyi oluşturur (Pogukaeva, 2015:148).

Şehir planlaması eğitimi almamış olmakla birlikte bu konuda en bilinen eserlerden birini 1961 yılında kaleme alan Jane Jacobs (2011) kitabında emniyetli ve düzenli şehirleri emniyetsiz şehirlerden en çok farklılaştıran şeylerden birinin “sosyal sermaye” olduğuna dikkat çeker. Komşular arasındaki enformel bağlantıyı maksimize edecek şekilde planlanan semtlerden oluşan bir şehirde Jacobs, sokakların daha emniyetli olacağını, çocuklara daha iyi bir bakım sağlanacağını, insanların çevreleriyle daha iyi ve daha uyumlu bir ilişki içinde olacağını söyler. Ona göre, semtin manavını düzenli olarak görebilme olanağı, semt rahibine bloklar arasında gezinirken rastlayabilmek, mahalle panayırlarında birbiri ile karşılaşabilmek o semtte oturan kişinin bir “süreklilik hissi” geliştirmesine yardımcı olacak ve o semtte oturanlarda bir “sorumluluk hissi” de yaratacaktır.

Bourdieu'nün 70'lerde, 80'lerin başında geliştirdiği sosyal sermaye kavramı Putnam'ın teorisinden önceye tarihlenir. Bourdieu'nün sosyal sermaye kavramı onun “sınıf” üzerine teorik düşüncesinden ayrı olarak incelenemez. Tipik bir Bourdieu teori mekanizması içinde onun tüm kavramlarının birbiri ile organik bir ilişkisi vardır. Bourdieu, her biri “sınıf” ile ilişkili olmak üzere üç tür sermayeden söz eder; *ekonomik*, *kültürel* ve *sosyal sermaye*. Onun sosyal sermayesinin odak noktası Putnam'dan farklıdır, Bourdieu'nün sosyal sermayesi çatışmalar ve gücün işlevine vurgu yapar.

Putnam'a göre (2000) sosyal sermaye, güven, norm ve ağlardan oluşur; bunlar, ortak eylemleri arttıran, uzun dönemli ve uygun koşullar sağlandığında tekrar ortaya çıkan bir yapıdadır. Coleman'a göre (1990) sosyal sermaye, sosyal ilişkiler içinde yer

alan sorumluluklar ve beklentiler, bilgi ve normlardır. Sosyal sermaye kavramı Bourdieu tarafından ise ‘bireyin toplumdaki belirli statüleri, kaynakları ele geçirebilmek için harekete geçirebildiği aktüel ve potansiyel ilişki ve kaynaklar toplamı’ anlamında kullanılır. Bu tanımlardan yola çıkarak sosyal sermayeyi, sosyal ilişkilerden doğan ve bireyin kendi başına ulaşamayacağı başarıları elde etme ihtimali yaratan yararlı kaynaklar olarak ifade etmek mümkündür.

I.I. Bourdieu ve Sosyal Sermaye: Sosyal Ağlar İçine Gizlenmiş Eşitsizlikler

Bourdieu⁸’nın sosyal sermaye kavrayışına girmeden önce genel olarak Bourdieu sosyolojisinin klasik sosyolojiden ayrıldığı noktalara kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü, Bourdieu’nün çalışmalarını klasik sosyoloji içinde anlamak güçtür. Sosyolojik geleneğin ve onun akılcı arayışlarının bir temsilcisi olmakla birlikte sosyolojide yeni problematik alanların ortaya konulmasında öncü bir işlev göstermiştir. Marx, Weber, Durkheim’in çatışma noktalarını uzlaştırma iddiasını taşıyan Bourdieu’nün kavramsal araçları (habitus, alan, sermaye vb.) yaşayan kültürlerin nasıl işlediği ve dönüştüğü üzerine pek çok cesur hipotezi barındırır. Bourdieu, Durkheim’in kolektif temsillerini sembolik formların sosyal işlevleri ile ilişkilendirmiş ve yepyeni bir sorun alanı (sembolik güçler, sembolik iktidar, sembolik metalar vd.) tanımlamıştır. Bourdieu, Marx’ın tarihsel

⁸ Pierre Bourdieu, 1930’da Fransa’nın güneyindeki Denguin’de doğdu. Felsefe okumak için 1950’li yılların başında Paris’e geldi. Ancak mezun olduktan kısa bir süre sonra Durkheim ve Foucault’un yaptığı gibi sosyal bilimlere döndü. Bourdieu’nün sosyal bilimlere dönüşü iki gelişmeyi hızlandırdı. İlki askerlik hizmetinden dolayı gittiği Cezayir’deki sömürgeci kapitalizm ve yerli milliyetçilik arasındaki çatışmaların sonucu olan toplumsal felaketleri anlatma fırsatıydı. Tabi bunu sosyoloji sayesinde dile getirdi. Bourdieu, ikinci olarak ise, “Cezayir’de Emek ve İşçiler” (1963) gibi önemli eserlerinde yerli toplumun organizasyonu, kültürü, ücretli emeği, kentleşmeyi ve Fransız ordusunun baskısını sert bir şekilde dile getirdi. Bourdieu, 1960’lı yılların başında Cezayir’den ayrıldı ve Avrupa Sosyoloji Merkezi’nin direktörlüğünü yapacağı Paris’e döndü. Bu yıllarda özellikle Batı devletleri ile ilgili çalışmalar yaptı ve “kültürel sermaye” denilen olguyu ortaya çıkardı. 1970’li yıllara geldiğinde ise hala Paris’teki çalışmalarını sürdürüyordu. “Ayrım” ve “Pratiğin Mantığı” adlı temel eserlerinin yayımlanması 1981’de ona dünya çapında ünlü Fransız Koleji’nde Sosyoloji Kürsüsünü kazandırdı. Dil ve Sembolik Güç (1990), Homo Academicus (1984/1988), Devlet Soyluluğu (1989/1997) ve Sanatın Kuralları (1992/1997) gibi büyük beğeni toplayan çalışmalarının ardından erkek egemenliği, devletin tarihsel oluşumu, gazetecilik, toplumsal sefalet ve televizyon gibi konulara değinen Bourdieu, 30’dan fazla kitap ve 400’e yakın makale yazmıştır ve 2002’de Fransa’da ölmüştür. Bourdieu’nün Cezayir’de yaptığı alan araştırması, onun sosyolojiye en özgün katkısı olan habitus, alan, sermaye ve strateji gibi kavramlarının kökenini oluşturur.

ve eleştirel kavrayışını benimsemiş ancak farklı bir okuma ile onu yeniden yapılandırmıştır. Bourdieu'nün Marx'tan ayrıldığı temel nokta sınıf ve sınıfsal mücadele sorunudur; politik iktisadın maddeci yorumundan hareketle geliştirilmiş bir iktisadi sınıf anlayışının, sosyolojinin hareket noktasını oluşturamayacağının farkındadır. Sınıf, Bourdieu için sosyal çözümlemenin hareket noktası değil, bu alanda kullanılacak analitik araçlardan birisidir. Ona göre sınıf hem bir sosyal yapı hem de kültürel bir kategoridir (Arlı, 2014:131-158).

Bourdieu sosyolojisi için Marx'ın “sınıf”ı, Weber'in “anlamli insan eylemi” veya Durkheim'in “toplumsal olgular”ı bir başlangıç noktası olarak işlev görmezler ancak araştırma sürecine yayılırlar. Ona göre, çağdaş sosyoloji içi boş pek çok karşıtlıkla doludur. Yıkmaya çalıştığı bu karşıtlıkların başında Marx ve Weber karşıtlığı yer alır. Bourdieu, bu iki sosyoloğun kavramlarını bir arada tutarak uzlaştırmacı bir yaklaşım sergiler. Toplumsal hayatın çözümlenmesinde Marx'a göre sadece ekonomik ilişkiler baz alınmakta iken, Weber ekonomik, sosyal ve siyasal düzendeki ilişkileri, Bourdieu ise ekonomik ilişkilerin yanında kültürel, sosyal ve simgesel ilişkileri de çözümlemenin içine alır. Dolayısıyla, Marx tek boyutlu bir çözümlemeye giderken, Weber ve Bourdieu'nün çözümlemeleri ise çok boyutludur. Toplumun sınıflara ayrıldığı ve birbiriyle çatışma halinde olduğu Marx'ın teorisinin karşısında tabakalar halinde bütünleşmiş ve bu nedenle çatışma çıksa bile belirleyici olmayacak bir toplum ile Weber'in teorisi yer alır. Marx'a göre sınıflar arası hareketliliğin gerçekleşmesi ancak bir devrimle olabilir. Diğer yandan Weber'de ise tabakalar arası hareketlilik mümkündür. Bourdieu, sınıf farklılıklarını Marx'ın kabul ettiği katılıkta olmayan bir “farklılıklar” uzayı” olarak görür, ancak geçişler için de Weber'in iddiası kadar kolay olmadığını ileri sürer. Tabakalar arası sosyal geçişler söz konusu olabilir ancak habitusları gereği bireyler bir üst sınıfa girdiklerinde hangi kökenden geldiklerini belli ederler. O sınıfa adapte olmaları ancak birkaç kuşak sonra mümkün olur. Marx, toplumu yukarıdan aşağı gören, bireyden çok toplumu gören

total bir yaklaşım sergilerken, Weber aşağıdan yukarı bakan, bireyden hareketle toplumu gören bir eğilim içindedir. Bourdieu ise, hem toplumu bir bütün olarak gören, hem de toplum içindeki bireye odaklanabilen, sosyal yapı ile bireysel eylemi dengede tutan, hem yapıcı hem de inşacı bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla, Bourdieu hem eylem yapanın hem de yapının etkin olduğu bir sosyal teori kurar (Palabıyık, 2011:126-27).

Sosyologların sosyal olaylara karşı nasıl bir tavır takınacakları alan içinde her zaman canlı bir tartışma konusu olmuştur. Sosyoloğun temel işlevi “tespit etmek ve çözümlemek” midir yoksa savunuculuğunu da üstlendiği değerlere göre toplumu değiştirmeye de çalışmalı mıdır? İlk grup sosyologlar tartışmayı “değerler” ekseninde yürütüp konuyu “farklı değerlere sahip olma” çerçevesinde değerlendirirler. İkinci grup sosyologlar ise bu yaklaşımı temelde reddederek sosyoloğun toplumu eleştirmesi ve değiştirmeye çalışması eyleminin ahlaki bir sorumluluk olduğunu söylerler. Bu bakış açısına göre sosyolog aktif bir siyasi rol üstlenmelidir. Bourdieu, tam bu noktada, sosyolojinin eleştirel bir konuma sahip olması gerektiği düşüncesini savunur, Kant’ın ünlü ilkesini benimser; “Ampirik araştırmadan yoksun teori boştur, teoriden yoksun ampirik araştırma kördür”. Ona göre sosyoloji olayların gerçek yüzünü merak etmeli, olayların üzerindeki örtüyü kaldırmalı ve sorun çıkarmalıdır. Bourdieu bu konuda kendisinin aldığı pozisyonu en net şu şekilde açıklar (Le Monde Diplomatique, Şubat 2002):

“Bilim insanları, meslekleri sayesinde ulaşmış oldukları bilgi ile bizi bekleyen faciaların önünü kesebilecek kişiler, susabilirler mi ya da susmaya hakları var mı? Ya da bu suskunluk, yardım edilmesi gereken ve şu anda tehlikede olan insanlara karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluktan kaçma durumu değil mi? Eğer dünyamızı ciddi felaketlerin beklediği doğruysa, o halde bu kişilerin, yani bu felaketleri önceden tahmin edebileceklerini düşünen ve bu felaketlerin gelişini görenlerin, bilim insanlarının, çokça sığındıkları bütün bahaneleri bir kenara atıp, gerçeği göstermek görevleri değil mi? Aslında müdahil bir bilgi, yani, mesul bir bilim üretebilmek için, bilimsellik ilkelerine göre, özerk bilim insanları olarak çalışmamız gerekir. Meşru olarak dahil olmuş, gerçek bir müdahil bilim insanı olmak için, bilgiye sarılmak gerekir. Ve bu bilgi sadece bilim cemaatinin kurallarına tabi olan bilimsel çalışma ile edinilebilir.”

Göker (2001:230) Durkheim gibi, Bourdieu’nün de toplumsal dünyayı kadercilikten arındırmak amacıyla olduğunu ve faillerin toplumsal ile ilgili bilgilerinin

hiç sorgulanmadan kabul edilmesini eleştirdiğini ifade etmektedir. Göker'e göre Bourdieu'nün sosyolojiye atfettiği görev toplumsal dünyanın büyüsüzleştirilmesidir.

Sermaye, habitus, alan gibi kavramlar Bourdieu'nün sosyal teorisinin anahtar kavramlarını oluşturur. Bourdieu için sermaye, en genel şekliyle, bireylerin belirli bir toplumsal alana katılarak bu alanlardaki rekabetin sonucunda elde edilecek özel kazançlara ulaşımı sağlayacak olan bir kaynaktır. Temel olarak üç tip sermaye vardır: Ekonomik sermaye (maddi/parasal), kültürel sermaye (beceriler, ünvanlar vb) ve sosyal (bir gruba üyelikten kazanılan vb) sermaye. Ancak, bu üç tür sermayenin sembolik sermaye yardımı ile meşrulaştığını söyler Bourdieu. Herkesin sahip olduğu sermaye türünün/türlerinin yapısı ve niceliği öznelerin toplumsal dünyada işgal ettiği konumu belirlemekle birlikte, işgal edilen toplumsal konum ancak o kişinin üç temel sermaye türü ile birlikte sembolik sermayesi ile meşrulaşmaktadır. Sembolik sermaye, Bourdieu için ekonomik pazar üzerinde değer kazanmaya ilişkin olup bir kişinin sahip olabileceği saygınlık ölçüsünün maddi bir değer haline dönüşmesidir (Köse, 2004:51-52).

Bourdieu sosyolojisinin teorik temel taşlarından bir diğeri toplumun birçok sosyal alandan oluştuğu düşüncesidir. Sermaye türleri (ekonomik, kültürel ve sosyal) herhangi bir alandaki aktörlerin pozisyonlarını ve eldeki olanaklarını tanımlayan ana faktörlerdir. Her sosyal alanın da, alandaki sermaye türünün alan içindeki nispi önemine göre belirlenmiş, kendi profili vardır. Eğer bu alanları oyun metaforu içinde kullanırsak, oyunu kazanma kozlarını belirleyen şey de oyunda öne sürülen sermaye biçimleridir.

Bourdieu (2015a) üç tür kültürel sermaye tanımlar. İlk olarak, habitusta var olduğu biçimde ve büyük oranda erken çocukluk döneminde pedagoji ile elde edilen kültürel sermayeden söz etmek gerekir. İkinci türü, kültürel parçalar (sözleşmeler) üzerinden nesneleşen kültürel sermayedir. Kültürel kurumlar üzerinden kurumsallaşmış ve sertifikalar, diplomalar, kazanılan sınavlar ile kendini gösteren kültürel sermaye ise

üçüncü türü oluşturmaktadır. Erken çocukluk döneminde elde edilen ilk kültürel sermaye türü literatürde “bedenselleşmiş kültürel sermaye” (*embodied cultural capital*); ikinci tür kültürel sermaye “nesneleşmiş kültürel sermaye” (*objectified cultural capital*); üçüncü tür kültürel sermaye ise “kurumsallaşmış kültürel sermaye” (*institutionalized cultural capital*) olarak yer almaktadır.

Nesneleşmiş kültürel sermaye türünde sözü geçen “kültürel malların” günümüzde farklı formlarda da bulunabildiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Bourdieu’nün (1986) nesneleşmiş kültürel sermayeye verdiği örnekler, tablolar, değerli kitaplar ya da piyano gibi kültürel ürünlerdir. Oysa, günümüzde bu türden kültürel malların kapsamını evde bulunan multimedia ürünlerini (tv, oyun konsolu, hi-fi sistem, GPS, dijital kamera, akıllı telefon, tablet vb.) içerecek şekilde genişletmek mümkündür.

Bourdieu (1986, 2015a) bedenselleşmiş kültürel sermaye ile nesneleşmiş kültürel sermaye arasında açık ve belirgin bir ilişki olduğunu söyler. Ona göre nesneleşmiş kültürel sermaye için bedenselleşmiş kültürel sermaye hem gerekli hem de ön-koşuldur.

Toplumsal dönüşümle paralel olarak kültür-sanat alanındaki sınıflandırmaların da önemli bir dönüşüm geçirdiği düşünülmektedir. Konuya ilişkin tartışmaları iki kavram etrafında toplamak mümkündür. Bir grup, bu süreci, yerleşik/köklü (established) sanat tanımının sınırlarının, yeni ortaya çıkan (emerging) sanat alanlarını da içerecek şekilde geçirgenleşmesi olarak tanımlayan kültürel açılım (cultural opening) kavramı ile tarif eder; ikinci gruba göre süreç, beğeni kültürleri arasındaki hiyerarşinin esnekleşmesini içerir ve kültürel hepçillik⁹ kavramı ile açıklanır (Hazır ve Purhonen,2017).

Bourdieu’nün *Ayrım* kitabındaki çalışmasında vurguladığı gibi kültür sanat hiyerarşisinin ekonomik olarak sınıfsallık içeren bir boyutu vardır; hangi tür sporun

⁹ “cultural omnivorousness” karşılığı olarak kullanılmıştır. Peterson bu kavramı ilk kez 1983 ve 1992 arasında Amerika’daki müzik beğenilerini incelediği bir çalışmasında kullanmıştır; seçkin beğenin, farklı sanat formlarını bilme, anlama ve takip etmeyi sağlayan bir repertuarı gerektirmesine ilişkindir.

“seçkin” olduğu ya da hangi tür müziğin “elit” olduğu, ya da hangi sanatın “yüksek¹⁰” olduğu kabulü sınıfların sınırlarının çizilmesi- hatta sınıfların yeniden üretilmesi açısından- çok önemlidir. Fransa örneğinde yaptığı kapsamlı araştırmasında Bourdieu (2015) kültürel form hiyerarşisinin ekonomik olanla örtüşmesinin, sınıf pozisyonlarının kendini yeniden üretmesinin koşullarını sağladığının altını çizer. Ona göre, kültürel sermaye birikiminin merkezinde “beğeni” vardır. Batı literatüründe kültürel sermaye ile yüksek kültür beğenisi arasındaki ilişkinin seyrine dair -özgün tarihsel koşulların da dikkate alındığı- araştırmalar mevcuttur. Ancak Türkiye bu batı kaynaklı araştırmalarda belirtilen yapısal koşulların kimi ile benzer yönler taşımakta (küreselleşme, coğrafi ve sınıfsal hareketlilik vb.), kimi ile de farklılaşmaktadır (örn. klasik sanatların hegemonyası vb.). Kültüre açılım veya kültürel hepcilliğin Türkiye’deki seyrine ilişkin bir sonuca ulaşmak için elimizde yeterince veri seti bulunmamakla birlikte, Batılı kültürel formların ve yönelimlerin, *habitus* gibi uzun sürede biriken, sosyalleşmeye dayanan bir süreç ile değil, Batılı olanı bire bir taklit etme yöntemiyle oluştuğunu öne sürmek yanlış olmayacaktır. Bundan dolayı, sermayesi yüksek kesimlerin, kültürel hepcilliği yeni bir repertuvar olarak benimseyerek bir ‘kültürel açılım’ gerçekleştirmekten uzak görüldüğü söylenebilir (Hazır ve Purhonen,2017).

Bireyler tarafından sahip olunan para ya da maddi değerleri içeren ekonomik sermaye Marx’ın sosyolojisindeki ekonomik sermaye ile eşdeğerdir, ancak Bourdieu, Marxist yaklaşımdan farklı olarak ekonomik sermayeye diğer sermaye türleriyle ilişkisine bakmadan odaklanmaz. Kültürel sermaye, toplumda yüksek olduğu düşünülen değerlere ilişkindir. Örneğin, birçok kültürel öğenin kazandırıldığı bir orta sınıf çocuğu, işçi ailesinin çocuğuna kıyasen öndedir. Bourdieu’da önemli bir nokta kültürel sermayenin toplumsal uzamın bileşenlerine göre “dini sermaye”, “bürokratik sermaye”,

¹⁰ Batı temelli olan bu literatürde tartışmalar “low-brow culture” ve high-brow culture” kavramları üzerinden yürütülmektedir. Bu tez çalışmasında “high-brow” sözcüğü için “yüksek”, “low-brow” sözcüğü için “popüler” sözcükleri tercih edilmiştir.

“politik sermaye”, “eğitimsel sermaye” benzeri farklı sermaye türleri olarak karşımıza çıkabilmesidir. Sosyal sermaye ise en genel anlamda, bireyin toplum içinde gerekli hallerde destek alabileceği ve güvendiği bireyler ağına işaret eder.

Bourdieu, *Ayrım*¹¹ (2015a) eserinde yer alan bulgularla hem Marxist modele hem de Kantçı kültür modeline eleştirilerini sıralar. Sınıfsal hakimiyetin kültürel mekanizmalarını açığa çıkarmayı hedeflerken söz konusu iki hat üzerinden; değer in iktidar yapılarından özerk olarak oluştuğunu iddia eden Kantçı kültür modeline ve kültürü sınıf ideolojisine indirgeyen Marxçı modele itiraz eder.

Her beğeni karakteristiği kendini ötekilerden ayırır. Bourdieu beğeniyi bireyselliğe indirgemez, onu “toplumsal ihtiyacın form değiştirmiş tezahürü” olarak görür. Dehşet verici bir zorbalık içeren estetik tahammülsüzlük farklı beğenileri dışlamaya ilişkindir. Bourdieu (2015a:91) sınıflar arasındaki en güçlü engellerden birinin farklı yaşam stillerinden iğrenme olduğunu söyler ve Kant’a dair merkezi eleştirisini (2015a:17) Kant’ın estetik anlayışının “modern kültürel elitizme hizmet etmesi” üzerinden yapar.

Dördüncü bir sermaye türü olarak geçen sembolik sermaye; aslında belirli bir sermaye biçiminin etkisine ilişkindir; “bahsettikleri” zaman ve paraya hayırseverlik yüklemenin bir sonucu olarak üst sınıfın üyelerine ahlaki nitelikler atfedilmesidir. Biriktirilen sermayenin genel miktarı ve bileşimi bireyin/kurumun toplumsal uzaydaki koordinatlarını verir. Üçüncü bir koordinat (bu miktar ve bileşimin zamanla değişimi) o aktörlerin yörüngelerini toplumsal uzaya kaydeder ve halihazırda işgal ettikleri

¹¹ Bourdieu’nün *Ayrım* isimli çalışması 1963’te ve 1967-1968 arasında 1217 kişilik bir örnekleme uygulanan soru formu ile oluşturulan verilerin analizine dayanır.

konumlara ulaşma tarzlarını açığa çıkartarak onların habitusları hakkında önemli ipuçları sağlar (Wacquant, 2014:62-63).

Bourdieu birey ve toplum arasında kendiliğinden oluşan bir ilişki yerine habitus- alan-sermaye matrisi içinde oluşturulmuş bir ilişki pratiğinden söz eder; belirleyici olan “karşılıklı ilişki”dir; habitusun, alanın ya da sermayenin özgül ağırlığı ikincildir. Bourdieu’da sermayeye ilişkin en temel argüman şudur: “Bir sermaye bir alanla ilişkisi dışında var olmaz ve işlemez”. Elbette başarıların hayat standartlarını yükseltmesi ve bu durumun sonraki kuşaktaki çocuklar için fırsatlara dönüştürülmesi söz konusu olacaktır, ancak, bunun yapılabilmesi için kendi girişim alanlarına özgü sermayeleri başka sermaye biçimlerine dönüştürülmesi gerekir. Aileler, sahip oldukları ekonomik sermayenin (maddi olanaklar) yanısıra sosyal sermayelerini (çocuklarını yetiştirme ve evliliklerini planlama biçimleriyle bağlantı ağlarını) genişletebilir ve kültürel sermayelerini (prestijlerini) artırabilirler, ancak her bir örnekte, birikim her kuşakta yeniden üretilmek zorundadır; aksi takdirde yok olur (Calhoun, 2014:106).

Bourdieu’nun sosyal sermaye kavramına bakışı, toplumsal uzam ve fiziki uzamdaki yapılar arasındaki ilişkinin incelenmesini zorunlu kılar. Toplumsal uzamın yapısının karşıtlıklardan oluştuğunu söyleyen Bourdieu, hatta, fiziki uzam ve toplumsal uzam arasında “iskân edilen uzamın, toplumsal uzamın kendiliğinden sembolleştirilmiş hali olarak düşünülebileceği” şeklinde bir ilişki olduğu saptamasını yapar (Bourdieu vd, 2015b:224). Toplumdaki faillerin toplumsal konumlarının, ellerinde bulunan (işgal ettikleri) soyut konumlara (unvan-onur makamları gibi) ya da fiziki konumlara (ev, apartman, tapusu bulunan benzeri kalıcı yerleşimler gibi) göre belirlendiğini söylemek ya da bir başka deyişle bu konumların toplumsal konumu belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bourdieu’nün *şeyleşmiş* (yani fiziki olarak somutlaşmış) *toplumsal uzam* olarak tanımladığı bu toplumsal uzamların değeri de sosyoloğa göre toplumsal uzamda

faillerin dağılımı ile mal ve hizmetlerin dağılımı arasındaki ilişkiye göre değişir (Bourdieu vd, 2015b:226).

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelikle (ekonomik sermayenin hacmi ve yapısı söz konusu olsa bile), ne belli nitelikler bütünü olarak (cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, etnik köken vb.) ne de bir neden-sonuç ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki konumundan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, bu niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde oynadıkları etkilere göre tüm ayırt edici niteliklerin birbiriyle aralarındaki ilişkilerin yapısına göre tanımlanır (Bourdieu, 2015a:164).

Araştırma konusunu ve nesnelerini çözümlemek için üç boyutlu bir uzam inşa etmek, daha doğrusu sınırları bu üç boyutlu uzamla belirlemek uygun olacaktır. Bu sınırlama çabası, habitusların temel varoluş koşullarını ve bunların dayattığı koşullanmalar ilişkilerinin zemini gözlemleyebileceğimiz bir gözlem alanını belirme gayretini taşımaktadır. Temel üç boyutu Bourdieu (2015a:177), sermayenin hacmi, sermayenin yapısı ve bu iki niteliğin zaman içindeki evrimi tarafından belirlenecek bir uzam olarak tarifler. Birincil farklar sermayenin global hacminde (ekonomik sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermaye gibi) karşılıklarını bulur. Farklı sınıflar hem ekonomik sermaye hem de kültürel sermaye açısından en zengininden en yoksuluna kadar bu şekilde dağılır. Ancak, bir sermaye hacmine göre tanımlanan sınıflar, her birinin içindeki sınıf fonksiyonlarını birbirinden ayıran ikincil farklılıkları tespit etmemizi zorlaştırır. Burada “farklı miras yapıları” terimini işin içine katmamız gerekir. Miras yapısını¹² hesaba katarsak farklı türler arasındaki dağılımın bizzat simetrik (güçlü kültürel sermaye ve güçlü ekonomik sermaye) ya da asimetrik (ya kültürel sermaye güçlü ya da

¹² Kırsal kökenli olup taşradaki bir fabrikada çalışan ve kırdan miras yoluyla edindiği çiftlikte yaşayan eğitimsiz bir yarı vasıflı işçi ile Paris bölgesinde bir işletmede çalışan ve kuşaklardan işçi sınıfına mensup olan, teknik bir uzmanlık veya unvan sahibi nitelikli bir işçiyi birbirinden ayıran farklılıkların benzerleri, kuşkusuz, yaşam stiline olduğu kadar dini ve siyasi görüşlerin de temelinde yer alır der Bourdieu.

ekonomik sermaye) olabilen bölümlenmesini anlayabiliriz. Bu yolla “birbirine denk konumlar kümesi” bulmuş oluruz (Bourdieu, 2015a:178-79). Birbirine denk konumları işgal edenler birbirlerinden mal varlığı yapılarındaki baskın sermaye türünün hacmine göre ayrılırlar.

Sermaye iki yönlü olarak, hem istemediğiniz/tercih etmediğiniz şeylerden uzak tutarak hem de istediğimiz/tercih ettiğimiz şeylere yakın tutarak işlev görür. Fiziki uzamdaki yerleşim, sembolik olarak, arzu edilen kişi ya da eşyalara erişimi hem mali hem de zaman açısından asgariye indirir. Bu nedenle, fiziki uzamdaki yakınlık sosyal sermaye birikimi üzerinde doğrudan etkili olur. Örneğin, bir mekâna gitmenin kolaylığı (mali olarak, fiziki yakınlık, kolay erişim vb.) o mekânda mevcut kişiler ile görüşme/kaynaşma/ilişki kurma olasılığını artıracığından, o mekandaki karşılaşmalardan yararlanma olasılığını artırır.

Kişinin nasıl bir Paris’te oturduğunun sahip olunan ekonomik ve kültürel sermayeye göre değişeceğini söyleyen Bourdieu, özellikle en kapalı ve en seçkin olan yerlerde bu iki sermaye türüne sahip olmanın dahi yeterli olmayacağını; sosyal sermayenin de gerekeceğini söyler. Sosyal sermaye ile sembolik sermaye, kişi ve eşyaların-lüks muhitlerde- uzun süre bir araya toplanmasının getirdiği kulüp etkisi ile üretilir. Çünkü, bu şekilde bir araya gelen kişi ve eşyaların ortak özelliği onların ‘sıradan olmamaları’dır; arzu edilerek kabul gören özelliklerin hepsine sahip olmayan ya da arzu edilmeyen özellikleri taşıyan herkes buradan dışlanır (Bourdieu vd, 2015b:232).

Bourdieu, Fransa’daki illerin ekonomik, kültürel ve hatta sosyal sermayesi ile bu illerde (idari birimlerde) sunulan mal ve hizmetlere ilişkin istatistiki verilerin incelenmesi sonucu ‘coğrafi sınırlamalara dayandırılan bölgesel farklılıkların aslında sermaye farklılığından kaynaklandığının’ görülebileceğini iddia eder. Ona göre, sermayesi olmayanlar toplumsal olarak nadir bulunan metarlardan fiziki veya sembolik olarak uzak

tutuldukları için en istenmeyen kişi ve metalarla birlikte yaşamaya zorlanırlar. Dolayısıyla sermayesizlik kişiyi mekân olarak belirler (Bourdieu vd., 2015b:229-230).

Bourdieu'nun habitus¹³ kavramı ise insanların belirli kültürler veya alt-kültürler içinde yaşamaları sonucu zihinlerinde biriktirdikleri temel bilgi stokuna ilişkindir. Habitus toplumsal uzam algısını kendi sistemi içinde toplumsal kategorilere ayırmanın bir tezahürüdür; yapılandırılmış bir yapıdır. Habitus toplumsal deneyimlerimizin bir sonucu olmasının yanı sıra, zihnimizde taşıdığımız (dil, etnisite vb.) eğilimler setini ifade eder. Bir başka perspektifle, habitus, grup/sınıf türdeşleşmesini yapılaştırırken, aynı zamanda kişiye bir dizi kimlik yükler, kişinin gerçekleştireceği eylemlere mizaç ve eğilim kazandırır.

Habitus, Bourdieu'nun inşa ettiği bir kavram olmasa da onu sosyal bilime kazandıran Bourdieu ile birlikte anılan bir kavramdır. Bourdieu, araştırma için bir toplumsal uzam (social space) inşa ederek başlar. İşte bu toplumsal uzam, alanlarla habitus arasındaki diyalektiğe ilişkin bilimsel önermelerin üzerinde yükseldiği arka planı oluşturur (Çeğin, 2006).

'Habitus' kavramı ilk bakışta alışkanlık kavramının çağrıştırdığı şeyle bağlantılı görülse de, temel bir noktada ondan ayrılır. Habitus bir alışkanlık değil, edinilmiş olan, sürekli eğilimler şeklinde cisimleşen bir şeydir. Bourdieu, bu kavramı zaman zaman farklı kavramlarla da (alışkanlık doğuran güç; kültürel bilinçdışı; zihinsel alışkanlık; algı, beğeni ve eylemin zihinsel ve bedensel şeması, yapılaşmış praxis vb.) ifade eder. Alışkanlık (habitude) kendiliğinden tekrarlanan mekanik bir şey iken; habitus yaratıcı bir tarz sunar; faillere çeşitli görevleri yerine getirebilmek için belirli bir mizaç ve eğilim

¹³ Habitus kavramı Bourdieu'den önce de pek çok düşünür tarafından- Durkheim'in "Fransa'da Pedagojinin Evrimi" adlı derslerinde (1904-05), Marcel Mouss "Beden Teknikleri Üzerine" makalesinde (1934) ve Max Weber'de "Ekonomi ve Toplum"da "Dinsel Çilecilik" (1918) tartışmasında vb- farklı içeriklerle kullanılmıştır. Ancak bu düşünürlerden hiçbiri habitus kavramına Bourdieu sosyolojisinde olduğu gibi belirleyici bir rol yüklememiştir.

kazandırır (Tatlıcan ve Çeğin, 2014:317). Habitus bireyin “karakteristik eylem eğilimleri seti” ne ilişkindir; birey statüsüne uygun rolleri oynamayı içselleştirir.

Bourdieu, habitatın habitusu şekillendirdiği kadar, habitusun da habitatı şekillendirebileceğini söyler. Ancak tam da bu noktada Bourdieu, belirli bir habitatta yaşayan kişilerin bu habitatta mevcut bulunan farklı maddi ya da kültürel mal ve hizmetleri temellük edebilmesi olasılığını, kişilerin ‘temellük etme kapasite’ lerine bağlayarak bir parantez açar. Toplumsal uzamda birbirine çok uzak olan faillerin aynı fiziki uzamda biraraya gelmeleri durumunda toplumsal olarak birbirine yakınlaşacağı yollu inanışın şüpheli olduğuna dikkat çekerek aslında toplumsal olarak birbirine uzak insanları fiziki olarak birbirlerine yakın bulunmaktan daha fazla rahatsız eden bir şey olmadığını söyler (Bourdieu vd., 2015b:231).

Habitus kendisini devam ettirmenin yanı sıra bir grubun paylaştığı ortak deneyimleri içerir ve grubu tanımlayan, ona kimliğini kazandıran bir toplumsal topoğrafya üzerinde temellenir. Bu paylaşılan durum Bourdieu’nün “alan” adını verdiği şeydir. Bourdieu’nün “alan kuramı” konumlar arasındaki nesnel ilişkilerin konfigürasyonuna ilişkin bir kuramdır. Alanlardan her biri kendi iç mantığına ve değer skalasına sahiptir. Sermaye biçimlerinin sıralanışı her alanda farklılık gösterir. Bir “alan”ın varlığı yeterli sayıda aktörün bir toplumsal “oyun”a katılımıyla oluşur. Bu toplumsal oyun yerleşik kurallara sahip değildir; aktörlerin rekabetinin sonucu olan bir “ödül” etrafında şekillenir. Bourdieu için alanın niteliğini belirleyen “oyun”, alan içindeki farklı konumları işgal edenler arasında cereyan eden “toplumsal mücadeleler”i kavramaya yönelik açıklayıcı bir anahtar görevi görür (Tatlıcan ve Çeğin, 2014:318-20). Bourdieu’nün kavramları söz konusu iken şu uyarıyı yapmakta fayda vardır: habitus, sosyal sermaye, alan, sembolik sermaye gibi temel kavramlar tek başına kullanışlı kavramlar olsa dahi, en büyük teorik önemlerini karşılıklı ilişkilerinden alırlar.

Fine sosyal sermaye kavramının neoliberalizmin ikinci safhasına kısıtlı ama zamana uygun bir yanıt oluşturabilmesi nedeniyle çok tercih edilen bir kavram olduğunu söylemektedir. Sosyal sermayenin neoliberalizmin bir yansıması, bir enstrümanı olduğunu söyleyen Fine'e göre Bourdieu'nün sosyal sermaye yaklaşımında övülecek pek çok nokta vardır. Öncelikle, Bourdieu sosyal sermayeyi, kültürel, ekonomik, sembolik sermaye gibi kavramlardan biri olarak görmektedir. Hatta ekonomik sermaye hariç diğer sermaye türleri sosyal sermayenin alt grupları olarak sayılabilir. İkincisi bu sermaye türleri tüm tarihe adapte edilebilse de Bourdieu her adaptasyonun bağlama özgü yorumlanması gerektiğinde kesin ve hoşgörüsüzdür; kendi araştırma aygıtlarını (habitus, alan) her seferinde kullanır. Üçüncüsü, yeniden-üretim ve transformasyon süreçlerinde farklı sermaye türlerinin rol oynadığı sınıf, güç, çatışma gibi konulara odaklanır (Fine, 2010:39).

Bourdieu sosyal sermayeyi, “az çok kurumsallaşmış olan karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkileri ile kurulmuş dayanıklı bir ağ ile ilintili kaynakların toplamı” olarak tanımlar. Burada, grup üyelikleri, toplumsal öznenin diğerleri ile olan bağlantısı, bu ilişkilerin toplumsal özneye getirdiği yükümlülükler, ayrıcalıklar ve itimat söz konusudur. Bourdieu bu sermaye biçimine önem atfeder, ancak kendi toplumsal analizinde sosyal sermayeye verdiği önem birincil değildir (Göker, 2014:283). Burada ifade edilmesi gereken bir başka ayrım şudur; sosyal sermaye Bourdieu'de “bireyin toplum içinde tanıdığı ve zamanı geldiğinde desteğini alabileceği, güvendiği fertlere işaret etse de” bu sermaye türünün toplumun bir malı olduğunu düşünmek Bourdieu'yu iyi anlamamanın bir sonucudur; çünkü Bourdieu daha çok “toplumdaki eşitsizliklerle” ilgilenmiş ve herkesin ortak çıkarı olduğu türdeş bir toplumdan asla söz etmemiştir (Yel, 2014:570).

I.II Putnam ve Sosyal Sermaye; Toplumsal Canlılığın Sosyolojik Özü

Putnam¹⁴ ‘sosyal sermaye’ ifadesinin 20. yüzyıl boyunca en az altı kez yeniden icat edildiğini ifade ederek her seferinde insanların yaşamlarının daha iyi, daha üretken olabilmesi için bu türden sosyal bağların önemine dikkat çekildiğini vurgulamıştır. Ona göre terim bu şekilde ilk olarak West Virginia kırsal okullarından sorumlu L.J. Hanifan’ın 1916 yılında yazdığı bir makalede yer almıştır. Aynı ifadenin 1950’lerde Kanadalı sosyologlar tarafından (banliyöde oturan insanların kulüplere üyeliğine ilişkin çalışmalarda) , 1960’larda kent bilimcisi Jane Jacobs tarafından (modern metropollerde komşuluk ilişkilerinin olumlu etkisine ilişkin bir çalışmada), 1970’lerde ekonomist Glenn Loury tarafından (köleliğin sosyal mirasını analiz eden bir çalışmada) ve 1980’lerde Fransız sosyal teorisyen Pierre Bourdieu ile Alman ekonomist Ekkehart Schlicht tarafından (sosyal ağlar içine gizlenmiş sosyal ve ekonomik kaynakların altını çizmek için yapılan çalışmalarda) kullanıldığını belirten Putnam sosyolog James S. Coleman’ın 80’lerde bu terimi kararlı ve kesin bir biçimde, tam da ilk olarak Hanifan’ın tanımladığı biçimde yani ‘eğitimin sosyal bağlamında’ entelektüel gündeme yerleştirdiğini söyler (Putnam, 2000:19-20).

Putnam’ın sosyal sermaye teorisine girmeden önce onu sosyal sermayeyi makro teorisi içinde baş köşeye koymaya iten çalışmalarından söz etmek anlamlı olacaktır. Politik entegrasyon ve başarıyla çalışan bir ekonomik sistemin kaynağının sosyal sermaye

¹⁴ Robert Putnam, Ulusal Bilimler Akademisi üyesi, İngiliz Akademisi Sorumlu Üyesi ve Amerikan Siyaset Bilimi Derneği’nin eski başkanıdır. 2006’da, Putnam, bir siyaset bilimci için dünyanın büyük onurlarından biri sayılan Skytte Ödülü’nü ve 2012’de, ülkenin beşeri bilimlere katkılarından dolayı en büyük onur olan Başkan Obama Ulusal Beşeri Bilimler Madalyası’nı almıştır. London *Sunday Times* , onu “dünyadaki en etkili akademisyen” olarak nitelendirmiştir. Putnam’ın en bilinen eserleri; “Bowling Alone: Collapse and Revival of American Community” (Tek Başına Bowling Oynamak: Amerikan Toplumunun Çöküşü ve Yeniden Uyanışı) ile nesiller arasındaki boşluğun incelendiği “Our Kids: The American Dream in Crisis” (Çocuklarımız: Krizdeki Amerikan Rüyası)dır. David Campbell ile birlikte yazdığı “American Grace: How Religion Divides and Unites Us” (Amerikan Zarafeti: Din Bizi Nasıl Bölüyor ve Birleştiriyor) isimli kitap ile Amerikan Siyaset Bilimi Derneği’nin 2011 Woodrow Wilson Vakfı Ödülünü kazanmıştır. “Making Democracy Work” ile “Bowling Alone: Collapse and Revival of American Community” isimli kitapları son yarım yüzyılda dünyadaki sosyal bilimlerde en çok alıntı yapılan yayınlar arasındadır.

birikimi olduğuna ilişkin ampirik çalışmasının (*Making Democracy Work*, 1993) önsözünde kendisini bu araştırmaya iten “Güçlü, duyarlı ve etkili temsilci kurumlar yaratma şartları nedir?” sorusunu başlangıç noktası olarak belirlediğini ifade eder. İtalya¹⁵ Putnam’a yeni kurumların doğuşu ve gelişimini incelemek için büyük bir fırsat sunmuştur.

“Sivil toplum” kavramını oluşturan unsurların pratik açıdan ne olduğuna ilişkin tartışmada Putnam’ın merkezi kavramlarını sivil katılım, politik eşitlik, dayanışma, güven, hoşgörü ve dernekler (iş birliğinin sosyal yapıları) oluşturur (1993; 87-91). Putnam’ın çalışmasının önemli sonuçlarından biri söz konusu idari reformların Kuzey İtalya’da başarılı olmasının nedeninin bu reformların mevcut sivil toplum kültürü tarafından desteklenmesi idi. Bu sivil toplum kültürünün aynı zamanda ülkenin kuzeyinin güneyinden ekonomik olarak neden daha gelişmiş olmasının yanıtını oluşturduğunu iddia eden Putnam, bütün bu makro mekanizmanın arkasında vatandaşların arasındaki sosyal güvenin olduğunu söyler.

Sosyal sermaye kavramı Putnam’ın çalışmalarında toplumsal canlılığın sosyolojik özünü ifade eder. Kolektif eylem, kümülatif sosyal sermayenin bir türevi olarak toplumun ahlaki zeminine de (güven, sosyal normlar ve yükümlülükler, sosyal bağlar) işaret eder.

Modern toplumlarda sosyal güven, iki ilgili kaynaktan (karşılıklılık normları ve sivil katılım ağları) ortaya çıkabilir. Normların sosyalleşme (vatandaşlık eğitimi dahil) ve yaptırımlarla teşvik edildiğini söyleyen Putnam bunu bahçeye düşen yapraklar örneği¹⁶

¹⁵ İtalya’da 1970 yılında eş zamanlı olarak kurulan 15 yeni bölge yönetimi temelde aynı anayasal yapıya sahip idi. 1976-77’de yoğun bir siyasi mücadeleden sonra, bütün bölgelere çeşitli kamu meseleleri hakkında geniş bir yetki tanınmıştır.

¹⁶ Kasım ayı buralarda hep rüzgarlı olur. Bazen benim bahçemdeki ağaçların yaprakları diğer bahçelere de düşebilir. Ancak, komşularımın bir araya gelerek yaprakları tırmıkla temizlemem için bana para teklif etmesi uygulanabilir değildir. Bahçelerimizdeki yaprakların temizlenmesi normu mahallemde güçlüdür ve bu benim cumartesi günümü televizyon izleyerek geçirip geçirmeme kararımı kısıtlar. Bu norm aslında yerel okullarda öğretilmemektedir, ancak komşular mahalleye yeni gelenler olduğunda bundan sıklıkla bahseder, sonbahar sohbetlerinde bu konu geçer veya saplantılı bir şekilde herkesin kendi bahçesini dökülmüş yapraklardan temizlemesi bu normu kuvvetlendirir. Kendi bahçesini tırmıkla temizlemeyenler

ile açıklar (1993:171). Bu türden normlar, işlem maliyetini düşürür ve daha önemlisi iş birliğine zemin hazırlar. Putnam'a göre bu normların en önemlisi karşılıklıdır. Karşılıklılık, "dengeli" (veya "belirli") ve "genelleştirilmiş" (veya "yaygın") olarak adlandırılan iki türdür. Dengeli karşılıklılık, eş değere sahip şeylerin (parça) eşzamanlı alışverişini (büro çalışanlarının yılbaşılarında birbirine verdikleri yeni yıl hediyeleri vb) ifade eder. Genelleştirilmiş karşılıklılık ise herhangi bir zamanda karşılıksız veya dengesiz olarak sunulmuş, ancak verilenin bir şekilde gelecekte ödeneceğine ilişkin beklentiyi içeren, sürekli bir değişim ilişkisine (arkadaşlık vb.) ilişkindir. Genelleştirilmiş karşılıklılık normu Putnam'a göre sosyal sermayenin oldukça verimli bir bileşenidir.

Putnam'a göre söz konusu karşılıklılık normunun baskın olduğu toplumlar kolektif eylem sorununu çözmeye yol katetmiş toplumlardır. İyi işleyen modern toplumların, birbirine yabancı (birbirini tanımayan) insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin gönüllü olarak düzenlendiği bir değer temeline sahip olması gerekmektedir. Putnam'ın teorisinde karşılıklılık döngüsü şu şekilde işler; güven, karşılıklılığı ve gönüllülüğe dayalı üyelikleri yaratır; karşılıklılık ve gönüllülüğe dayalı üyelikler de güveni üretir ve güçlendirir (Putnam, 1993:163-185).

Sosyal sermayenin bireylere ve toplumlara faydası konusunda Putnam önemli birkaç mekanizmaya vurgu yapar. Öncelikle, sosyal sermaye vatandaşların kolektif problemleri daha kolay çözmesine yarar. İkinci olarak, toplumun pürüzsüz bir şekilde ilerleyebilmesi için akışkanlık yaratır. Güvenen ve güvenilen bireylerden oluşan bir toplumda tüm gündelik ticari ve beşeri işlemlerin daha az maliyetle gerçekleşeceğini söyler. Bir diğer etkisi, insani yazgımızın aslında birbirine ne denli bağlı olduğu konusunda algımızı genişletir. Yani, diğerleri ile aktif ve güven içeren ilişkiler kuran

mahalleden bir şekilde dışlanırlar, bu yüzden tırmıkla dökülmüş yaprakları temizlememek nadir hale gelir. Norm yasal bir kuvvete sahip olmasa da ve televizyon izlemeyi yaprakları toplamaya tercih etsem de, genellikle normlara uyarım.

insanlar toplumun geri kalanı için iyi bir karakter yapısı geliştirmiş olur. Bu ağı katılanlar daha çok hoşgörölü, daha az şüpheci olurlar ve başkalarının talihsizliklerine daha çok empatiyle yaklaşırılar. Son olarak, sosyal sermaye insanların hayat kalitesini fiziksel ve biyolojik mekanizmalar üzerinden dahi olumlu etkiler. Sosyal sermayesi zengin bireylerin travmalarla daha çok başa çıkabildiğı, hatta hastalıkla daha iyi mücadele ettiğı yönünde pek çok araştırma mevcuttur (Putnam, 2000:288-289).

Putnam'ın (2000:289) şu sözleri ilgi çekicidir;

Sosyal sermaye, hemen köşe başındaki eczaneden aldığımız Prozac, uyku hapları, antiasit hapları, C vitamini veya benzeri tüm haplar için tam bir ikame olmasa da, ona yakın bir tamamlayıcıdır. Bizi iyileştirebilecek bir tedavi olarak “beni sabah ara emi” öğüdü “iki aspirin al” öğüdünden daha çok iş görebilir.

Putnam, *Bowling Alone: Collapse and Revival of American Community* isimli çalışmasında sosyal sermayenin bizi daha zengin ve daha sağlıklı yaptığını ve sosyal sermaye ile adil ve istikrarlı bir demokrasiye sahip olacağımızı kanıtlayan delilleri sunduğunu iddia eder (Putnam,2000:290).

Putnam sosyal sermaye konusunda *bağ kuran/herkese açık olmayan* (bonding/exclusive) *sosyal sermaye* ve *köprü kuran/kapsayan* (bridging/inclusive) *sosyal sermaye* olarak önemli bir ayırım yapar. Bağ kuran sosyal sermaye (etnik kardeşlik örgütleri, kilise kadın grupları vb) içe dönük olup özel kimlikler ile homojen grupları güçlendirme eğilimi taşırken, köprü kuran sermaye (insan hakları hareketleri, gençlik hizmet grupları, ekümenik dini gruplar vb) dışa dönük olup farklı sosyal bölünmelerden gelen insanları kapsama eğilimi taşır (Putnam, 2000:22). Putnam'ın kavramıyla, bağ kuran sosyal sermaye bütün organize topluluklar aracılığıyla (arkadaşlıklar, tanışıklıklar, dini gruplar vb) oluşturulur. İkinci olarak, farklı sosyal arka planlara sahip insanlar da diğerkamlık ethosu ve gelenekler aracılığıyla köprü kuran sosyal sermayeyi oluştururlar.

Putnam'ın çalışmasında köprü kuran sermayenin bağ kuran sermayeye oranla daha iyi olduğuna dair bir ima olsa da, böyle bir sonucu dayatmanın muhatapları homojenize etme potansiyeli taşıması tehlikesi gözden kaçırılmamalıdır.

Bağ kuran sosyal sermaye ile köprü kuran sosyal sermaye birbirinden farklı yararlar içerir. Putnam bunu basit bir örnekle ayırıştırır; “Yakın arkadaşlarla olan güçlü bağınız hasta olduğunuzda size tavuk çorbası yapmalarını sağlar, uzak tanıdıklarla olan zayıf bağlarınız ise size iş bulmanızda büyük fayda sağlar”. Bağ kuran sosyal sermaye ile köprü kuran sosyal sermaye arasında tercih yapılması gerekseydi hangisini seçmek gerekirdi sorusunu şematize etmek için politik analizci Eileen McDonagh'ın sorusunu kullanır; “Söz gelimi aynı ırktan komşulara sahip olup herkesin herkesin evine rahatlıkla konuk olabileceği bir mahallede yaşamak mı daha iyidir, yoksa aynı ırktan olmayan ama komşular arasında kısıtlı bir etkileşimin olduğu bir mahallede mi yaşamak daha iyidir?” Bu temel soru etrafında Putnam, bazı türdeki bağ kuran sermayenin köprü kuran sermayenin oluşumunu engelleme olasılığı olduğunu (veya tam tersinin) olduğunu kabullenir. Kolektif problemlerin çözümü için köprü kuran sermayenin, bağ kuran sermayeden çok daha önemli ve etkin olduğunu ifade eder (Putnam, 2000:362-63).

Bu iki kavram arasındaki ayrımı baz alarak dinin gönüllülük hizmetlerine katılmadaki rolü üzerine bir araştırma yürüten Storm'un (2014) araştırması da ufuk açıcıdır. Storm araştırmasında din ve gönüllülük hizmetlerine katılım arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için ‘güven’ kavramının çok önemli bir faktör olduğunu belirtir. Ona göre, genelleştirilmiş güven, köprü kuran sermaye ile (sosyal sınıf, etniklik vb. önemli belirteçler açısından farklı insanlarla kurulan sosyal ilişkiler) bağlantılı olup, partikülerize güven, (sadece tanıdıklarına ya da kendilerine benzediğini düşündüğü insanlara güven duyan insanlar) bağ kuran sosyal sermaye ile ilgilidir (Storm, 2014:16).

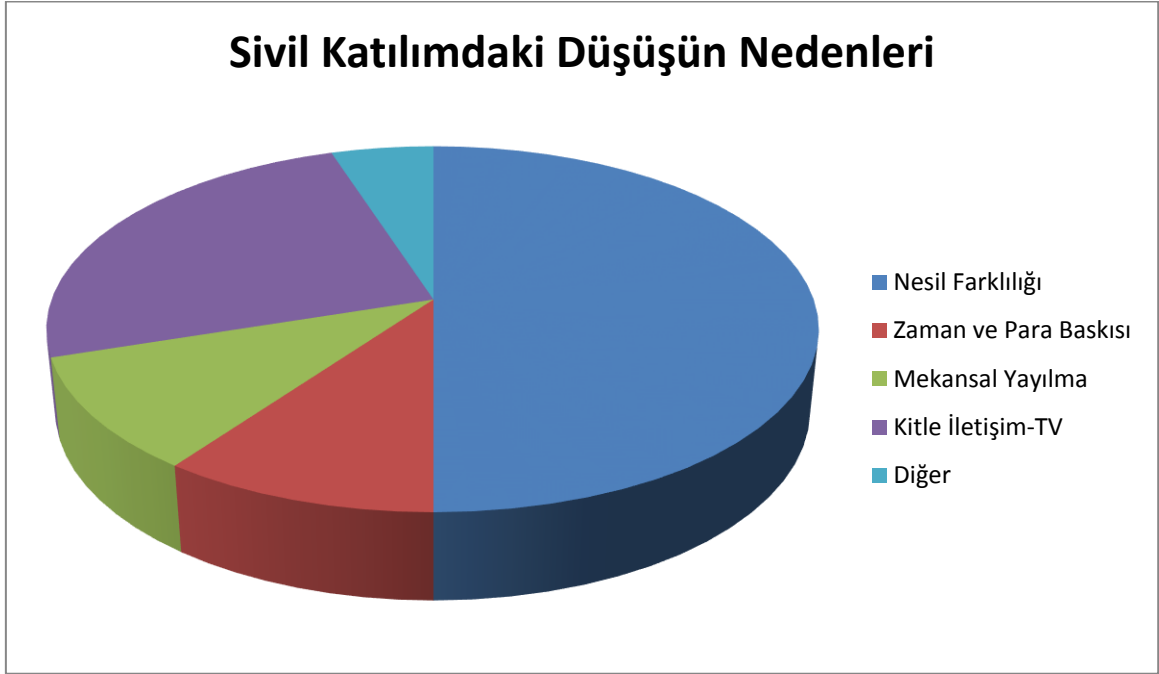
Robert Putnam (1995) Amerika’da insanların kamu kurumlarına, birbirlerinden daha az güvendiklerini ve ülkedeki gruplar ile üyelerinin nitelik olarak da artış kaydettiğini ifade etmektedir. Bu bakış açısı Wendy Rahn ve John Brehm (1997) tarafından da paylaşılmaktadır. Kamuoyu yoklamasına dayanan araştırma, sivil yükümlülüklerin güven düzeylerinin iyi bir belirleyicisi olduğu sonucuna varmıştır. Ancak, veriler güven ve gruplara katılım konularının birbiriyle ilgili olmadığını göstermektedir. Güven düzeylerinde düşüş olduğuna dair pek çok veri bulunsa da farklı türlerde gruplara, organizasyonlara katılımda artış olduğu da saptanmıştır (akt.Pogukaeva, 2015:149).

Putnam (2000:283-84) Amerika’ya ilişkin çalışmasında 1965-2000 yılları arasında sosyal güvenin çok büyük bir belirleyicisi olarak gördüğü sivil katılımdaki düşüşün nedenlerini şu faktörlere bağlar;

- a) Zaman ve para baskısı: İş kaynaklı zamanın sosyal hayata katılımı zorlaştırması, yeterli zamanın olmadığı hissi, iki kişinin kariyer yaptığı evlilikler, ekonomik iklimin para baskısı yaratması vb. Putnam, sivil katılım ve sosyal güvendedeki düşüşlerin yaklaşık %10’unun bu faktör nedeniyle olduğu tahmininde bulunur.
- b) Kentleşme, banliyöler, mekânsal yayılma: Mobilitenin artışının sosyal bağları ve sivil katılımı azaltması vb. Putnam, benzer bir tahminle bu faktöre ilişkin durumların problemin yaklaşık %10’unu oluşturduğunu söyler.
- c) Teknolojik değişim ve kitle iletişim: Putnam kitle iletişim konusunda özellikle “eğlence” nosyonuna dikkat çekip, elektronik eğlencenin bu yüzyıl içinde aşırı bireyselleşmesi ve bireyselleşen eğlencenin sadece tek başına tüketilmesinin telkin edilmesi ile ilgilenir. Putnam’ın bu faktöre ilişkin tahmini, sosyal güven ve sivil katılımdaki düşüşün %25’ini oluşturduğudur.

- d) Nesil farklılığı: Putnam en önemli faktör olarak nesil farklılığını işaret eder. Nesil farklılığın düşüşteki payının yaklaşık yarı yarıya olduğunu söyler.

Tablo 1: Sivil Katılımdaki Düşüşün Nedenleri

Ancak burada özellikle dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Putnam'ın bu analizinde faktörler arasında bir çakışma söz konusudur. Nesil farklılığı ile televizyonun uzun dönemli etkisinin üst üste geldiği bir yüzde bulunmaktadır. Televizyonun tüm etkisi nesilsel bir özellik taşımaz, ya da cümleyi başka bir şekilde kurarsak, nesillerin ardışıklığının tüm etkisi televizyon ile ilintili olamaz. Bu nedenle, Putnam sivil katılım ve sosyal güvendedeki azalmayı %10-15 gibi bir yüzdeyle nesil ve televizyonun ortak etkisine (ya da daha kısa bir ifadeyle 'televizyon neslinin' etkisine) bağlar.

Putnam teorisinin problemlerinden biri, sosyal güvenin köklerine ilişkin açıklamadır. Modern (veya premodern) toplumlarda güven kişilerarası ilişkilerde gelişirken, post-endüstriyel (veya post modern) toplumlarda iki kaynaktan (karşılıklılık normları ve sivil katılım ağları) beslenir. Ancak, pratikte, karşılıklılık normları

karşılıklılık ağlarının bir fonksiyonudur. Putnam'ın bahsettiği sosyal ağlar içinde en baskın ve en büyük pay gönüllülüğe dayalı sivil derneklere verilir. “*Making Democracy Work*” (1993) isimli çalışmasında sosyal entegrasyonu ve konsensüsü sağlayan derneklere örnek olarak çoğunlukla spor kulüplerini ve kültürel dernekleri verdiği düşünülürse pratikte, Putnam sivil toplumu sadece gönüllülük derneklerinin fonksiyonlarına indirgenmiş olmaktadır; yani güvenin kaynağı olarak sadece gönüllü derneklerin (bu dernekler içinde de sadece spor kulüplerinin ve kültür derneklerinin yer alması) belirlenmiş olması sorunludur (Siisiäinen, 2000).

Siisiäinen'e göre (2000) çıkarlar arasındaki çatışmaları, mücadeleleri (yeni sosyal hareketler, partiler vb.) sosyal teorisi içine almaması Putnam'ın bir diğer eksiğidir. Oysa, çatısan çıkarlara ilişkin bir teori farklı güven (ve güvensizlik) türlerini ve farklı sivil dernek türlerini gerektirir. Sözgelimi, bu derneklerden bazıları sadece kendi üyeleri arasında güven yaratan ve diğerlerine güvensizlik besleyen (hegemonik) organizasyonlar olabilir. Sivil toplum gruplarının ve enformel derneklerin büyük bir çoğunluğunun sadece Putnamvari bir vizyonla değerlendirilmesi uygun değildir. Eksikliklerden ikincisi, Putnam sivil toplum ile siyasi toplum (devlet) arasındaki çatışmaya ilişkin hiçbir şey söylememektedir ya da başka bir deyişle politikayı teorisi dışında tutmaktadır. Üçüncüsü, Putnam, gönüllü derneklerin dikey boyutunu ve tüm modern derneklerde bulunan güç ilişkilerini ihmal etmektedir; gönüllü derneklerinin iç demokratik işleyişine ve/veya güç yapılarına ilişkin görüşleri teori dışında bırakılmıştır.

Fine (2010:47-48) Putnam'ın 'sosyal sermaye' kavramını içeren sosyal teorisindeki gediklere ilişkin konuları altı merkezde toplar. Ona göre;

- Putnam'ın sosyal sermaye çalışmalarında geçmişe ait bir sivil yaşam nostaljisine rağmen, sosyal sermayenin “Rasyonel Seçim” orjinine ya çok az ya da hiç referans verilmemektedir.

- Putnam'ın çalışması minimalist bir analitik çerçeve içerir. Kendi kişisel deneyimleri ve İtalya çalışmaları haricinde sosyal sermaye hipotezinin odağını oluşturacak değişkenin ne olduğu keyfi denilebilecek şekilde oluşturulmuştur.
- Sosyal sermayenin asgari kapsamı, salt sivil toplum yapısı ile kısıtlı olarak tanımlanmıştır. Bu da sosyal teorisini 'sivil toplum ve diğer her şey' şeklinde ikiye ayırması anlamına gelir. Devlet, ekonomi, sınıf gibi yapılardan sivil toplum izole edilmesi sıkıntılıdır.
- Ampirik metodolojiye itimat yoğun olarak gözlemlenmektedir. ABD pragmatizmi çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır; 'Televizyon ve sivil katılımındaki düşüş gibi bazı değişkenler arasında gevşek veya istatistiki olarak sabitlenmiş ilişkiler bulma vb.
- Tüm bunlar sosyal sermayenin 'açıklayıcı değişken' gibi işlem gördüğü bir indirgemecilikle sonuçlanmaktadır.
- Neoliberalizmle olan ilişkisinin zaman zaman gözden kaçması nedeniyle sosyal sermayeye ezici bir çoğunlukla olumlu atıflar yapılmaktadır. Karanlık, olumsuz bir sosyal sermayenin varlığı kabul edilse de, bu kavram çalışma içinde nerdeyse yok denecek kadar az yer tutmaktadır.

II. SOSYAL GÜVEN VE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

II.I Güven Tipolojisi: Belirsizlikle Başa Çıkma Stratejisi Olarak Güven vs.

Toplumsal Sistemin Başat Akışkanı Olarak Güven

İnsanların bir arada diğerlerini dışlamadan birlikte var olabilmesi çağdaş yaşamda giderek zorlaşırken ve dünya siyaseti ‘farklı kökenlerden gelen insanların birlikte yaşamalarının imkansız olduğunu savunan’ politikacıların hızla yükselişine şahit olurken ‘güven’ kavramına ilişkin yapılacak tüm çalışmaların dönemin karakteristiğini anlamada ufuk açıcı olacağı ve dahası, güvenmeyi öğrenmenin ya da daha doğrusu güvenin önemini anlamının birlikte yaşayabilmenin ön koşullarından biri olduğu düşünülmektedir.

İnsanlar, hayatları boyunca başka insanlarla birlikte yaşayan, onlarla etkileşim içinde olan canlılardır. İnsanlar yakınlık için daima bir ‘diğer insana’ ihtiyaç duyarlar; bebek için anne, yetişkinler için arkadaş, sevgili vb. yakınlık hemen hemen her tür ilişki için önemli ve elzemdir. İlişkide –türü ne olursa olsun- amaç yakınlığın tesis edilmesidir. Bu yakınlığın tesis edilmesinde, korunmasında, sürdürülmesinde büyük rol oynayan, hâkim duygulardandır güven.

Eş zamanlı olarak hem cazip hem de kaygı verici olan “ilişki” halinin, belirsiz tehlikelerle dolu olmayı sürdürdüğünden, birlikte olmanın hazzı ile dehşetinin yan yana ilerlediğini söyler Bauman. Bu nedenle, insanlar beklentilerini “ilişkiye girme” veya “ilişki yaşama” gibi tanımlamalardan çok “bağlantıda olma” gibi sözcüklerle ifade ederler. (...) “İlişki”, “yakınlık”, “partnerlik” karşılıklı bağlanmayı belirgin kılarken “ağ” denildiğinde ağa girme ve ağdan çıkma eş zamanlı olarak temsil edilir (Bauman, 2012:13).

Richard Sennett, Rico’nun zaman, mekân ve iş konusundaki deneyimlerini ve hayatının her zerresine sinen belirsizliğin Rico’nun karakterini aşındırmasını anlattığı *Karakter Aşınması* isimli kitabında şu saptamayı yapar; Büyük Bunalım’ın yaşandığı

1940’lı yıllarda da insanlar büyük bir kaygı ve korku içindeydiler. Ancak o yıllara hakim olan belirsizliğin aktüel dönemden farkı, günümüzde kaygının görünürde olan, beklenen bir dünya savaşı ihtimali gibi tarihi bir felaket tehlikesi olmaksızın yaşanmasıdır. Günümüzde belirsizlik gündelik hayata sızmıştır (Sennett, 2012:30). Artık, kaos, yeni normaldir. İstikrarsızlık anormalliğe değil, normalliğe işaret eder. Sennett bu kitabında, yeni ekonomik düzenin mottosu haline gelen “değişim”in iş hayatındaki yansımalarını işler. Küreselleşme olgusunu makro düzeyde inceleyen pek çok araştırmanın dışında, bu sürecin mikro düzeyini, insan karakteri üzerindeki etkilerini inceler. Kapitalizmin geç girdiği ülkelerden biridir Türkiye. Ülkemizde Batı Avrupa’da ya da Amerika’da izlediği yoldan farklı bir yol izleyen kapitalizm ve özellikle 80’lerde yükselen neoliberal akım ile birlikte bundan etkilenen birey hakkında -Sennett’in yaptığı çalışmaya benzer bir şekilde- farklı bir perspektif sunulmasını sağlayacak yerel çalışmaların azlığı ülkemizde sosyal bilimler literatürü açısından önemli bir eksikliklerdir.

“Yerinden edilmişlik”, artık kişisel hayatın seyri içinde sürekli tekrarlanabilen bir deneyimdir, “çünkü yeniden yerleşmek” için pek az “yatak” uzun uğraşının istikrarına işaret edecek kadar sağlam görünür. Görünürdeki “yataklar”, erkekleri ve kadınları sürekli olarak koşmaya zorlayarak, rahatlama ve “varma”nın getirdiği herhangi bir tatmin duygusu, kişinin silahları bırakabileceği, gevşeyebileceği ve endişeden kurtulabileceği bir menzile ulaşma rahatlığı vaat etmeyen, hem çeşitli büyüklüklerde ve tarzlarda, hem de değişen sayılarda ve hareketli konumlarda icra edilen bir “müzik eşliğinde sandalye kapma oyunu”nu andırmaktadır. Yolun sonunda bir “nihai yeniden yerleşme umudu” yoktur; yolda olmak (artık kronik olarak) yerinden edilmiş bireylerin sürekli bir hayat tarzı haline gelmiştir (Bauman, 2011:181).

Güven nosyonunun farklı ele alınış biçimlerine örnek olarak, Fukuyama’nın güven ile sosyal sermayeyi eşitlemesi, Putnam’ın güveni sosyal sermayenin kaynağı

olarak ele alması, Coleman'ın ise güveni sosyal sermayenin bir biçimi olarak ele alması gösterilebilir (Duman, 2011:187).

Farklı disiplinlerde farklı çerçevelerde sunulan pek çok güven tanımında ortak olan bir noktadan hareket edildiği görülmektedir. İktisadi, özelde de iş yönetimi perspektifinden bakıldığında güvenin önemine ilişkin literatürde öne çıkan noktalar; güvenin iş birliği davranışına imkân tanıdığı (Gambetta,1988); güvenin uyum gösteren organizasyonel biçimleri –ağ ilişkileri gibi- teşvik ettiği (Miles ve Snow,1992), olumsuz sürtüşmeleri ve işlem maliyetlerini azalttığı (Meyerson, Weick ve Kramer,1996) gibi noktalarda yoğunlaşır. Burada güvenin önemi iktisadi kriz veya kaosla başa çıkma yöntemi vurgusu taşır. Bu ortak nokta, belirsizlikle başa çıkma stratejisi olarak güven noktasıdır. Çağdaş toplumsal ve siyasal yaşamın değişen karakterini incelediği eserinde Bauman (2011:221) güvenin bu yönüne dikkat çeker;

Ahlaki dürtünün masum güveni belirsizliğin bastırılamaz endişesiyle yer değiştirmiştir. (...) Toplum içinde kişi bu kaygıyla yaşamak zorundadır. Hoşlansam da hoşlanmasam da, maskelere güvenmem gerekir- onlara güvenebilir olduğum için değil. Güven, risklere girerek, kumar oynayarak belirsizlikle birlikte yaşamamanın yoludur; kaygıyı giderme yolu değil.

Benzer bir gönderme Prof. Dr. Ahmet İnam'ın “Herşeyin Başı Güven” isimli online makalesinde¹⁷ de bulunmaktadır. Güveni metafizik anlamıyla irdelediği çalışmasında İnam, güveni “varoluşsal güvencesizlikle baş edebilme” fonksiyonu açısından ele alır. Güvenin felsefe etkinliğindeki yeri tartışılırken, dinin, dünya görüşünün veya ideolojilerin bu türden fonksiyonlarının altı çizilir. Güven, hiçlikten, yokluktan, boşluktan doğrulmak için insan varlığının içinde taşıdığı ‘gizil bir güçtür’.

Lewis ve Weigert (1985) yaşamlarımızdaki karmaşıklığın azaltılması için rasyonel öngörülerde bulunmaya çalıştığımızı, güvenin tam da bu noktada, rasyonel

¹⁷ <http://users.metu.edu.tr/phil/ahmet-inam/guven.htm>

öngörüye karşı oldukça fonksiyonel bir alternatif oluşturmak üzere devreye gireceğini ifade eder.

Georg Simmel kişilerarası güveni tanımlarken, güvenin “diğer insan hakkında sahip olduğumuz bilgi ve cehalet arasında bir yerde’ oluştuğunu söyler. Simmel’e göre güven bilgiye ilişkindir ancak bu bilgi diğer insan hakkında beklentilerimizi kesinleştirmek için yetersiz kalır. Dolayısıyla o kişinin ne yapacağını/ ne düşüneceğini/ ne söyleyeceğini bilmek yerine ona güveniriz (akt.Frederikson:734).

Francis Fukuyama’ya göre ise güven gelişmiş bir toplumun anahtarıdır. Ona göre güven bir toplumun başarısını ve gelişme düzeyini belirlemede başat olup, sosyal sermayeyi oluşturan sosyal normlara katılımda anahtar nosyondur. Güvenin ekonomik değeri üzerinde durduğu kitabında Fukuyama, müreffeh ve çok katmanlı bir sivil toplumun sanayileşmenin doğrudan sonucu olmadığını, tam tersine Japonya, Almanya ve ABD’nin sosyal sermayeye sahip olduklarından dünyanın önde gelen güçleri haline geldiğini söyleyerek, toplumların zaman içinde sosyal sermayelerini kaybetmelerinin mümkün olabileceğinin altını çizer (Fukuyama, 2000:166).

Sosyal sermayenin ölçümünde güven belirgin bir nosyon ise, sosyal sermayenin azaldığına dair kesin veriler mevcuttur. Francis Fukuyama’nın, kamuoyu yoklamalarına dayanan verileri Amerika’da düşen güven düzeylerine dair önemli bilgiler sunmaktadır: 1958 yılında, ifadesine başvurulmuş Amerikalıların %78’i Federal Hükümeti ve onun eylemlerini “pek çok vakada” ya da “nerdeyse her zaman” doğru bulduklarını ifade ediyorlarken 1994’te bu oran %15’e düşmüştür (1996-1997 yıllarında güven düzeylerinde tekrar bir artış kaydedilmiştir). Sırasıyla, hükümete güvenmeyen ya da “genel olarak hiçbir zaman” ya da “sadece bazen” güvenenlerin 1958’de % 23 olan oranı 1995’te % 75-81 oranına yükselmiştir (sonraki yıllarda az düzeyde düşüş kaydedilmiştir) (akt.Pogukaeva,2015:149).

Bir insan niçin güvenir? Mevcut literatür bu soruya yanıt olarak en az dört motivasyon sıralamaktadır; doğuştan yatkınlık (dispositional), ahlaki (moral), sosyal (social) ve araçsal (instrumental) motivasyonlar. Literatürde anlaşmanın çok az sağlanabildiği motivasyon doğuştan yatkınlık motivasyonudur. Bir kişinin güvenme eylemini o kişinin yaratılışına, eğilimine, yapısına bağlayan bu yaklaşıma göre bazı insanlar –kişilikleri ya da karakterleri nedeniyle- güvenmeye ya da güvenilmeye diğerlerinden daha yatkındır. Bu türden bir yatkınlığın kökleri kişinin doğal karakteri, çocukluk deneyimleri, öğrenme ve öğrendiklerini güncelleme yeteneği, araçsal manipölasyon, bilgi, sosyal ağlar, sosyal bağlar ya da sosyal normlar olabilir. Ancak, doğuştan gelen bir yatkınlık olarak güveni ele alan yaklaşımın gözden kaçırdığı önemli bir nokta bulunmaktadır. Güven, hem güvenilen nesne, kişi, kişiler ya da kuruma (institution) hem de bir insanın, insanların ya da kuruluşun güven duyulacağı bir etki alanına ilişkindir. Bazı kaynaklara göre, güven ahlaki bir zeminden motive edilir. İnsanlar güvenir çünkü güvenmek iyi bir insanın özelliğidir. Bir erdem olarak güvenmek çok da tatmin edici bir motivasyon değildir oysa ki. Erdemin hangi tanımını alırsak alalım bir dolandırıcıya güvenmenin ya da kötü niyetli bir politikacıya güvenmenin erdemle ilgisini kurmak güçtür. Güven bazı otoritelere itaat etmeyi gerektiren normatif bir tertibi (ordering) yansıtıyor olabilir ama burada dikkat edilmesi gereken husus, normatif bir özellik olarak güven ve ahlaken motive edilmiş güven arasındaki ayrımdır. (Ahlaki bir motivasyondan kaynaklanan şey güvenden çok güvenilir olmaktır) Üçüncü olası motivasyon ise sosyal motivasyondur. İnsanlar bireysel kimliklerini ve özsaygılarını diğer insanlarla olan ilişkileri üzerinden kurarlar. Son motivasyon ise araçsal ve hesaplanabilir bir motivasyondur. Verilen güven bir sonuca yöneliktir ve bu güvenin ödüllendirileceğine inanılır. Bir bedele rağmen risk almanın karşılığının iyi olacağına dair olumlu bir beklenti vardır. Riskler az olduğunda güvenmek daha kolaydır, sonucun buna değer olduğunu düşünüyorsak riskler yüksekken de güveniriz. Ancak bazen öyle

durumlar vardır ki yanlış yere duyulmuş bir güvenin bedeli öyle ağırdır ki bu durumda nadiren güven duyulur (Çocuğunuzu birine emanet etmek, hayat boyunca biriktirdiğiniz tüm parayı bir işe yatırmak gibi) (Levi, 2015: 15923-4).

Luhmann kişisel güven ile sisteme duyulan güvenin birbirinden farklı zeminlerden beslendiğini ifade eder. Kişisel güvende bireyler arasında duygusal bir bağ vardır ve güvende negatif yönde bir hareket oluştuğunda kişilerin bu bağın zedelenmesinden çekecekleri duygusal acı aslında bu bağın korunması için bir motivasyon sağlar. Ancak, bu duygusal içerik sisteme duyulan güvende mevcut değildir. Sisteme duyulan güven Luhmann'ın “sunumsal” (presentational) olarak tanımladığı bir zeminden beslenir. Yani, sisteme duyulan güven “herşeyin yolunda gittiği” algısı ile ilgilidir (akt.Lewis ve Weigert, 1985:974).

Son 15 yılda Avrupa Birliği'nde kurumlara duyulan güveni inceleyen bir raporun (Eurofound, 2018) sonuçlarına göre kurumlara duyulan güvendedeki azalma “geçici” ve “değişken” bir karakter taşımaktadır. Rapor, bu tür güvenin en çok krizlerden etkilenmekle birlikte 2011-2016 yılları arasında artış gösterdiğini, güvendedeki değişimlerden en olumsuz olarak ulusal siyasi kurumların (meclis, hükümet kurumları vb.) etkilendiğini, kurumlara güvenin güney ve doğu Avrupa'da değişken, batı ve kuzey Avrupa ülkeleri ile Baltik ülkelerde daha stabil olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte rapor sonuçlarına göre, araştırma içeriğindeki 28 ülkeden 20'sinde, bahsedilen dönem içinde Avrupa'da kurumlara olan güvende azalma yaşanmıştır.

Çağdaş toplumlarda düzgün işleyen ve verimli ilişkilerin yaşanabilmesi için güvenin hangi ölçüye kadar gerekli olduğuna dair ampirik soru henüz tam olarak yanıtlanamamıştır.

Çeşitli literatürlerde ‘güven’ nosyonuna ilişkin ayrımlar ve kategoriler mevcuttur. Bir tipoloji tarafların birbirini tanıdığı güven (kişisel güven) ile tarafların birbirini

tanımadığı güven (sosyal güven) ayırımına dayanır. İki uçlu güven (dyadic) ve gömülü güven (embedded) bir başka tipolojinin kavramlarıdır. Ait olunan disipline göre (felsefe, hukuk, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, siyaset bilimi vb.) ayrımlar da mevcuttur. Rasyonel seçim, yapısal fonksiyon (structural functionalism) veya sosyal kimlik teorisi üzerinden çeşitli yaklaşımlar birbirinden farklı perspektifler sunar. Güven hakkında anketler, deneyler veya başka formel modeller mevcut olsa da güven konsepti üzerinde tam bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Üzerinde anlaşılabilecek en genel tanımıyla güven, en az bir kişinin kendisine zarar verme, kendisini aldatma potansiyeline sahip bir başka kişiye/bir grup insana/kurumlara/örgüte karşı kendini savunmasız veya incinebilir kılmasıdır (Levi,2015: 15922). Güven, belirsizlik durumunda bir risk alma kararıdır. Ancak, nadiren koşulsuzdur, yani sadece çeşitli spesifik alanları kapsar; bir müşteri para konusunda bankacısına güvenebilir ama çocuğunu ona emanet etmez. Ya da vatandaşlar savaş zamanı hükümete güvenebilirler ama kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi konusunda güvenmeyebilirler.

Güven ve güvenilirlik kavramları uzun tarihli bir geçmişe sahip olsa da güven daha çok yakın tarihli araştırmalarda önem kazanmaya başlamıştır. Siyaset biliminde Thomas Hobbes, güvenin olduğu bir ortamda iyiye ulaşmak için başka bir yola başvurmaya gerek olmadığını söylerken, John Locke yönetenler ve yönetilenler arasında ortak bir güvenin önemine işaret eder. Ekonomi biliminde Arrow, verimliliği yükseltmesi fonksiyonu nedeniyle sosyal sistemin işleyişini kolaylaştıran önemli bir katalizör olarak güvenden söz eder. Sosyal düzenin oluşturulması, sosyal iş birliğinin sağlanması vb. konularda ‘güven’ Harold Garfinkel, Peter Blau, Niklas Luhmann ve Talcott Parsons gibi çeşitli akademisyenler ve teorisyenler tarafından kullanılan bir konsepttir (Levi,2015: 15923). Durkheim ekolünden gelen sosyal kimlik teorisyenleri de güvenin kesinlikle önemli olduğu üzerinde yoğunlaşır.

Nobel ödüllü ekonomist Kenneth Arrow güveni şu sözlerle tanımlar;
(akt.Fukuyama, 2000:167)

Şimdi güven, başka hiçbir şey değilse bile, çok önemli pragmatik bir değerdir. Güven, toplumsal sistemin önemli bir akışkanıdır. Aynı zamanda son derece etkindir. Diğer insanların sözlerine belli bir ölçüde bel bağlama hissini vererek başınızı birçok dertten kurtarır. Maalesef bu çok kolayca satın alınabilen bir mal değildir. Eğer güveni satın almak zorundaysanız, zaten ne satın aldığınız hakkında şüpheleriniz vardır. Güven ve benzeri değerler, sadakat veya doğruyu söyleme gibi ekonomistlerin “dışsallık” diye adlandırdığı şeylere örnektir. Onlar maldır; gerçek, pratik, ekonomik değerleri vardır; sistemin etkinliğini artırır, daha fazla mal üretmenize veya yüksek düzeyde itibar ettiğiniz değerlerinizi üretmeye imkân tanır. Ancak bu malların açık pazarlarda işlem görmesi teknik olarak mümkün olmadığı gibi anlamlı da değildir.

Ampirik bir araştırmanın konusu olabilecek güvenin kavramsallaştırılması için iki hayati ayırım bulunmaktadır: Bilişsel (cognitive) veya Bilişsel Olmayan (non-cognitive) güven ile iki uçlu (dyadic) veya gömülü (embedded) güven. Güvenin motivasyonel kaynakları hakkındaki yaklaşımlar güvenin kavramsallaştırılması ile yakından ilgilidir; bunlar ampirik çalışmanın bilişsel ya da bilişsel olmayan olmasını belirler. Sosyal veya ahlaki motivasyon üzerinde yoğunlaşanlar daha çok bilişsel olmayan yaklaşıma yakındır. Araçsal motivasyonlarla ilgilenenler bilişsel yaklaşımı tercih ederken, doğuştan gelen motivasyon üzerinde yoğunlaşanlar, güven kavramının formasyonuna göre her iki yaklaşıma da uymaktadır. Bilişsel olmayan yaklaşımı daha çok psikologlar, sosyal psikologlar ve sosyal teorisyenler tercih ederken, bilişsel yaklaşımı ekonomistler, politik ekonomistler, sosyal değişim teorisyenleri tercih eder.

İkinci ayırım, iki uçlu güven ve gömülü güven ayırımıdır. Her iki durumda da güven ilişkiseldir, ancak gömülü güven (sadece bireysel düzeyde güven değil) sosyal güven ve kurumsallaştırılmış (institutional) güvenin kavramsallaştırılmasına da olanak tanır. İki uçlu güven, belirgin bir başka taraf ile olan sosyal bağlar hakkındaki beklentilere ilişkindir. Gömülü güven, sosyal networkler ve kurumsal düzenlemelerle ilgilidir (Sosyal roller, kategorizasyon, diğerlerini etkileyen kurallar vb).

Kişilerarası güven ile sosyal güven arasındaki farkın aslında temel bir fark olmadığını söyleyen Sztompka -Fukuyama kavramına atıfla- güven çemberinin somut kişilerden başlayıp sosyal nesnelere yönelik soyut bir yönelim gösterdiğini ifade eder. Bu güven çemberinin en dar kısmında ailemize duyduğumuz, en güçlü yakınlık ve samimiyet barındıran güven yeralır; sonraki alanda yüzyüze tanıdığımız, isimlerini bildiğimiz insanlar (arkadaşlar, komşular, iş arkadaşları vb) vardır; bu ikinci alanda dahi yeteri derecede yakınlık ve samimiyetten söz etmek olasıdır. Kişilerarası güven ile sosyal güven arasında ‘sosyal kategoriler’¹⁸ vardır. Örneğin güven veya güvensizlik bir cinsiyete yönelebilir (Erkeklere güvenirim, kadınlara güvenmem); bir yaş grubuna (Yaşlılara güvenirim, gençlere güvenmem); bir ırka (Beyazlara güvenirim, Siyahilere güvenmem); bir etnik kökene (Türklere güvenirim, Kürtlere güvenmem) veya bir dine (Katoliklere güvenirim, müslümanlara güvenmem) yönelebilir. Bu tip güvenin önyargı ve stereotiplere ilişkin olduğu barizdir. Bundan daha soyut bir güven ayrımı “sosyal roller”¹⁹ üzerinedir. Bazı roller ilk bakışta, hemen, güven uyandırır; anne, arkadaş, tıp doktoru, profesör, yargıç, rahip vb. Bazı roller ise ilk bakışta güvensizlik uyandırır; tüccar, ikinci el araba satıcısı, fahişe, gizli ajan vb (Sztompka, 1999:42-43).

Literatürde güvene dair çeşitli araştırmalara bakıldığında araştırmaların genel olarak salt güven duygusu ile ilgili olmaktan çok güven ile başka bir duygu arasındaki korelasyonu inceleyen araştırmalar olduğu görülecektir. Bu araştırmaların büyük bir kısmı 1950’li yıllarda geliştirilen Oyun Teorisi çerçevesinde yapılan ‘Güven Oyunu’ veya ‘Diktatör Oyunu’ gibi yöntemler aracılığıyla verilerin toplandığı araştırmalardır. Oyun Teorisi, karar verme stratejisine ilişkindir. Akıllı, rasyonel karar vericiler arasındaki anlaşmazlık ve iş birliğinin matematiksel modellemeleri ile ilgilenir. Literatürde oyun teorisine ‘karar teorisi’ dendiği de olur. Oyun teorisi ana olarak iktisat, siyaset bilimleri,

¹⁸ Burada sözü geçen sosyal kategoriler “ortak özellikleri olan insanların çoğulluğu” anlamındadır.

¹⁹ Burada sözü geçen sosyal roller “belirli bir pozisyon/durum için tipik davranış biçimlerine” ilişkindir.

psikoloji, mantık, bilişim ve biyolojide kullanılır. Ancak günümüzde davranış bilimleri disiplininde de yaygınlıkla kullanılmaktadır.

Ekonomi disiplini güvenin çok yaygın olarak çalışıldığı bir başka alan olup, bu çalışmalar ile markaya güven, şirkete güven, karar alım süreçleri, müşteri devamlılığı vb. ticari konulara ilişkin bilginin artırılması amacının güdüldüğü görülmektedir. Bu tür araştırmalarda çoğunlukla anket veya “güven oyunu” (trust game) yöntemleri ile bilgiler derlenmektedir. Bu oyunlarda bireysel karar alma süreçleri açısından güven araştırılmaktadır. Oyunlar, güvenen konumunda bir başkan (principal) ve güvenilen konumunda bir temsilci (agent) arasında çeşitli tasarımlarla oluşturulan güven davranışının incelendiği oyunlardır. Bir örnek vermek gerekirse; bir kişinin bir konuda karar alırken kendisinin de dahil olduğu bir sosyal ağ içinde yer alan bir kişiye (örn. bir arkadaş) ya da aynı sosyal ağ içinde yer almayan bir başka kişiye güvenmesini sağlayan kararına ilişkin araştırmalarında Binzel ve Fehr (2013) Kahire’nin dış mahallelerini oluşturan Manshiet Nasser bölgesinde bu tür bir oyun dizayn etmişlerdir. Oyun tasarımları güvenen ve güvenilen arasındaki sosyal mesafenin karara etkisi üzerinedir. Sosyal mesafe varyasyonu katılımcıların deneye bir arkadaşlarını da getirmesi ve güven oyununu hem arkadaşları hem de rastgele seçilen, tanımadıkları bir kişiyle oynamalarının sağlanması yoluyla elde edilmiştir. Araştırmacıların bu deneyde özellikle ilgilendikleri konu, arkadaşlar arasındaki yüksek güven oranlarının güçlü bir dayanışma duygusundan mı (genellikle diktatör oyunları tarafından bu ölçülür) yoksa inanışlar (beliefs) çerçevesinde mi şekillendiği hususudur. Araştırmanın ilk sonuçları- beklendiği üzere- sosyal olarak birbirine yakın insanların birbirine daha çok güvendiğidir. Bu oyunda sürpriz olan bir sonuç, güvenin güvenilecek kişinin güvenilirliği konusunda arkadaş ya da yabancı olarak bir farklılık içermediğinin bulunmasıdır. 2008 Mayıs’ında Kahire’nin kenar bölgelerinden birinde yapılan bu araştırmada 3 toplayıcı kadın (deneye katılmak için insanları belirleyen araştırma yardımcıları) farklı mahallelere gitmiş ve davet edilen

katılımcılara deneye sadece bir arkadaşlarıyla (aile üyesi veya 18 yaş altı hariç) katılabileceklerini belirtmişlerdir. Manshiet Nasser bölgesinin farklı mahallelerinden toplamda 144 gecekondlu sakini 5 ayrı bölümden oluşan bu deneye katılmıştır. Katılımcılar sosyo-ekonomik açıdan heterojen bir yapı sergilemekte olup eğitimleri farklılık göstermektedir. (Eğitimsiz %30, Üniversite Mezunları %10 gibi) Katılımcıların %40'ının düzenli bir işi olup ortalama aylık gelirleri 377 Mısır Pound'u (71 ABD Doları) civarındadır. Getirdikleri arkadaşlar da yaş, eğitim durumu, kazanç, çalışma durumu, sağlık vb. özelliklerde hemen hemen aynı karakteristiği göstermektedir. Getirilen her arkadaş –Mısır'daki katı cinsiyet normları ile uyumlu olarak- aynı cinsiyettendir. Katılımcıların %60'ı birbirini her gün görmekte, çoğu birbirini 5 yıldan fazla bir süredir tanımaktadır. Deneyin bölümleri pek çok erkek ve kadın yardımcının da katılımıyla kadın bir eğitmen (instructor) tarafından gerçekleştirilir. Oyunun kuralları ve prosedür her bölümden önce katılımcılara okunur ve demonstre edilir. Katılımcılar kendi kararlarını özel olarak alırlar, gerekirse deney yardımcılarına göreve ilişkin sorular sorabilirler. Her bölüm bir güven oyunu ile başlar, iki diktatör oyunu ile devam eder (Güven oyununda başkan bir temsilci için 'güven' veya 'güvensizlik, şüphe' kararlarını alarak ilerler. Diktatör oyununda ise başkan, belirli bir para miktarını kendisi ile bir başkası arasında dilediği şekilde paylaştırır). Bu bölümlerden sonra katılımcılarla yüz yüze görüşme bazlı anket yapılır. Bu görüşmede sosyo-ekonomik özellikler, risk tercihleri, arkadaşları ile ilişkileri gibi konular ele alınır. Her katılımcı deney için günlük olarak- günlük yevmiyelerinin iki katından fazla bir meblağa tekabül eden- 34 Mısır Pound'u (6.4 ABD Doları) ücret alır.

Güvenin araştırmalara konu olduğu bir başka disiplin tıptır. Güvene neden olabilecek yapısal gerekçeler üzerine çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Güvenin nörobiyolojisini inceleyen araştırmacılardan Zak (2008) güvene aslında bambaşka bir görevle tanınan (doğumu tetiklemek için kullanılan) bir hormonun neden olduğunu iddia

eder. Oksitosin hormonu ile güven arasındaki ilişki üzerine yapılan bu çalışmada araştırmacılar “Güven Oyunu”na dayalı bir araştırma tasarımı üzerinden bir hormon ve nörokimyasal olan oksitosinin kişilerin, belirgin bir tehdit oluşturmayan yabancılara güvenme eğilimini artırdığını tespit etmişlerdir.

Türkiye’de yapılan akademik araştırmalar genel olarak ampirik araştırmalar olup, çoğunlukla anket yoluyla verilerin toplandığı, daha yüzeyde kalınan araştırmalardır. Söz gelimi, güven araştırmalarında cinsiyet farklılıklarına değinen bir çalışmaya ülkemizde rastlanılamamıştır. Oysa yurtdışı çalışmalarda cinsiyet farklılıkları ve güven bağlantısı yaygın çalışılan konulardandır. Ancak cinsiyet farklılıkları konuya veya coğrafyaya bağlı olarak birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Avrupa Sosyal Anketi (2002-2010) gibi makro araştırmaların sonucunda (tek parçalık güven sorusu sonucunda) erkeklerin kadınlardan daha fazla sosyal (genelleştirilmiş) güvene sahip oldukları sonucuna ulaşıldığı bilinmektedir (Mewes, 2014:379). Freitag’ın İsviçre’deki sosyal sermayenin kaynakları konusundaki araştırmasının sonuçlarına göre ise İsviçre’de kadınlar diğerlerine erkeklerden daha fazla güvenmektedirler (Freitag, 2003:225).

Rotter’in (1980) güven, güvenilirlik ve saflık (kolay kanma, enayilik) arasındaki ilişkiyi çalıştığı bir araştırmasının bulgularına göre daha çok güvenen daha az ihtimalle yalan söylemekte ve daha az ihtimalle aldatmaktadır. Daha çok güvenen insanlar diğerlerine daha çok ikinci şans vermekte ve diğerlerinin hakkına saygı göstermektedir. Daha çok güvenenler daha az mutsuz veya çatışmalı olmakta, bir arkadaş olarak daha fazla aranmaktadır. Eğer saflık, aptallık olarak tanımlanıyorsa ve güven başkalarına inanmak olarak tanımlanıyorsa, Rotter bu türden çalışmalar ile yüksek güven duyan insanların düşük derecede güven duyan insanlardan daha saf olmadıklarını kanıtlanacağını ifade eder.

Kişilerarası güven üzerinde bireysel farklılıkların etkisi konusunda yaptığı bir başka Rotter araştırmasında (1967) toplam 547 öğrenciye (248 erkek ve 299 kadın) geliştirilen Kişilerarası Güven Ölçeği uygulanmış ve her bir öğrenciden kişisel bilgileri (aile genişliği, sosyo-ekonomik durumları, din, yaş ve eğitim yılı) alınmıştır. Öğrencilerin dinle ilgili bilgi verip vermedikleri, ailelerinin mensup oldukları din, kendilerinin mensup olduğu din, cinsiyet vb. konularda kategorilere ayrılmışlardır. Uygulanan ölçeğin değerlendirilmesi konusunda öğrencilerin güveni ile aile içindeki pozisyonları, sosyo-ekonomik düzey ve din bağlamında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sosyo-ekonomik durumla ilgili olarak, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olanların düşük olanlara nazaran daha yüksek güven gösterdiği, ayrıca herhangi bir dine mensup olanların “ateist” ya da “agnostik” olanlara oranla daha yüksek güvenme eğiliminde oldukları bulgular arasındadır.

Bireyler, insanlar, ülkeler ya da zaman ölçeğinde çoğu kez sosyal ve politik güvenin birbiri ile bu denli iç içe işlenmesi sık rastlanılır olmakla birlikte, bu durumun nedenleri konusunda sosyal bilimciler genellikle fikir ayrılığına düşerler. Bazı sosyal bilimciler, her söylenene inanmanın yerel bir nitelik taşıdığını ve bu durumun hem sosyal hem de politik güveni açıklayabileceğini öne sürerler. Bazıları her iki tür güvenin de aynı nosyonlardan – refah, hükümetin performansı vb.- etkilenmesi nedeniyle iç içe geçtiğini ifade eder. Bazıları ise birinin diğerine bir şekilde, bir neden-sonuç ilişkisi içinde, zincirleme- dönüştüğü iddiasındadır; düşük sosyal güvenin politik karmaşaya yol açması, bu karmaşanın politik performansı düşürmesi ve bu durumun hükümete olan güveni düşürmesi gibi (Putnam:2000:466).

Sosyal güven çoğu sosyal bilimci tarafından (Coleman 1990, Fukuyama 2000, Inglehart 1977, Putnam 2000, Uslaner 2002) sosyal sermayenin en önemli yapıtaşı olarak değerlendirilir. Buna göre, sosyal güveni yüksek toplumların daha az dejenere olmuş, iş birliğine daha yatkın, daha mutlu ve demokratik açıdan daha iyi işleyen toplumlar olduğu

literatürde sıklıkla belirtilir. Akademisyenler, sosyal güvene esasen iki farklı teoretik açıdan yaklaşırlar. İlk perspektifte sosyal güvene bir değer olarak yaklaşım (Uslaner), diğer perspektifte bir tavır /tutum –Attitude- (Stolle) olarak yaklaşım söz konusudur (Mewes, 2014:374). İkinci yaklaşımdan bakıldığında, ilk yaklaşıma oranla, güven nosyonunun gündelik hayat pratikleri içinde incelenmesine daha yatkın bir yol sunmaktadır.

Sosyal güvenin beş farklı unsuru, Bentele ve Seidenglanz’a göre (2008) şu şekilde tanımlanır; aktif olarak güvenen bireyler ‘*güven özneleri*’ni, güven duyulan kurum ve kuruluşlar, teknik sistemler, kişiler, sosyal sistemler vb. sistemler ‘*güven nesneleri*’ni, kamusal iletişim yoluyla güvenin oluşmasına aracılık eden medya ve halkla ilişkiler enstrümanları (kanaat önderi gazeteciler, halkla ilişkiler uzmanları vb) ise ‘*güven araçlarını*’ni oluşturur. Güveni temsil eden diğer iki unsur ise ‘*olaylar ve gerçekler*’ ile bunların göstergesel karşılığı olan ‘*metin ve mesajlar*’dır.

Sosyal güveni zihnin, değişen koşullara ve bağlama ilişkin bilişsel bir tepkisi olarak gören sosyal bilimcilerden biri olan Goto (1996) durumsal belirsizliğin, sosyal mesafenin ve öznenin yatkınlığının kişinin güven davranışı düzeylerine etkisini araştırdığı incelemesinde, güven davranışının yüksek belirsizlikten negatif etkilendiğini, düşük belirsizliklerde ise daha yüksek olduğuna dikkat çeker.

Literatürde çok sayıda farklı kategorizasyon görülmektedir. Freitag’a (2003:219-221) göre literatürde sosyal güvenin oluşumunu açıklamaya çalışan en az 6 yaklaşım vardır;

1. Tocqueville’i takip eden akıma göre ortaklıklar oluşturan üyelikler (associational membership) genelleştirilmiş güveni oluşturur. Bu yaklaşıma karşı çıkışlar iki noktada toplanır; üyeliklere nazaran gönüllülük içeren organizasyonların (okul, komşuluk, aile,

iş) güven konusunda daha büyük bir rol oynamaktadır. Ayrıca Tocqueville'in toplumunun artık bambaşka bir topluma dönüşmüş olması nedeniyle model artık geçerliliğini yitirmiştir.

2. Bazı akademisyenler başkalarına güvenmenin kişinin sağlığı, ailesi, okulu, işyeri, medya veya kurumlarla olan ilişkileri gibi bireysel deneyimlerinin bir ürünü olduğunu iddia ederler.

3. Bir yaklaşıma göre, sosyal güvenin oluşumunun köklerinde bireysel ahlak vardır. Örneğin, Uslaner'e göre "ahlaki değerler ortak bir idealizm yaratarak birlikte hareket etme zorluğunun üstesinden gelir."

4. Bir yaklaşım, sosyal sermayenin kaynakları konusunda geniş-çaplı (çeşitlilik anlamında) topluluklarda kimlik (identification) konusunun önemine vurgu yapar. Bu yaklaşımın yandaşları farklı kimliklerin tanındığı bir topluluğun kozmopolit bir kültüre sahip olacağı ve bu nedenle bireylerin daha hoşgörülü ve farklılıklara saygılı olacağını ileri sürerler.

5. Başka bir yaklaşıma göre, başkalarına güvenmek vatandaşların politik kurumlara olan itimatının (politik güven veya "yukardan gelen güven") bir ürünüdür. Bu yaklaşım, politik ve sosyal kurumların güvenilir bir ortam sağladığı sürece insanların diğerlerine güvenileceklerine vurgu yapar.

6. Amprik ve teoretik son yaklaşıma göre sosyal sermayenin temelinde "kişisel kaynaklar" (personal resources) vardır. Eğitim vurgulu olan bu yaklaşıma göre eğitim düzeyi arttıkça insanlar diğerlerini kabul etmede daha açık fikirli olacaklardır.

Genel güven karşılıklılık, sosyal bağlılık, barışçıl kolektif eylem, hoşgörü, kurumlara güven ve demokrasi için sağlam bir zemin oluşturur (Putnam 2000, Inglehart 1997, Uslaner 2002).

Putnam (2000:138) sosyal güvensizliğin nesnel bir form olmadığından emindir. Güvenmeme halini, önemli bir ölçüde kişisel şüphe ve paranoya, hatta kişinin kendi dürüst olmayan eğilimlerinin bir yansıması olarak görür. Tocqueville 1980’lerde tekrar gündeme geldiğinde- Putnam’ın da etkisiyle- sosyal güvenin, politik güvene yardım eden, onu tetikleyen bir norm olduğu vurgusundan söz edilmekte idi. Bu görüşte enstitüler, birlikler vb. kurumlara olumlu yaklaşanların zorunluluklara uyum göstermeye ve sorumluluk taşımaya daha yatkın olduğu vurgusunu taşıyordu (Della Porta, 2012:34). Ancak 1980’lerden sonra yapılan araştırmaların çoğu (Dalton 2004, Norris 2001), yurttaşların profilindeki değişimi ön plana çıkaran araştırmalar idi. Araştırmalar, artık yurttaşların giderek daha çok eleştirel olduğunu, yurttaşların ‘güce’ daha ihtiyatlı yaklaştığını söylüyordu. Yeni yurttaşlar iktidarlara daha az destekliyor, sadece seçimlerde değil, seçim dışı zamanlarda da yönetenlere karşı geleneksel olmayan yöntemlerle baskı uyguluyordu. Üstelik bu eğilimi gösterenler marjinaler değil, genç ve iyi eğitilmiş yurttaşlar idi. Son on yıllarda ivmelenen sokak hareketleri (İspanya, Yunanistan, ABD gibi) demokratik rejimlerin kalitesindeki azalmaya yönelik memnuniyetsizliği de dile getirmektedir. Geleneksel demokrasinin meşruiyetinin azaldığına işaret eden bu eylemler temsili kurumlara duyulan güvenin de azaldığının önemli kanıtlarıdır.

İşçi hakları ve sosyal adalet için 2011 Mayıs ayında yapılan üç protesto hareketi üzerinden (1 Mayıs Milano, 1 Mayıs Floransa ve 6 Mayıs Floransa) yaptığı araştırmada Della Porta (2012:38-39) protesto gösterilerine katılanlarda sadece resmi kurum ve kuruluşlara değil aynı zamanda işçi sendikalarına da güvenin çok düşük seyrettiği sonucuna ulaşmıştır. Araştırmanın ilgi çekici bir diğer sonucu gençlerin yaşlılara oranla çok daha düşük güven seviyeleri taşıdığıdır.

Fukuyama (1999) güven yarıçapı dar olan gruplarda grup-içi dayanışmanın grup üyelerinin dışardakiler ile iş birliğine gitmesini zorlaştırdığını ve çoğunlukla grup-dışı

için negatif çağrışımların empoze edildiğini söyler. Örneğin, Doğu Asya'nın Çin kısımlarında veya Latin Amerika ülkelerinin çoğunda sosyal sermaye asıl olarak aileye – belki çok dar bir arkadaş grubuna- dair bir kavram olarak algılandığını ve bu dar çemberlerin dışında birine güvenmenin zor olduğunu söyler.

Uslaner (2006) sosyal güvenin iyimserlik ve kontrol duygusu üzerinde temellendiğini söyler. Sosyal güven bizim gibi olmayan insanlarla/bize benzemeyen insanlarla bir bağ kurmamızı sağlar. Dolayısıyla, Uslaner güvenen insanın; farklı hayat tarzlarını tolere etmeye, ayrımcılığa maruz kalan gruplara destek olmaya, daha az materyalist olmaya, toplumsal ve ekonomik eşitliği daha çok savunmaya yatkın olduğu görüşünü taşır.

Amerikan eyaletlerinde sosyal sermayenin ölçülmesi için 14 bağımsız ölçek geliştiren Putnam, sosyal güvenin ve sosyal sermayenin diğer bileşenlerinin en düşük olduğu eyaletlerin tarihsel olarak kölelik ve ırkçı yaklaşımların en yaygın ve güçlü olduğu eyaletler olduğuna dikkat çeker (Putnam, 2000:292-92).

Putnam'a göre sosyal güven Amerika'da zirve noktasına 1964'te ulaşmıştır. Ancak 1960'ların ortasından itibaren bu iş tersine dönerek yerini uzun süreli bir düşüş trendine bırakmıştır. Nesiller üzerinden konunun seyri ise şu şekilde olmuştur²⁰; bebek sayısında patlamanın olduğu 1946-1960 yılları arasında doğanların çok büyük bir kısmı 1970'li yıllara gelindiğinde hala “insanların çoğunun dürüst olduğuna” inanmaktaydılar; bu görüşleri de 1990'lı yılların sonuna dek değişmemiştir. 1960 yılı sonrası doğanlar arasında ise 1980'lerin ortasından itibaren “insanların çoğunun dürüst olduğu” görüşü sadece yarı yarıya kabul görmeye başlamıştır. 1999 yılı itibariyle bu kuşak yetişkin nüfusun üçte birini oluşturmaktadır. Putnam, bu verileri dikkate alarak, bu durumu

²⁰ Putnam, bu verileri, *NORC General Social Survey* (1972-1998), *National Election Study* (1964-1998) ve *DDB Needham Life Style* (1975-1999) araştırmalarından derlemiştir.

açıklamak için “nostalji” nosyonundan daha farklı bir gerekçeye ihtiyacımız olduğunu söyler. Ona göre, eğer bir toplumda karşılıklılık ve güven o toplumdaki ilişkileri kolaylaştırıyorsa, günümüz Amerikası (kitap 2000 yılına aittir) kendi ebeveynlerinden çok daha yüksek oranda toplumsal sürtünme (social friction) tehlikesi ile karşı karşıyadır (Putnam, 2000:140-141).

II.II Sosyal Hayatı Düzenleme Fonksiyonuyla Din ve Sosyal Güven

Dinin kolektif ritüellerine katılmanın bireyin bir gruba entegrasyonunda çok önemli olduğunu, dini hizmetleri ifa etmenin normlar ve ritüeller aracılığıyla bireyi prososyal davranışlar geliştirmede teşvik ettiğini ifade eden Durkheim’den bu yana dinin sosyal hayattaki yeri üzerine sayısız araştırma yapılmıştır. Ancak, dini itkilerle güvenin oluşumu konusunda aynı yaygınlığı görmek güçtür. Dini inanışların hem insanlara güvenme hem de adil bir dünya inanışı ile bağlantılı olduğunu ortaya koyan çeşitli araştırmalar da mevcuttur. İnsanlar arası güven ve dindarlık arasındaki bağlantıya ilişkin olarak Schonfeld (1978) kiliseye katılımın (kiliseye gitme sıklığı) diğer insanlara güveni yükselttiğini gözlemlemiştir. Burada vurgulanması gereken husus söz konusu kiliselerin teolojik olarak liberal kiliseler olduğudur. Maddock ve Kenny’nin (1972) araştırması gerçek dindar bireylerin Wrightsman’ın (1964) “İnsan Davranışları Felsefesi Ölçeği”nin güven kısmında daha yüksek skorlar kaydettiğini ifade etmektedir. Lupfer ve Wald (1985) dindar kişilerin diğer insanlara temel olarak ‘başkalarını düşünen, diğerkâm’ ve ‘doğru sözlü’ olarak gördüklerini göstermiştir. Adil bir dünyaya inanma duygusu ile din arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair pek çok araştırma mevcut iken, bunlar arasında tutarsızlığın –uyuşmazlığın- olduğuna yönelik araştırmalar da bulunmaktadır (Bègue, 2002:377). Storm ise, din konusunda güven nosyonuna bakarken Putnam’ın ortaya koyduğu ayrımın (bağ kuran sosyal sermaye ve köprü kuran sosyal sermaye ayrımı) belirleyici olduğunu söyler (Storm, 2015).

Adil bir dünyaya inanma duygusu ile güven duygusu arasında bir ilişki olduğuna dair araştırmalar yapan Zuckerman ve Gerbasi (1977) gerçekleştirdikleri üç araştırmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Yürütülen ilk araştırmada adil bir dünyaya inanma duygusu yüksek kişilerin aldatıcı deneysel manipölasyondan (deceptive experimental manipulation) daha az şüphe ettiği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci araştırmada, adil bir dünyaya inanma duygusu yüksek kişilerde kendilerine araştırma içinde vadedilen ücretsiz kitabı alacaklarına daha büyük inanç kaydedilmiştir. Üçüncü araştırmada araştırma yazarları adil dünyaya inanan kişilerin hükümete- çeşitli kamu konuları konusunda- daha fazla güven duyduklarını tespit etmiştir. Yakın tarihli diğer araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Lipkus ve Bissonette (1996) adil bir dünyaya inanan araştırma öznelere²¹ daha çok güvendiklerini ortaya koymuştur (Bègue,2002:376).

Kiliseler Avrupa’da, Amerika’da yurttaşlık becerileri, sivil normlar, çeşitli ilgi alanları vb. şeyler için önemli bir kaynak ortamı sağlar. Kiliseye düzenli olarak gidenler bu mekânda sürdürülen çok çeşitli aktiviteler içinde sürekli başkaları ile iletişimde bulunur ve aslında sorun çözmede önemli yollar katederler.

Putnam, politik dernekten spor derneğine kadar geniş bir aralıkta olan 22 farklı dernek arasında 1996’da yaptığı bir araştırmada dini gruplara üye olan insanların oy vermek, jüri görevi üstlenmek, topluluk projelerine katılmak, komşuluk ilişkileri kurmak gibi sivil katılım türlerine daha çok iştirak ettiklerini ortaya koymuştur (Putnam, 2000:67).

Batı dünyasında kilise, kurumsallaşmış yapısıyla adeta sosyal hayatı düzenleyen bir mekanizma gibi işlev görür. Gündelik hayatın tam merkezinde ilişkileri düzenleyen ve anlam inşa eden bu fonksiyonel görev nedeniyle de sivil katılımın, yurttaşlık

²¹ ‘Spouse’ sözcüğü sevgili, partner anlamında da kullanılmaktadır.

projelerinin itici gücünü oluşturur. Elbette genel olarak din ile diğerkâmlık²² arasında dini değerlerin gücünden kaynaklanan bir bağlantı olduğu söylenebilir. Ancak, dini topluluklardaki sosyal bağların da kimi zaman dini inanışlar kadar etkin bir motivasyon kaynağı olduğunu düşünmemiz de yanlış olmayacaktır.

Kilisenin dini referansının biraz dışına çıkabilmemiz için konuyu Amerika'daki Afro-Amerikanların kilisesi olan “Siyahi Kilise” (Black Church) üzerinden aktarmak doğru bir yol olacaktır. Siyahi Kilise üzerinden konuyu aktarmak ve kiliseleri, tüm inanç temelli kuruluşları da içerecek şekilde tanımlayarak, Amerikan tarihi boyunca toplumsal hareketler içinde nasıl önemli bir paya sahip olduğunu görmemiz açısından daha net bir görüş sunacaktır.

1950'ler ve 1960'lar sırasında Siyahi Kilise, sivil haklara ilişkin toplumsal hareketlerin merkezinde yer almıştır. Tarihsel olarak baskılanmış siyahiler için kilise dini fonksiyonunun çok ötesinde anlamlar içerir. Din sosyoloğu C. Eric Lincoln'un 1989 yılında Siyahi Vakıf Yöneticileri Yıllık Toplantısı'nda yaptığı sunum bu açıdan önemlidir;

“Dini fonksiyonunun çok ötesinde, en az bu fonksiyonu kadar kritik öneme sahip olan, Siyahi Kilise, lise, konservatuar, forum, sosyal hizmetler servisi, politik akademi ve finansal kurum olarak görev yapmıştır; Kilisemiz kültürümüzün anası, özgürlüğümüzün şampiyonudur, medeniyetimize damga vuran niteliklidir.”

Amerika'daki sosyal sermayenin en büyük kaynağının tartışmasız dini topluluklar olduğunu söyleyen Putnam, Peder Craig McMullen'in şu sözlerine atıf yapar: “Kilise demek insanlar demektir. Kilise, bir bina değildir, hatta bir kurum bile değildir; bir insanla diğerleri arasındaki ilişkidir” (Putnam, 2000:66).

²² Kişisel yarar gözetmeksizin başkasına yararlı olmaya çalışmak, özgecilik.

Sosyal güvenin incelendiği bu çalışmada ‘teodise’ ve ‘sosyodise’ kavramlarına dair kapsamlı bir bakış ilk bakışta ‘ilgisiz’ görünme tehlikesini barındırsa da insanoğlunun kendisini çevreleyen maddi ve manevi dünyaya dair algısının, insana dair kök bir duygu olan güvenin oluşumundaki rolünün inceleme alanı içine alınmasının gerekliliği açıktır. Başlangıç noktası olarak mutluluk arayışı ve kötülüğün kaynağı konularına kısaca değinilerek teodise çalışmalarına yer verilmesi, bir başı ve bir sonu olan hayata dair algımıza dair genel bir çerçeve sunması bakımından önem taşır. Çünkü, etrafımızı çevreleyen tüm olgular ve olaylar içinde bata çıka yol alırken içinde bulunduğumuz çağa göre öne çıkan ya da önemsizleştirilen değerlere göre bir hayat süreriz. Bağlamından ya da öneminden koparılan bir yönelim çoğu zaman eylemlerimizi ve sonuçlarını değerlendirmemizi zorlaştırır. O yüzden belki de insanoğlunun varoluşundan bu yana sorduğumuz ve hala tatminkâr yanıtlar alamadığımız temel bir soru ile başlamak iyi bir hareket noktası olacaktır; Hayatın anlamı nedir? Hayat hikayelerimizin içinde bir yerlerde sessizce salınıp duran anlam arayışı bizi nesnel bir gerçeğe mi yoksa öznel bir kurguya mı götürmektedir?

“Hayatın Anlamı” sorusunun bir yanıtı olmadığını ya da bir yanıt olduğunu ama bu yanıtın ne olduğunu hiç bilemeyecek olmamızın mümkün olduğunu söyleyen Eagleton (2012) mizahi bir yaklaşımla, hayatın, onun temel anlamı konusunda bilgisizliğimizle sürdürülebilir bir şey olduğuna dikkat çeker. Günümüz kapitalizminin kentli pragmatik politik ve kültürel dünyasının dilbilimsel, etik, kültürel ve politik göstergelerini tartışan Eagleton “-Eğer- hayatın anlamı insanların ortak amacında mevcutsa, bu amaç kuşkusuzca herkesin çaba harcadığı ‘mutluluk’tur” der (Eagleton; 2012:106).

İnsanın tüm eylemlerinin nihai olarak mutluluğu hedeflediği yollu görüş pek çok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Mutluluğa giden yollar düşünürden düşünöre farklılık gösterdiği gibi çağdan çağa da farklılık gösterir.

Aristoteles'e göre mutluluğa erdemle varılır. Aristo'nun mutluluğu tanımladığı şekilde- en yüksek 'iyiye- ulaştıran erdem toplumsal bir pratiktir. Sokrates, "Ahlakî eylemin amacı mutluluk, kaynağı ise bilgidir. Bilginin yolunu izleyen erdemli ve mutlu olur." der. Sophokles'in *Kral Oidipus* isimli eserinde Koro; "Hiç kimse ölünceye, sonunda acıdan kurtuluncaya kadar mutlu sayılmaz" diye haykırır.

İnsan hayatını bütüncül bir paradigma içinde düşünmeye yönelik bir çerçevede mutluluk hayatın anlamına dair sorulara kuşkusuz ilk verilen yanıtlardandır. Bu, hem hayatın tümüne bir anlam yükleme hem de yararsızlık duygusuyla baş edebilme için oldukça kullanışlı bir çerçeve sunar. "Çünkü eğer hayatın bütün parçalarına olumlu bir anlam yüklenemiyorsa, yapılanların anlamsızlığı ve boşunalığı duygusuna kapılarak sahip olunan bütün iyi şeylerin verebileceği büyük mutluluklardan mahrum kalınabilir" (Kiriş, 2008:82).

İnsan hayatının nihai amacının mutluluk olmasının kabulü bizi, bunu engelleyen kötülük problemi ile karşı karşıya bırakır. Kötülük tanımı içinde üç tür kötülükten söz edilebilir; metafiziksel, ahlaki ve fiziksel kötülük. Metafiziksel kötülüğün anlamı, bir şeyin formunun tamlıktan yoksun olması, yani varlığı itibariyle eşyanın yetkin olmaması ya da eksik olmasıdır. Bu tür kötülük diğer kötülüklerin temeline yerleştirilmiştir. Örneğin Leibniz'e göre, ahlaki ve fiziki kötülüğün kökünü metafiziksel kötülük - yaratıklardaki asli kusurluluk- oluşturur. Başka bir deyişle, Leibniz'e göre, fiziki ve ahlaki kötülükler metafiziksel eksikliğin bir sonucudur (Yaran, 1997:27).

Olabilecek en yalın haliyle "İyi bir Tanrı'nın evrendeki kötülüklerle bağdaşmadığı" iddiasını taşıyan 'kötülük problemi' çok eskilere tarihlenmektedir. Bunu mantık bilimi çerçevesinde ilk kez formüleştiren Epikür (MÖ 341-270) olsa da bugüne dek sayısız felsefeci ve teoloğun konuyu ele aldığı bilinmektedir. Çeşitli varyasyonları sonraki düşünürler tarafından da yinelenen önerme şu şekildedir (akt.Kiriş,2008:86):

Tanrı, ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de, kaldıramaz; veya kaldırabilir, ama kaldırmak istemez; ya da ne kaldırmak ister ne de kaldırabilir, yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldırabilir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldıramıyorsa, O güçsüzdür; ki bu durum Tanrı'nın karakteriyle uyumsuz; eğer ortadan kaldırabiliyor fakat kaldırmak istemiyorsa, O kıskançtır; ki bu da aynı şekilde Tanrı ile uyumsuz; eğer O ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırabiliyorsa, hem kıskanç hem güçsüzdür, bu durumda da, Tanrı değildir; eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor hem de kaldırabiliyorsa -ki yalnızca bu Tanrı'ya uygundur-, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da o kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?

Çağdaş din felsefesinde üç büyük Batılı teodise bulunmaktadır; Bunlardan ilki Süreç (Process) Teodisesidir. Süreç düşüncesi, geleneksel yaklaşımın tersine “varlık” tan ziyade “oluş” görüşüne dayanır. Burada ana tema, hem Tanrı hem de sonlu yaratılanlar için değişme, gelişme ve evrim kavramlarıdır. Süreççi düşünürlere göre Tanrı'nın gücü cebri değil ikna edicidir. Tanrı yaratıkları iyiye cezbetmeye, kötülükten uzaklaştırmaya çalışabilir, fakat onları iyiyi seçmeye zorlayamaz (Yaran, 1997:87). Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi teistik dinler, sınırlı bir kudrete sahip bu tanrı anlayışını kabul etmezler.

Erken dönem Hristiyan filozof ve teoloğu St. Augustine'in (MS. 354-430) formüle ettiği bir diğer teodiseye göre kötülüğün pozitif bir gerçekliği olmayıp, daha ziyade o, iyiliğin yokluğudur. Kötülük, aslında iyi olan insanların kendi özgür iradelerini ve seçimlerini kötü kullanıyor olmasından kaynaklanır. Aslında mükemmel bir yaratık olan Adem tanrıya karşı suç işlemiş, bu asli suç nedeniyle bütün insanlara suç ve ceza getirmiştir. Ancak inananlar ilahi lütufla kurtarılacak ve tarih Tanrının krallığının tesisiyle zirvesine ulaşacaktır (Yaran, 1997:90-91).

Bu görüşten daha farklı bir teodise Augustine'den iki yüzyıl önce yaşamış olan erken dönem Doğu Ortodoks Kilisesinden Irenaeus'a dayanır. İreneauscu teodiseye²³

²³ Teodise kavramını bugün ele aldığımız biçimde işleyen ve sistematize eden kişi Gottfried Leibniz'dir. Yunanca “Theodos” (Tanrı) ve “Dike” (Savunma) sözcüklerinin birleşiminden oluşan kavram Alman matematikçi ve filozof Gottfried Leibniz tarafından üretilmiştir. 1646-1714 yılları arasında yaşayan ve oldukça parlak bir çocukluk geçiren Leibniz hayatı boyunca birçok ünlü insanın koruyuculuğundan yararlanmış, zamanının en seçkin insanlarından biriydi. Tasarılarının arasında Hristiyan Devletler arasında bir bağlaşma yaratarak bir tür Birleşik Avrupa oluşturmak bulunuyordu. Babası üniversitede ahlak

göre Tanrının amacı, orada bulunanların maksimum zevk ve minimum acı yaşayacakları bir cennet oluşturmak değildir; dünya bir “ruh-yapma” yeri olarak görülür. Orada özgür varlıklar, zorluklar ve yüklerle mücadele ederek “Tanrı’nın çocukları” ve “Ebedi Hayatın Mirasçıları” olabilirler.

Olanaklıyı, çelişkili-olmayan olarak tanımlayan Leibniz “*Matematiğin büyük temeli çelişki ya da özdeşlik ilkesidir, eş deyişle, bir önerme aynı zamanda doğru ve yanlış olamaz, ve öyleyse A, A’dır ve A-olmayan olamaz. Bu tek ilke aritmetik ve geometrinin her bir bölümünü, eş deyişle, tüm matematiksel ilkeleri belgitlemeye yeterlidir.*” demektedir (Copleston, 1991;174). Ancak S.Clarke’a yazdığı bir mektubunda matematikten doğal felsefeye geçebilmek için başka bir ilkenin gerekli olduğunu, “yeterli neden ilkesi” olarak isimlendirilen bu ilke gereği ‘hiçbir şeyin başka türlü değil de öyle olmasını gerektiren bir neden olmaksızın olamayacağını’ söyler. Ve bu yeterli nedeni Leibniz Tanrının özgür buyruğunda bulur; “*Çünkü olgu ya da varoluş gerçeklikleri Tanrının buyruğuna bağlıdır*” (Copleston, 1991;178).

Leibniz’in teodise kavramını açıklayabilmek için söz etmemiz gereken bir temel ilke daha bulunmaktadır; eksiksizlik ilkesi. Tanrının nesnel olarak en iyi olanı, en eksiksiz dünyayı seçmesine ilişkindir. Leibniz ‘şeylerin’ başka durumlarının da olabileceğini ancak şimdiki durumun var olmasının Tanrının-doğasından gelen bir şekilde- en eksiksiz olanı yeğlemesinden kaynaklandığını söyler. Tanrı Leibniz’e göre her zaman en iyiyi seçeceğinden bu dünya olanaklı dünyalar içinde en iyisidir.

profesörü olan Leibniz’in çalışmalarının bir kısmı Katolikler ile Protestanlar arasında ortak anlaşma zeminleri bulmaya yöneliktir. Çıkarısamacı ve bilimsel mantığın, mantık ve matematik gibi alanların dışında da (fizik, metafizik, tanrıbilim) doğru önerme dizgeleri oluşturmak için kullanılabileceğini savunuyordu. 1686’da basılan *System Theologicum*, ölümünden sonra 1765 yılında basımı yapılan *İnsan Anlağı Üzerine Yeni Denemeler (Nouveauxessais sur l’entendementhumain)* ve 1710’da basılan *Tanrıbilimde Denemeler (Essais de Théodicée)* önemli çalışmalarını oluşturur

1710'da *Teodezi, Tanrının İyiliği, İnsanın Özgürlüğü ve Kötülüğün Kökeni Üzerine Denemeler*'i yayınlayan Leibniz bu kitapta kötülüğü, metafiziksel, fiziksel ve ahlaksal olarak üç türde kategorize eder. Metafiziksel kötülük yalnızca eksiklikten, fiziksel kötülük acıdan ve ahlaksal kötülük günahattan oluşur. Ona göre Tanrı hiçbir zaman ahlaksal kötülüğü istemez ancak buna 'izin verir'. Oysa fiziksel kötülüğü-acıyı- acı çekenin daha eksiksiz olmasına katkıda bulunması nedeniyle yalnızca varsayımsal olarak ister. Metafiziksel kötülüğün eksiklik olarak tanımlanmasıyla anlatılmak istenen ise yaratılanın zorunlu olarak eksik olduğu ve işte bu eksikliğin yanılgı ve kötülüğün kökü olduğudur. Eksikli şeylerin varoluşunu istemeksizin Tanrının 'en iyiyi' seçemeyeceğini söyleyen Leibniz, tüm olanaklı dünyaların en iyisinde bile yaratılanların eksikli olmak zorunda olduğunu ifade eder (Copleston,1991;240-241). Bu kitap, Leibniz'in kötülük sorunu ile uğraşan her tanrı tanır filozofun karşılaştığı 'Tanrının, yarattığı dünyada yaşanan kötülüklerden sorumlu olup olmadığı' tartışmasında Tanrının bu kötülükten sorumlu olamayacağına dair mantıksal usamlamalarını içerir.

Dünyada fiziksel kötülükten çok fiziksel iyilik olduğunu söyleyen Leibniz fiziksel acıların ahlaksal kötülüğün sonucu olduğunu ifade eder. Fiziksel acı -günahlar için bir ceza olarak- iyiyi eksiksizleştirmeye yarar. Metafiziksel bakış açısından Leibniz kötülüğü zorunlu sayar. Dünya mümkün olanın en iyisi biçiminde yaratılmıştır çünkü Tanrının daha iyiyi yaratamıyor olması olanaksızdır.

Weber farklı din ve inanışlarda teodise konusunu aktarırken ilk defa Nietzsche tarafından dikkat çekilen *hınç* kavramına vurgu yapar. Weber'e göre tüm büyüsel ve kast dinlerinde bütünüyle yok olmasına rağmen "hınç"ın Yahudi ahlaki kurtuluş dininde önem kazanmasının ardında Yahudi imtiyazsız sınıflarının, dünyevi zenginliklerin orantısız dağılımına imtiyazlı sınıfın günahkarlığının neden olduğu ve Tanrı'nın gazabının er geç onları bulacağı yollu özel dinsel ahlaka yatkın olması vardır. İmtiyazsız sınıfların bu

teodisesindeki ahlakçı arayışın – bilinçli ya da bilinçsiz- bir öğ alma arzusu olarak hizmet gördüğünü söyler. Weber, bu konuyu telafi inancıyla bağlantılandırır; dinsel telafi vaadinin acı çekmeyi dinsel olarak övülmeye değer bir hale getirdiğine işaret eder (Weber, 2012:219). Hınç ve acı çekmenin erdemi arasındaki bu ilişki dinlerin karakteristiğine göre belirir, Yahudi dininde oldukça belirgin olan bu ilişki Hindular ve Budistler arasında bulunmaz. Hindular ve Budistler arasında bir başka mekanizma söz konusu ilişkinin ortaya çıkışını zorlaştırır; kast sisteminin mutlak biçimde adil olduğu görüşü, yeniden doğuş teodiseleri ile -önceki yaşamın erdemleri ya da günahları ile belirli bir kastta yeniden doğuş- telafi edilir.

Weber'in kapitalizmin Protestan ahlakıyla ilişkisine dair yaklaşımı üzerine sayısız çalışma yapılmıştır, ancak onun İslama ilişkin yorumları aynı düzeyde ilgi görmemiştir. Weber genel olarak protestan ahlakının kapitalizme yolaştığını söyleyebilecek kadar dinin toplumsal yaşamdaki payının büyük olduğunu düşünmektedir. Weber'in basitleştirilmiş nedensel zinciri bulmaktan ziyade anlamlı eylemler arasındaki karmaşık 'yakınlıkları' veya 'uygunlukları' belirtmek ve keşfetmekle ilgilendiğini söyleyen Turner'a göre Weber'in İslamla ilgili çalışmasının dayanağı şudur; İslam toplumunda politik, yasal ve ekonomik ilişkiler, keyfi olmaları nedeniyle istikrarsızdır. Onun İslam toplumuyla ilgili görüşünün merkezinde rasyonel ve sistematik karakteri sahip Batı ile keyfi, istikrarsız siyaset ve ekonomiye sahip Doğu arasındaki karşıtlık vardır (Turner, 1991:39-40). Turner, Weber'in kapitalizmin neden Doğu'da çıkmadığını sorması nedeniyle oryantalist bir varsayım içinde olduğunu ifade eder.

Weber'e göre İslam belirli bir sınıfın basit bir savaşçı dinidir ve İslam'ın başarısı, toprağın fethine dayanmaktadır. Turner (1991:75) Weber'i bu görüşü hakkında iki konuda eleştirir; ilk olarak Weber'in İslam'daki savaşçı grup üzerinde yaptığı vurguda olgusal açıdan sorunlar vardır; ikincisi Weber'in müslümanların ve Kuran'ın İslamın ilk dönemi hakkındaki değerlendirmelerini ihmal ederek kendi 'vestehende' sosyolojisinin

bazı temel ilkelerini de ihmâl etmektedir. İslam toplumunun rasyonel kapitalizm için hayati olan şartlar (özgür emek gücü, hukuk, özerk şehirler, kent burjuvazisi vb.) ve dünyevi motivasyonla ilgili yeterli koşulu olmadığını söyleyen Weber'e göre püriten ahlakın güdülerini sermaye yatırımı teşvik etmişti; fakat İslamda sermaye kişisel mallarla sınırlı idi (Turner, 1991:241-241).

Turner (1991:243) Weber'in Erken İslam Dönemi ile ilgili sosyolojisinin etik tarafsızlıktan ziyade ahlaki eleştiriye yakın olduğunu söyler. Weber'in tarafsızlığını koruyamadığını söylemenin maksadını aşabileceğini ifade etse de, "Weber'in ahlaki eleştirisinin kusurlu olduğunu" ve islam eleştirisinin aslında 19. yüzyıl öncesine ait ideolojik önyargıları yansıttığını söyler.

Weber, Roma Katolik halk ve azizler kültürünün uygulamada politeizme çok yakın olduğunu söyleyerek sadece Yahudilik ve İslam'ın ilkesel olarak tam anlamıyla monoteist olduğunu ifade eder (Weber, 2012:255). Kadir-i Mutlak -her şeyi bilen ve her şeye kadir olan- Tanrının olağanüstü gücünün kendi yarattığı dünyadaki olumsuzluklarla ya da noksanlıklarla nasıl uyumlulaştırılabileceği sorusu öteden beri dinin en temel problemlerden biri olarak görülür. Teodise problemlerinin çözümlerinin hem tanrının aldığı formlar hem de 'günah' ve 'kurtuluş' kavramları ilişkili olduğunu ifade eder Weber (2012:256-265):

- Bir çözüm, er geç takipçileri bu dünyada hak ettikleri konuma yerleştirecek muazzam bir kahraman ya da tanrının ortaya çıkacağını savunan Mesihçi eskatolojiler²⁴ içerir. Ancak, Mesihin krallığı ancak -ataları da dindar olan- dindar kuşaklarca görülebileceğinden, yaşayanlar için ilahi emirlerin harfiyen yerine getirilmesi, kendi gelecek kuşağı için kurtuluş aleminden bir pay kazanması için zorunluluk olarak devam etmektedir.

²⁴ İnsanlığın nihai kaderi veya dünya tarihinin sonuçlandıran olayları inceleyen teoloji dalı

- Bir diğ er çözüm cezalar doktrini içerir. Uhrevi beklentilerin artması, diğ er dünyanın varlığı göz önüne alınarak ıstırabın-özellikle gönüllü ıstırabın- tanrıyı hoşnut edeceği ve o kişinin öteki dünyadaki  anslarını artıracadı varsayımı ve benzeri dinsel güdüleri, destansı bir asketizmi²⁵ içerir. Bazı varyasyonlar olsa da karakteristik ahlaki görüş, ilahi bir yargı günü olarak eskatolojik süreçte adaletin ve adaletsizliğin somut olarak cezalandırılacadı bir  l ler mahkemesini  n görür. Kişinin  l ler hakiminin huzurunda temize çıkabilmesi için kefaretinin bu dünyada ödenmesi gerekir.
- Bazı inanç sistemleri teodise problemlerine *düalizm* ile açıklama getirir.    nc  yüzyılın sonunda Akdeniz bölgesindeki Manicilik'e göre tanrı her eye kadir değildir ve dünyayı da yoktan yaratmamıştır. Teodise problemini oluşturan faktörler-haksızlık, adaletsizlik, kötülük vb- saf olmayan madde ile tanımlanan karşıt g  erle temas nedeniyle oluşmaktadır. Yüce ve iyi tanrıların aydınlık saflığı bu şekilde karartılmakta olsa da dünya süreci, kaçınılmaz bir acı çekmeyle dolu olmasına rağmen, bu ışık karanlığın kirliliğinden arınarak nihai zafere ulaşacaktır. Bu nihai mücadele kavramı çok güçlü bir eskatolojik duygusal bir dinamik üretir.
- Teodise problemine biçimsel olarak en kusursuz   z m  Hint *karma* doktrini sunar. Bu dünyayı ahlaki cezanın tümüyle ilişkili müstakil bir kosmos olarak gören ruhsal g   inancına göre dünyevi yaşam belli bir ruhun önceki yaşamdaki iyi veya kötü davranışlarına göre yeni yaşamdaki hayatının belirleni ini içerir. Ceza ve ödül açısından baktığımızda mevcut durumdaki acı çekme hali, bir önceki yaşamda yapılan kötülüğün kefareti olarak karşımıza çıkar. Buradaki önemli bir ayrıntı, söz konusu ceza mekanizması nedeniyle dünyayı bizzat

²⁵ çilecilik, kendini ilahi amaçlara vakfetme

yöneten bir tanrı kavramının aksine sonsuz dünya düzeninin tanrı-üstü karakterinin tutarlılığıdır.

İslam düşüncesinde teodise konusunda L. Cebeci'ye göre Bowker'ın Kuran'ın kötülük (şer) ile ilgili açıklaması 'imtihan' ve 'ceza'dır; Ayoub'a göre 'imtihan' ve 'tevazu, sabır, minnettarlık gibi duyguları ortaya çıkartması"dır; Watt'a göre 'ceza' ve 'disiplin'dir; Green'e göre ise 'özgür irade', 'imtihan' ve 'eskatolojik telafi'dir (Yaran, 1997:97-114). Yaran bu görüşlerden hareketle Kuran'daki teodise ile ilgili temaları 4 grupta toplar; imtihan ve eğitim, cüz'i iradenin hatalı kullanılması, disiplin ve ceza, gerçek adalet yurdu olarak Ahiret.

Kuran'da yer alan teodiseler ile ilgili temalardan özellikle "imtihan ve eğitim" ve "disiplin ve ceza" temaları saha çalışması sırasında sıklıkla karşılaşılan temalardır. Teze hazırlık amacıyla yapılan odak grup çalışmalarında ve saha çalışmasında yer alan derinlemesine görüşmelerde katılımcılar hayat deneyimleri içinde karşılaştıkları çeşitli engel ve yoksunlukları sıklıkla bu temalar çerçevesinde algılamakta ve yorumlamaktadır.

II.III Gelir Eşitsizliğinin Bir Türevi Olarak Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Güven

Toplumsal dönüşüm bağlamında farklı sermaye tiplerini oluşturan kimi öğelerin ağırlıkları veya önemlerindeki dönüşümün araştırma arka planı açısından değerli veriler sağlayacağı düşünülmektedir. Sözgelimi, sanayi toplumu öncesi toprak ile birlikte var olan emeğin sanayi devrimi ile bağımsız bir değer kazanması, alınıp satılabilen, hareketli, kendinden menkul bir değer kazanması ile üretim ve mübadelenin her şeyi kuşatan bir hayat tarzı olmaktan çıkarak yeni bir topluma evrilmesi gibi tarihsel ve ekonomik bir kronolojinin de tez içinde izlerinin sürülmesi gerekecektir.

İktisat tarihçilerinin büyük bir kısmı "toplumsal eşitsizlik" fenomeninin çok da eski olmadığı konusunda hemfikirdir. Birinci yüzyılda Roma'nın, 11. yüzyılda Çin'in ve 17. yüzyılda Hindistan'ın zenginlikleri sanayi devriminin eşiğindeki Avrupa'dan çok da

farklı değildir. Bazı değerlendirmelere göre, 18. yüzyılda Batı Avrupa’da kişi başına gelir, aynı dönemde Hindistan, Afrika, ya da Çin’in kişi başı gelirinden sadece %30 daha yüksektir. Ancak bu fark aradan geçen bir yüzyıl içinde inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. 1870’te sanayileşmiş ülkelerdeki kişi başına gelir, yoksul ülkelerin on bir katıyken sonraki yüzyıl içinde bu sayı beş kat artmıştır, 1995’te ise elliye ulaşmıştır. Sorbonne’lu iktisatçı Daniel Cohen’in uluslararası eşitsizliğin yakın kökenli olduğunu, “son iki yüzyılın” bir ürünü olduğunu söylemesi buna ilişkindir (akt. Bauman, 2011:28).

Sosyal sermayenin sosyal tabakalaşmayı tetikleyen bir yapı arz ettiği yollu görüş literatürde sosyal bilimcileri ikiye bölmüştür; sosyal sermayenin sınıf farklılıklarını genişleten bir özellik taşıdığını ileri sürenler sosyal eşitsizliklerin sosyal sermaye içinde gömülü olduğunu iddia etmektedirler. Putnam bu argümana kesin bir dille karşı çıkar. Ona göre sosyal sermaye ve ekonomik eşitlik birbirini izleyen, birbirini güçlendiren bir yapıdadır. 20. yüzyılın son 30 yılında eşitsizliğin artması ve sosyal sermayenin erimeye başlamasının nerdeyse eşzamanlı gerçekleştiğini söyleyen yazar söz konusu gidişatın birlik duygusu ile eşitliğin birbiriyle çelişen değil birbirini tamamlayan değerler olduğunu kanıtladığı sonucuna varır (Putnam, 2000:359).

Eşitsizlik konusu tarih boyunca günümüzde olduğu kadar ön planda değildi. Eşitsizlikle ilgili endişeler dünyadaki politik söylemin ön saflarına ancak son zamanlarda itilmiştir. Örneğin İskandinav ve Avusturya’da dağılım konuları ancak 1950’lerden sonra – adil bir dağılımın sosyal barışı sağlamada yardımcı olacağı inancı ile- ekonomik politikaya dahil edilmiştir.

“Avrupa’da Eşitsizlik” konusunu içeren *Sosyal Avrupa Raporu’nda* (Social Europe Dossier, 2018) Milanovic, eşitsizliğin çok yüksek olduğu toplumlarda nesiller arası hareketlilik imkanlarının sınırlı veya çok az olduğuna, insanların kendi sınıflarının akibeti içinde yaşadığına dikkat çeker. Bu yapıda topluma katkıda bulunma imkânı çok

sınırlıdır. Öte yandan, eski sosyalist toplumlarda- deneyimlendiği üzere- eşitsizliğin yok denecek kadar az düzeyde olması da, bireylerde ‘daha fazla’ çalışmak ya da okumak için hiçbir motivasyona yol açmaması bakımından dezavantajlıdır. Düşük düzeyde eşitsizliğin de sürdürülebilir olmadığını ifade eden Milanovic bunun ekonomik olarak tercih edilebilir bir durum olmadığını iddia eder. Bu nedenle, önerisi, eşitsizlik için -optimal eşitsizlik seviyesi diye bir seviyenin mümkün olmaması nedeniyle- tıpkı kolesterol gibi ‘iyi eşitsizlik’ ve ‘kötü eşitsizlik’ olarak iki türe ayırmaktır (Milanovic, 2018:6).

Tüm zengin ve batılı sanayileşmiş ülkelerde yaşanan “bireyselleşme süreci” farklı şiddetlerde yaşanmış olmakla birlikte son yirmi-otuz yılda “toplumsal eşitsizlik” konusunun bir sorun olarak önceki önemini yitirdiğini söyleyen yazarlar da vardır (Beck, 2011:138). Bu yöndeki araştırmalar toplumsal eşitsizlik yapılarında dramatik bir değişiklik yaşanmadığını ya da sosyal sınıflar arasındaki eşitsizliğin derinleştiğini ifade etse de konunun bir sosyal patlamaya neden olmaması ilgi çekicidir. Bireyselleşme sürecinin katalizör olduğu ‘sosyal sınıfa bağlılık’ eğiliminin azalması ile sosyal sınıf aidiyeti altüst olmuştur. Bireyselleşme sürecinin olumsuz etkileri arasında Beck (2011:141), bireyin aile, muhit vb. geleneksel destek ağlarından uzaklaşmasını, yarı-zamanlı çiftçilik gibi ek gelir kaynaklarından mahrum kalmasını ve bunların bir sonucu olarak da her alanda ücret ve tüketim bağımlılığının süreklilik kazanmasını sayar.

Emek piyasasının günümüzdeki en önemli bileşenlerinden biri ‘hareketlilik’ tir. Geleneksel bağlarından kurtulan birey, emek piyasasının hareketliliğine karşılık verebildiği, hareketliliğin getirdiği hıza uyum sağlayabildiği ölçüde bu oyunun bir parçası olabilecektir. Hareketliliğin nihai sonuçları ailesiz ve çocuksuz bir toplum anlamına gelir. Ancak, ‘bekar’ bireylerden oluşan ya da bekar anne ve babalarca yetiştirilen çocukların olduğu bir sosyal yapı modernliğin piyasa modeliyle uyumludur (Beck, 2011:176).

Batılı sanayi toplumlarının literatürde ‘Ford-sonrası toplumlar’, ‘aydınlanma sonrası toplumlar’ veya ‘postmodern toplumlar gibi çeşitli şekillerde tanımlandığı bilinmektedir. Ulrich Beck ise tüm bu tanımların yerine temelinde ‘risk toplumu’ nosyonunun yattığı, dönüşlülüğün/refleksifliğin hakim olduğu farklı bir modernlik tasvirini koyar. Toplumsal, biyografik, kültürel risk ve emniyetsizliklerin sanayi toplumunun sosyal ve siyasi dinamiğini iptal edip yeniden şekillendirdiğini söyleyen Beck dizginsiz modernleşme sürecinin kendi koordinat sistemini tükettiğini iddia eder (Beck, 2011:131).

Modernlik dahilinde bir toplumsal dönüşümün tanıkları olduğumuz değerlendirmesini yapan Beck (2011:132-137) bu dönüşüm sırasında insanların sanayi toplumunun sınıf, aile, cinsiyet statüleri gibi toplumsal biçimlerinden özgürleşeceği yollu argümanını 7 tez çerçevesinde açar;

1) Batıdaki bütün refah toplumlarında dönüşlü (refleksif) modernleşme süreci ile oluşan nispeten yüksek yaşam standartları ve ileri sosyal güvenlik sistemleri nedeniyle insanlar sınıfsal aidiyetlerinden kopartılmışlardır. Bireyselleşme süreci emek piyasası dinamiğinin de ayırt edici özelliklerinden biridir ve emek piyasasında hareketlilik, bireysel hareketliliği engelleyen aile, komşuluk, bölgesel bir kültüre ve toprağa bağlılık gibi kısıtlardan kurtulmak ile mümkündür. Bu nedenle, insanlar, artık, ‘bireysel emek piyasasına’ katılımlarını planlarken kendilerine atıfta bulunmak zorunda kalmaktadır.

2) Gelir hiyerarşisindeki farklar aynı kalmakla birlikte refah devletince güvence altına alınan emek piyasasının dinamizmi, kapitalizm içindeki sınıfları zayıflatmış ve sınıfları olmayan kapitalizm fenomeni daha sık karşılaşılr hale gelmiştir.

3) Toplumsal eşitsizliğin “sınıfsızlaşma” eğilimi, bireyselleşme eğilimi ile birleştiğinde, sistemin sorunları kişisel başarısızlıklar olarak değerlendirilir, dolayısıyla sistem sorunlarının siyasi boyutu tasfiye edilmiş olur.

4) Toplumsal sınıfların tasfiyesinin bir benzeri de toplumsal cinsiyet konusunda yaşanmaktadır. Bireyselleşme sarmalının aile içindeki hakimiyeti kadınlar aleyhine işlemektedir. Mesleki zorunluluklar, eğitim zorunlulukları, çocuklara ilişkin sorumluluklar, ev işleri vb. nedeniyle sürekli bir cambazlık sahnesine dönüşen “aile” nosyonu, stratejik bir ortaklık olarak “müzakereye dayalı geçici aile” ye dönüşmektedir.

5) Sanayi toplumu hiçbir zaman bütünüyle bir sanayi toplumu olmamıştır; yarı-feodal bir toplumdur. Bu yarı feodal toplum geleneğin değil, sanayi toplumunun bir ürünü ve sonucudur. Çünkü sanayi toplumu, modernliğin en temel prensiplerini- bireysel özgürlük ve eşitlik- bir cinsiyetin (erkeğin) lehine sunarken diğer cinsiyetten esirgemiştir. Baskın hale gelen sanayi toplumunun aile ahlakı, evlilik, ebeveynlik ve cinsellikle ilgili tabuların çözülüşünü desteklemiştir.

6) Bireyselleşme saiklerinin karakteristiği önemlidir. Toplumsal sınıfların, sabit toplumsal cinsiyet ve aile referanslarının soluklaştığı bir dünyada bizzat bireyin kendisi, toplumsalı üretme birimi haline gelmektedir. Dikkat edilmesi gereken husus, anlatılan bireyciliğin dünyayı kendi özgül gücü ile inşa etmesinin başlangıcına işaret etmemektedir, geleneklerden arınmış bireylerin emek piyasasına ve onun kurallarına bağımlı hale gelişine işaret etmektedir.

7) Bireyselleşme, çelişkili bir toplumsallaşma sürecine de yol açmıştır. Toplumsal hareketler ve yurttaş inisiyatifleri hem kısmen risklerin artışına, risk bilincindeki artışa işaret eder hem de resmi ve sınıai müdahalenin ateşlediği yeni risk konumlarının ifadesi olarak belirir. Bu toplumsal hareketler, tecavüzlere karşı kendi saldırgan duruşlarını geliştirirler.

Kitlesel göçün, sosyal yapı ve ekonomik eşitsizlik üzerindeki etkisine ilişkin makalesinde James Wickham (08 Ocak, 2019) gelir ve servet dağılımındaki ekonomik eşitsizliğin neredeyse her gelişmiş toplumda arttığına dikkat çekerek, bunun elbette birçok nedeni olduğunu ancak önemli faktörlerden birinin de “mesleki yapıdaki” (occupational structure) değişim olduğunu ifade eder. Ona göre, tüm dünyada mesleki büyüme kutuplaşmış durumdadır; ‘eskisinden daha iyi ücretli’ yüksek vasıflı işler vardır, ‘eskisinden daha düşük ücretli’ vasıfsız işler vardır; ancak eskiye nazaran ‘orta ücretli, iyi ve güvenceli işler’ daha azdır. Günümüzde profesyoneller ve yöneticiler evlerinin temizlenmesi, çocuklarına bakılması vb. işler için ‘ev işçiliği’ ni tercih etmektedir. Evdeki işçilik ise -çoğunlukla yasa dışı olan- göçmenler tarafından sunulmaktadır. ABD’de yapılan bir araştırma göçmen nüfusun yüksek olduğu bölgelerde yüksek gelirli kadınların, daha az sayıda göçmen bulunan bölgelere kıyasla işlerinde daha fazla zaman geçirdiğini göstermektedir. Düşük ücretli emeğin bu yeni hali, düşük teknoloji üretimin hayatta kalmasına, hatta genişlemesine katkıda bulunmaktadır. Teknoloji düzeyinin düşmesinden kasıt, araba yıkama işyeri kurmak yerine daha düşük maliyetle- bir kova ve fırçadan ibaret- araba yıkama işyerlerinin kurulması veya uzun saatler, düşük ücretlerle karakterize tekstil atölyeleri yoluyla giyim endüstrisinin canlanması vb. örneklerdir. Ancak, Wickham, kitlesel göç ile mesleki değişim arasındaki bu ilişkinin tüm dönemlere ve yerlere genellenemeyeceği uyarısını da yapar. Örneğin, 19. yüzyılın ikinci yarısında ABD’ye yapılan kitlesel Avrupa göçü bu sonucu vermemiştir. Bununla birlikte, bugün açık sınır arayanların- vasıfsız işçilerin AB’ye sınırsız girmesi -daha kutuplaşmış bir mesleki yapıya, daha düşük ücretli çalışanlara ve daha fazla sosyal ve ekonomik eşitsizliğe olanak sağladığı açıktır.

Ekonomik büyümenin her zaman topyekün bir refaha işaret etmediğini söyleyen Bauman (2010, 25 Ekim) bunun mevcut durumda zenginlerin daha zenginleşmesini sağlarken yoksulların doğrudan aleyhine işleyen bir mekanizma olduğuna dikkat çeker.

Toplumsal eşitsizliği müzik eşliğinde oynanan sandalye kapmaca oyunu metaforu kullanarak aktarır Bauman ve bu durumu Avrupa'nın 19. yüzyılın başlarında yaşadığı problemlerin 'öç almak' için tekrar geri dönmesine benzetir.

Bauman (2011, 17 Ocak) tarih boyunca ilk kez bütün bir mezun ordusunun (2010 mezunları) *tümünü*, kesinliğe varan bir olasılıkla geçici, emniyetsiz, yarı-zamanlı işlerin beklediğini söyler.

Yerleşiklik konusuna gelince, bir mekânda uzun süre bulunmak ve bu mekânın meşru sakinleri ile süreklilik içeren bir şekilde ilişkide olmak, dolayısıyla belirli bir mekânda ikamet ediyor olmanın kişiye getirdiği belirgin nitelikler vardır. Özellikle çocukluk ve ilk gençlik dönemlerindeki arkadaşlıkların getirdiği imtiyazlı bağlar, sosyal sermaye unsurları; beden hareketleri, telaffuz biçimi, aksan, kültürel ve dilsel sermaye özellikleri kişinin doğum yerini (ya da ikamet yerini) önemli kılar (Bourdieu vd., 2015b:231).

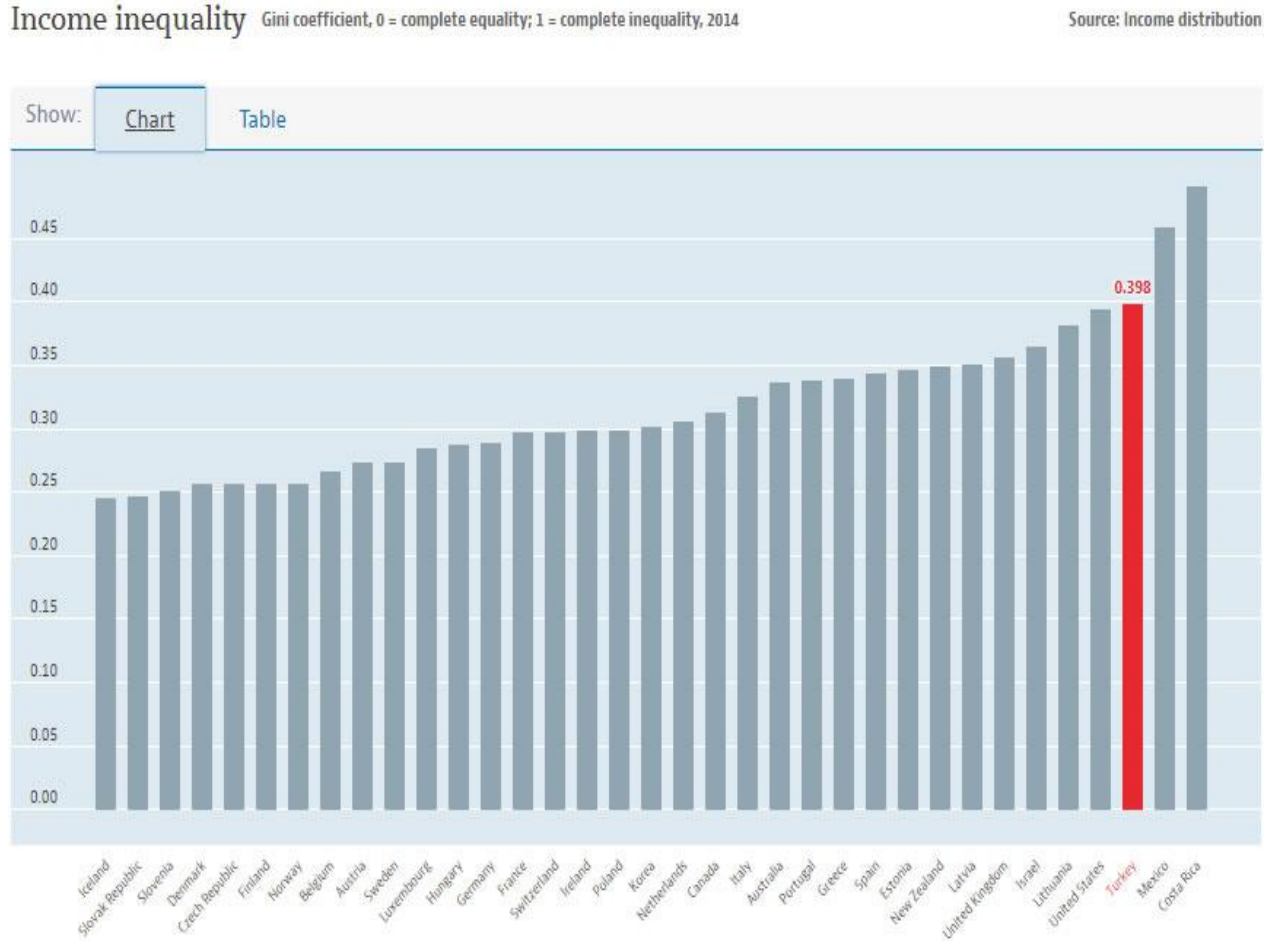
Proleteryanın, yanına koca bir yığın orta sınıfı da alarak, hızla prekaryaya dönüştüğünü söyleyen Bauman (2011, 14 Haziran) prekaryayı²⁶ belirgin bir kategori haline getiren unsurları aşırı parçalanma, öğütülmürlük ve atomizasyon olarak ifade eder. Bauman kökeni ya da mezhebi ne olursa olsun bütün prekaryanın acı çektiğini söyler;

Ve her biri tek başına acı çeker. Her birey, bireysel olarak işlediği yetersiz kurnazlık günahı nedeniyle bireysel olarak müstahak olduğu acıyı çeker. Tüm bu günahlar çarpıcı bir şekilde birbirine benzerdir; giderek artan ev faturaları, çocukların üniversite masrafları, iş bulma zorluğu nedeniyle kabul edilmek zorunda kalınan sefil ücretler, sağlam ve güvenilir işler bulmanın erişilmezliği, hayata dair uzun vadeli planlar yapmanın giderek zorlaşması, huzursuzluklar, hayal kırıklıkları ve daha niceleri tek bir potada eriyip, cehalet, yetersizlik ve bitmek tükenmek bilmeyen bir aşağılanmanın mükemmel karışımından oluşan 'varoluşsal belirsizlik' halini alır.

²⁶ Prekarya: İngiliz iktisatçı Guy Standing tarafından ortaya konan bir kavram olup, proleterya gibi tanımlanmış yeni bir çalışan sınıfıdır, kelime kökeni İngilizce precarious'dan (güvencesiz, belirsiz, istikrarsız, tehlikede) gelmektedir.

Toplumsal eşitsizliğin en önemli parametresi gelir eşitsizliğidir. Diğer eşitsizlik türlerinin ekonomik eşitsizliğin bir türevi olduğunu söylemek çok da yanlış bir tanımlama olmayacaktır. Aşağıdaki tablo söz konusu eşitsizlik türü için önemli veriler içerir.

Tablo 2: Gelir eşitsizliği (2014)

Göstergeler Avrupa'nın en eşitsiz ülkesi olarak İngiltere'yi gösterse de, pek çok sosyal bilimci bu düzeyin ABD ile kıyaslandığında nispi olarak düşük olduğunu söyler.²⁷ Dünyanın en zengin 25 ülkesi arasında, en eşitsiz ülkeler sayılırken ABD ve İngiltere ilk dördttedir. Dorling (2015:33) İngiliz ve Amerikalıların artık uyanıp, dünyadaki “gelir eşitsizliğin” neresinde olduklarına dikkatlice bakmalarının zamanının geldiğini söyler. Yine de, OECD ülkeleri arasındaki eşitsizliklerin en çok Avrupa dışı ülkelerde olduğunu

²⁷ Yine de az sayıda ABD eyaletinin nerdeyse Avrupa standartlarında bir “eşitsizlik” düzeyi sağlamayı başarabildiğini söylemek zorunludur.

belirten Dorling, en eşitsiz OECD ülkelerini Şili, Meksika, ABD ve Türkiye olarak sıralar. Bu ülkeler suç, sosyal uyumsuzluk, politik düzensizlik ve sağlık göstergeleri açısından da ciddi sorunlar yaşayan ülkelerdir. Bu dört ülkenin boğuştuğu bu tür sorunları AB içindeki ülkelerin bu boyutta yaşamadığını söyler Dorling. Ekonomik olarak daha çok eşitlik barındıran ülkelerin (Norveç, Danimarka, İzlanda ve İsviçre) dünya mutluluk endeksine göre en mutlu ülkeler olması da ilgi çekicidir.

Güvene ilişkin karşılaştırmalı çalışmalarda, İskandinav ülkelerinin vatandaşlarının dünyada en çok “güvenen” vatandaşlar olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Siisiäinen’in (2000) bu sonuca ilişkin tezi; İskandinav refah devletlerinin vatandaşlarına asgari düzeyde bir yaşam koşulunu garanti etmesidir. Bu siyasi ve sosyal yardımın vatandaşların geleceği öngörme kapasitelerini arttırdığı ve güven duyduğu anlamını taşımaktadır.

Günümüzde Avrupa’da yoksulluk ve eşitsizliğin endişe verici boyutlara ulaştığını ancak resmi AB istatistiklerinin bu gerçeği saklayacak şekilde manipüle edildiğini söyleyen araştırmacılar vardır. Bunlardan biri olan Dauderstadt “Avrupa’da Yoksulluğu ve Eşitsizliği Tanımlamak” (15 Ocak 2019) isimli makalesinde Avrupa’da sosyal ve politik uyumun tehlike altında olduğunu söyler. Üye ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının göz ardı edildiği, kusurlu bir metodolojinin izlendiği resmi hesaplamaların aksine AB genelindeki yoksulluk oranının yüzde 28,2 olduğu tespitinde bulunur. Dauderstadt, eşitsizliğin göçe neden olduğunu, bunun da kaygı ve güvensizliği tetikleyerek popülizmin yükselişi ile sonuçlandığına dikkat çekerek İskandinavya, Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya ve Orta ve Doğu Avrupa da dahil olmak üzere Avrupa'daki birçok popülist partinin yükselişini bu tespit üzerinden açıklar.

Dorling (2017) İspanya’da Ekim 2017 ayında başlayan Madrid- Barselona (Katalanların bağımsızlık isteği) krizine atıfta bulunarak ekonomik eşitsizliğin

‘ayrılıkçılık’la çok ilgisi olmadığını düşünenlerin yanıldığını, gelir eşitsizliği oranlarının yükselmesinin bir toplumda “işlerin kötüye gideceğinin” en önemli göstergesi olduğunu ifade eder. Benzer bir şekilde, BBC ekonomi editörü Duncan Weldon, Trump’ın ABD’deki önlenemez yükselişini ünlü kampanya sloganına atfen “It’s the inequality stupid”²⁸ diyerek açıklar, Weldon’un bu deyişle söz ettiğı eyaletler arasındaki eşitsizlik değil, her eyaletin nüfusu arasındaki eşitsizliktir.

2016’daki ABD seçimlerinde Trump’ın zaferini eşitsizlik nosyonu ile açıklayanların sayısı az değildir. Ekonomistlerin bir kısmı Trump’ın seçim söyleminin ve kampanyasının on yıllardır durgun ücretlerle geride kaldıklarını düşünen seçmende karşılık bulduğunu söylemektedir. Aynı şekilde, İngiltere’deki 2016 referandumunda Brexit’i destekleyenlerin tam da bu ‘geride kalmış hisseden” yığınlar olduğunu söyleyenlerin sayısı az değildir. Film yapımcısı Michael Moore, geride kalmış hisseden Amerikan yığınlarının bu seçimle “güçlölere karşı” bir molotov kokteyli attıklarını, bahsedilen molotov kokteylinin ise Trump olduğunu söylemesinin ardında bu saptama yatmaktadır.

Gylfason, gelir eşitsizliği oranlarının yükselmesinin bir toplumda “işlerin kötüye gideceğinin” önemli göstergesi olduğunu ayrı bir vasat üzerinden örnekler; 1970’lerin başından bu yana, gelişmiş ekonomilerdeki işçilere ödenen milli gelirin payı yüzde 55’ten 40’a düşmüştür. Azalan emek payının, gelirin ve servetin yanı sıra sağlık dağılımındaki eşitsizliğin artmasıyla da uyumlu olduğunu söyleyen Gylfason (26 Kasım 2018) tıbbi araştırmaların, Amerikalı erkeklerin en zengin yüzde birinin en yoksul yüzde birinden 15 yıl daha uzun yaşadığını ve Amerikalı kadınların en zengin yüzde birinin en fakir yüzde

²⁸ “It’s the economy stupid!” (Önemli olan ekonomi, şapşal!) sloganının 1992 yılında Bill Clinton’a başkanlık seçimini kazandırdığı söylenir. Clinton’ın seçim kampanyasını yürüten James Carville’in bulduğu ve hızla popülerleşen bu slogan ekonominin siyaset ve siyasi seçimler üzerindeki belirleyiciliğini anlatan siyasal bir terim haline gelmiştir.

birinden on yıl daha uzun yaşayacağını tahmin edildiğini iletmektedir. Sadece gelir farkı değil, zengin ve fakir arasındaki yaşam süresi makası da giderek genişlemektedir.

Ancak, toplumsal eşitsizliğin sadece ekonomik eşitsizliğe endekslenmesi de doğru olmayacaktır. Tilly (2007:110) konuya demokrasi nosyonu üzerinden bakarken en gelişmiş demokrasilerde bile sosyal eşitsizliğin patlamasının sadece ekonomik krizlerin sonucu olmadığını, aynı zamanda politik eşitsizlik imajı için de bir meydan okuma içerdiğini söyler. Ona göre sosyal eşitsizlik demokratikleşmeyi engellemekte ve hem ırk, cinsiyet, sınıf, etnisite, din ve gündelik farklılıkların kristalleşmesi hem de bu kategorik farklılıkların doğrudan kamu politikalarına etki etmesi gibi iki şart altında da demokrasiyi zayıflatmaktadır.

Seksenli yıllar Fransa ve Amerika’da kentsel eşitsizliğin artışına, yabancı düşmanlığına ve alt sınıf banliyölerindeki gençlerin sokak eylemlerine şahit olmuştur. İşsizlik, konutların yıpranmışlığı, şiddet, tecrit ve göç bu eylemlerin öne çıkan gündem maddeleri idi. Fransa banliyöleri ile Amerikan gettoları, toplumsal yapıları, dokuları ve metropol sistemindeki konumları açısından önemli farklılıklar²⁹ içerse de bu banliyölerde yaşayanlar için ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeye erişim açısından benzer ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurur (Bourdieu vd., 2015b:237-238). Toplumsal eşitsizliğin yol açtığı sorunların belki de en başında özellikle bu yerleşimlerde –kent merkezlerindeki şiddetten ayrı olarak- şiddetin yaygınlaşmasıdır. Banliyö sakinleri yaygınlaşan şiddet nedeniyle evden daha az çıkmaya, günlerini sokakta geçirecekleri zamanı asgariye indirecek şekilde planlamaya, kamusal alanlardan çekilmeye ve benzeri önlemler almaya yöneltmekte ve bu şekilde sokak şiddetinin birincil kurbanı olmaktan kaçınmaya zorlamaktadır. İnsanların kendilerini ve ailelerini tüm güçleriyle savunmaya

²⁹ Dışlanma, Amerika’da devlet ve ulusal ideoloji tarafından nerdeyse teşvik edilen bir kast sistemine dayalı olarak kurulurken Fransa’da bu durum çoğunlukla sınıf temellidir ve kamu politikaları ile hafifletilmeye çalışılır. Fransa’da bu banliyöler devlet tarafından teşvik edilen ırksal ayrıma dayalı topluluklardan oluşmazlar ve dolayısıyla bütünlüklü bir kültürel kimlik sunmaz.

mental olarak şartladıkları böylesi bir ortamda-toplumsal olarak yerleşen- ‘tek başınlık’ hissinin sosyal güveni azaltıcı etkisi görmezden gelinemeyecek kadar barizdir.

Konuya ilişkin güncel bir örnek, 14 Haziran 2017 günü, Londra’nın en zengin semtlerinden birinde, muhafazakârların elindeki Kensington ve Chelsea Belediyesi sınırları içinde olan 24 katlı bir toplu konutta çıkan yangındır. Yangının ardından günlerce televizyonda yer alan, isler içindeki, yanmış Grenfell Tower görüntüsü hafızalardan silinmesi güç görüntüler oluşturmuştur. Bu yangının çıkış nedenleri arasında binanın mantolamasında kullanılan ucuz ve dayanıksız malzemeler, muhafazakâr hükümetin bir süre önce bürokrasiyi azaltmak adına denetleme yetkisini kamudan alıp bireylerin kendisine bırakması, bu toplu konutta oturanların uyarılarına rağmen belediyenin bu konularda hiç eyleme geçmemesi vb. olduğu anlaşıncı acının öfkeye dönüştüğü sokak olayları meydana gelmiştir. Yangın sonrasındaki günlerde bunun ‘önlenebilir’ bir facia olduğu, dolayısıyla politik bir facia olduğu anlaşıldığında Westminster’de parlamento yakınlarında toplanan binlerce kişi önce Başbakan Theresa May’ın ofisinin bulunduğu yere ardından BBC’nin merkez binasının önüne yürümüştür. Kensington ve Chelsea Belediye Başkanlığı yangınzedeler (siyah, beyaz Müslüman, Hristiyan, LGBT, işçi sınıfı) tarafından basılmış ve olaylar çıkmıştır. İngiltere’in en zengin %10’unun yaşadığı bu semtte, onlara birkaç yüz metre uzaklıkta oturan İngiltere’nin en yoksul %10’unu oluşturan bu insanların ölümünlerini, son 35 yılın hükümetlerinin, sermaye üzerindeki denetimleri kaldırması, konutlarda güvenlik önlemlerinin sermayenin kendi inisiyatifine bırakılması ve toplumsal harcamalarda yapılan kesintiler ile ilişkilendiren *Financial Times* konuya ilişkin başlığını “toplumsal iflasın acı belgesi” olarak vermiştir.

Kabul gören statü, unvan, itibar gibi kaynakların eşitsiz dağılımı (toplumsal), toplumun gelir açısından eşitsizliği (ekonomik), karar verme mekanizmaları içinde olma veya bu mekanizmalara mesafe açısından eşitsizlik (siyasi) ve kimliği ifade ve/veya

temsil etme açısından eşitsizlik (kültürel), kaynağı ne olursa olsun insanlarda bir acı yaratır. Savaşların, soykırımların, eşitsizlik, yoksulluk, adaletsizliğin kol gezdiği 20.yüzyılda, çekilen acıyı, daha edebi bir betimleme ile ‘dünya çilesini’ teodiseler aracılığıyla açıklamaya çalışmak sekülerleşen dünyada çok da olanaklı değildir. Bu acıyla başa çıkma stratejisi olarak, sosyal bilimlere Bourdieu’nün öncülüğünde giren ‘sosyodise’ kavramı bize oldukça kullanışlı bir çerçeve sunar. Teodiseler kötülük problemi ile uğraşırken nasıl kullanışlı bir çerçeve sunuyorsa, sosyodiseler de insanın sosyal hayat içinde çektiği acılara ilişkin bir yanıtı içermeye gayretindedir. Bourdieu sosyodise kavramı ile kitlelerin maruz kaldıkları “sefaletin” eşyanın tabiatı gereği kaçınılmaz olduğunun öne sürülmesini tarif etmektedir.

Bilinen bir örnek, Adam Smith’in gelir eşitsizliğini, tasarrufları ve yatırımları canlandırmak gibi gizli bir fonksiyonu olması nedeniyle, en düşük gelire sahip insanları da içerecek biçimde tüm toplumun refahı için gerekli olduğu yollu görüşüdür. Sosyodiseyi, özgün bir dil yapısı ile dünyanın sembolik olarak yeniden yapılandırılması olarak tanımlayan Psikiyatrist İlker Küçükparlak sosyodisenin çıktısını birkaç örnekle şöyle açıklar (Küçükparlak, 2015:11);

Binlerce kişinin işten çıkarılması “sosyal plan”, temel ihtiyaç malzemelerine zam “düzenleme” ya da kent merkezlerinin varsıllara tahsis edilmesini “dönüşüm” olarak pazarlamak mümkündü. Evet, fakirlik, açlık, evsizlik ve sefalet halen vardı çünkü başka türlü mümkün değildi. Dünya mümkün olanın en iyisiydi, bu sefer teologlar değil sosyal bilimciler bunu iddia etmekteydi.

Psikiyatrist İlker Küçükparlak “Muhafazakârlığın Hakikatle İmtihani” isimli bir başka yazısında da³⁰ “yalan”ın sosyodise içerisinden yeniden markalandırılma olma olasılığı üzerine düşünmemiz gerektiğini ifade eder.

³⁰ <https://ayrintidergi.com.tr/muhafazakarligin-hakikatle-imtihani/> (Ocak-Şubat 2017)

Teodiseler genel olarak herşeye gücü yeten ‘Kadir-i Mutlak’ inancı ile kötülük problemini uzlaştıran bir fonksiyona sahipken, sosyodiseler de sosyal hayatın, akla ve adalete aykırı, hatta umutsuz görünen çehresine dair normatif beklentilerimizi düzenleyen bir mekanizma üretir (Morgan ve Wilkinson,2001:200).

Morgan ve Wilkinson (2001:201) sosyodiseyi ‘modernitenin sosyal dünyaya ilişkin beklentileri ile tarihin yaşadığı deneyim arasındaki apaçık tutarsızlık’ olarak tanımlamakta ve bu noktada sosyolojik olarak asıl yapılması gerekenin, insanların çektiği acıların dokümente edilmesinden ziyade, tarihin en kanlı yüzyılının sonunda, modernite deneyiminin tekrar değerlendirilebilmesi için bu tutarsızlığın gözler önüne serilmesi olduğunu ifade etmektedir.

Acıyla başa çıkma stratejisi olarak tanımlanabilecek bir çerçevede, tez çalışması için yapılan odak grup ve derinlemesine görüşmelerde katılımcılar tarafından çeşitli formlarda sosyodise kalıplarına başvurulduğu gözlemlenmiş ve bu yorumlara saha çalışmasını içeren üçüncü bölümde detaylı yer verilmiştir.

II.IV Sosyal Güven ve Kitle İletişim Araçları

Bu çalışma kapsamında yer alan ve gözden kaçırılmaması gerektiğine inanılan bir diğer bağlantı, sosyal güven ve kitle iletişim araçları arasındaki bağlantıdır. Bu bölümde ilişkileri ve duyguları (bir duygu olarak güven) belirleyen önemli etmenlerden biri olarak kitle iletişim araçları (TV, radyo vb.) içeriklerine ağırlık verilecektir.

Televizyonu çok izleyen tüketicilerin, başkalarının iyilikseverliği, yardımseverliği ve dürüstlüğü konusunda şüpheli oldukları, dahası televizyon tüketiciliğinin insan doğasındaki kötümserliği artırması Putnam’ın çalışmalarında yer alır. Televizyon izleyicilerini; alışkanlıkla izleyenler ve seçici olarak izleyenler diye ikiye ayıran Putnam (2000:224) seçici olarak televizyon izleyenlerin (belirli bir programı

izlemek için televizyonu açan ve program bittiğinde televizyonu kapatan izleyiciler) alışkanlıkla izleyenlere (televizyonu hangi program olduğundan bağımsız olarak açan ve izlemese bile açık bırakan izleyiciler) oranla çok dikkat çekici bir farkla sosyal hayata katıldıkları tespitini yapar. Seçici olarak izleyenler %23 daha fazla oranla sivil toplum kuruluşlarında aktif olarak görev yapmakta ve %33 daha fazla oranla kamu toplantılarına katılmaktadır.

Putnam (2000:237) televizyonun sivil katılımı azaltmasını üç şekilde gerçekleştirebileceğini ifade eder: ya zamanı daralttığı için katılım azalıyordur; ya sosyal katılımı kısıtlayan psikolojik bir etkisi vardır; ya da televizyondaki özel program içeriklerinin sivil motivasyonu zayıflatan bir etkisi vardır.

Freitag'ın İsviçre'de sosyal güvenin hangi kaynaklardan oluştuğuna ilişkin çalışmasının sonuçlarına göre, sosyal güvenin oluşması için belirlediği kontrol (bağımsız) değişkenleri (politik kurum aktivizmi, ekonomik kurum aktivizmi, kültürel kurum aktivizmi, sosyal topluluk aktivizmi, özel ilgi kurumu aktivizmi, hayat memnuniyeti, kozmopolit kültür, eğitim, kurumlara itimat, günlük televizyon izleme oranı, cinsiyet, yaş, medeni durum) arasında en büyük etki “televizyon izleme oranı” değişkeninde kaydedilmiştir. Araştırmaya katılan İsviçreliler arasında televizyon izleme oranı arttıkça diğer insanlara güvenme oranı düşmektedir. Günlük televizyon izleme değişkeninde bir birimlik bir artış (Hiç televizyon izlememek durumundan günde üç saatten fazla televizyon izlemek durumuna geçiş) diğer insanlara güveni %24 oranında düşürmektedir (Freitag, 2003:223).

İsveç halkı için sınıfın dijital repertuarların oluşumuna etkisini ve İsveç haber medyasının kullanımına ilişkin olarak 3.850 kişi ile online anket yoluyla yapılan bir araştırma, farklı sermaye yapılarının- özellikle kültürel sermaye gibi sosyoekonomik faktörlerin- medya kullanımını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyması açısından önem

taşımaktadır. Haber tüketiminin, toplumsal sınıfların çerçevelerinin belirlenmesinde giderek artan bir rol oynadığına dikkat çeken Lindell (2018) bu araştırması ile, kültürel sermayesi yüksek olan kesimin müzakere/görüş içerikleri ile ‘hard news’³¹ tipi haberler için sosyal medyayı daha önemli bulduğu sonucuna ulaşır. Kültürel sermaye hacmi azaldıkça azalan bu eğilimin yanısıra, kültürel sermayesi yüksek olmayan – daha az ayrıcalıklı sınıflar- kesimin sosyal medyayı ‘soft news’³² için kullandığı tespitini yapar (Lindell, 2018:11).

Medyanın ‘olay’ı nasıl inşa ettiği önemlidir. Belirli bir bölgede olan ve o bölgeye ait kimi sosyal ve ekonomik zafiyetlerden kaynaklanabilecek “olay”larda medya vurgusunun problemin kendisinden ziyade ‘problemlili kenar mahalleler’ söylemine kayması tesadüfi değildir.

Acı çekme deneyimi ile insani bağlarımızı giderek kaybettiğimiz günümüzde ‘acı çeken insanlarla empati kurma’ kapasitemizin ciddi ölçüde hasar gördüğü doğrudur. Kendisine atfedilen onlarca tanım arasında –kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve gücü nedeniyle- belki en çok “bilgi toplumu” olarak adlandırılan günümüz toplumunun bireyi artık medyadaki görüntülerden giderek daha az etkilenmektedir. Kitleli medya ile sistematik olarak ilk kez Körfez Savaşı (1990-91) sırasında evlerimize giren savaş görüntülerinden başlayarak ve giderek daha çok maruz kaldığımız savaş görüntüleri, Afrika’da açlıktan bir deri bir kemik kalmış çocuk görüntüleri, Ortadoğu’daki savaşlar

³¹ ‘Hard news’ gazetecilik dilinde kullanılan bir kavram olup Türkçe literatürde tam karşılığı bulunan bir kavram değildir. Ciddi haber, gerçek haber, profesyonel haber, rutin haber vb. farklı isimler alabilir. “Hard” sözcüğü diğer terimlerdeki ön ek fonksiyonunu (hard copy, hard evidence vb) burada da korumakta ve “somut, olgusal, elle tutulur, nesnel” metinlere gönderme yapmaktadır. Gazeteler bunu belgelerle, kaynak göstererek veya otoritelere dayandırarak yapar. İşte hard news, gazetenin halkın neyi bilmeye ihtiyacı olduğuyla ilgili düşüncesidir. Bu haberler çoğunlukla gazetenin ilk sayfalarında yer alır ve en büyük miktarda sütun ve satır onlara ayrılır. ‘Hard news’ haber yapan muhabirler, diğer muhabirlere göre daha yüksek profesyonel statüye sahip olma eğilimindedirler. Hard news gazeteciliğinin enformasyon modeli duygusal etki, ahlaki yargı veya hikayenin nasıl bittiği ile kesinlikle ilgili olmamayı ifade eder. Tam tersi olan ‘soft news’ ise, bu öğeleri içinde barındırır; bu açıdan bu tip haberler, “ciddi” gazeteciler tarafından haber olarak bile kabul edilmezler (Çığ;2010:37-49)

³² ‘Soft news’ da tıpkı ‘hard news’ gibi Türkçe literatürde tam karşılığı bulunan bir kavram değildir. Magazin haberi, renkli haber, eğlencelik haber vb. isimler aldığı görülmektedir.

nedeniyle kaçan sığınmacıların kıyıya vurmuş cesetleri, yerel ve bölgesel çatışmalar nedeniyle ortalığa saçılmış yanmış bedenler, ağıt yakan aileler ve benzeri görüntülerin sıklığı ve daha önemlisi bizlere ulaştırılma şekli bizleri ‘ötekilerin acılarını ve travmalarını idrak etmede” daha da hissizleştirmektedir.

Nevi ne olursa olsun her türlü şiddetin kurbanlarını bize ‘gösteren’ kitlesel medyanın bizden beklediği, güvenli bir mesafeden bu kurbanları ‘seyretmemizdir’. En çok izlenen haber için uluslararası pazarda birbiriyle rekabet eden medya kuruluşları bu yolla küresel acılara kolektif duygusal bir tepki oluşturma amacı taşıdığını iddia etse de, bu ‘haberlence’³³ deneyimi, ne kadar gerçek ya da rahatsız edici olursa olsun, söz konusu acının kurbanları, uygulayanları ve izleyenleri arasına onulmaz mesafeler koyar (Morgan ve Wilkinson, 2001:206).

Toplumsal sefaleti Fransa’nın kenar mahallelerinde yaşayan insanların dilinden aktaran Bourdieu’nün kült çalışması “Dünyanın Sefaleti”inde (2015b) Patrick Champagne bu bölgelerdeki olaylara yönelik olarak, gazetecilerin bakış açılarındaki farklılığı şu şekilde açıklar:

“Olay” denen şey, hiçbir zaman salt meseleye adını koymak üzerinde belirli bir süreliğine mutabık kalan medyanın söz konusu hadiseye yönelik spontane veya güdümlü bir hareketliliği değildir. Marjinal veya mağdur gruplar gazetecilerin dikkatine mazhar olduğunda, meselenin medyaya yansımalarının etkileri, söz konusu toplumsal grupların bekleyebileceğinin olabildiğince uzağına düşer. Zira olayın imalinin, neredeyse tamamen ilgili grupların kontrolü dışında gerçekleşmesinden mütevellit, verili vaziyette, gazetecilerin olayın teşkil edilmesi üzerindeki güçleri özellikle kayda değerdir (sf. 105-106).

George Gerbner ve ekibinin “Kültürel Göstergeler Projesi”³⁴ (*Cultural Indicators Project*) adıyla başlattığı ve kuramsal çerçevesini, televizyon izlemenin toplumsal algıları

³³Kleinman ve Kleinman’dan (1996) alınan ‘infotainment’ terimi tez yazarı tarafından bu şekilde çevrilmiştir.

³⁴ Gerbner’in kuramı, televizyon dünyasını izleyicilerin gerçeklik algısıyla bağlantı kurarak inceleyen bir veri tabanı ve araştırma projesidir. Birikmiş bilgisayar tabanlı arşivi yaklaşık 3.500 program ile bir dizi tema ve aksiyon kategorisine göre kodlanmış 35.000 karaktere ilişkin gözlem ihtiva eder.

nasıl etkilediği ve biçimlendirdiği hakkında oluşturduğu “Yetiştirme kuramı (Ekme Tezi)” ABD’de 1960’ların sonunda, televizyonun en yoğun olarak izlenmeye başlandığı yıllarda eleştirel kitle iletişim teorilerinden en özgünlerinden biridir.

1967 yılından ölüm yılı olan 2005 yılına kadar prime-time televizyon programları üzerine gözlem ve analiz yapan Kültürel Göstergeler Projesi’nin yaratıcısı olan Gerbner (2014) içinde bulunduğumuz dünyayı tanımlayan üç hikâye tarzından söz eder; *ilki*, şeylerin “nasıl işlediğine” dair olanlardır. Bunlar, şeylerin nasıl işlediğini, görünmez ama önemli ilişkilerin dinamiklerini aydınlatan hikâyelerdir (Örneğin, kırmızı başlıklı kız hikayesi kurt ve yaşlı kadının başına gelenlerin çok ötesinde cinsiyet rolleri, güç ve korkuya ilişkindir). *İkinci* hikaye tarzı, ilk hikaye anlatımı ile kurulan sembolik yapı dışında anlam taşımaz; ilk tür hikayelerdeki boşlukları olgularla doldurur (Örneğin, eskinin ‘efsaneleri’ bugünün ‘haberleri’ gibi). Bizi harekete geçiren *üçüncü* tarz hikâyeler ise bize “ne yapacağımızı” söyler; bir hedef sunar veya bir arzuyu/ihtiyacı önerir (Örneğin, tarih boyunca ‘dinsel öğüt’ günümüzde ‘reklam mesajı’ gibi). Birbiriyle organik ilişki içinde olan bu üç hikâye birlikte kültürü oluşturur. İşte bu kültür televizyon tarafından ambalajlanır ve yayılır. Gerbner, bu noktadan hareketle televizyonu “elektronik hikâye anlatıcısı” olarak tanımlar. Gerbner’e göre “elektronik devrim” daha önce basım kaynaklı olan kültürü ciddi bir biçimde dönüşüme uğratmıştır. Artık yeni kültürel çevrenin başat akımı televizyondur.

Gerbner -toplum hakkındaki genel görüşlerimizi oluşturan- hikâye anlatma görevini artık televizyonun üstlendiğini söyler. Kültürel güç haline gelen televizyonu etkileyen mekanizma ise “küresel şirketler grupları” dır (Gerbner, 1998:23):

İnsanlık tarihinde ilk defa, çocuklar, kitlesel üretilen hikâyelerin günde ortalama yedi saatten fazla onlara ulaşabileceği evlerde doğarlar. Uyanık oldukları saatleri ve genellikle rüyaları bile bu hikâyelerle dolu. Bu hikayeler onlara, aileleri, okulları, kiliseleri, komşuları, kendi ülkeleri ya da anlatacak bir şeyleri olan herhangi bir yakınları tarafından değil, satacak bir şeyleri olan küçük bir grup şirketler topluluğu tarafından anlatılmaktadır.

Televizyonun insanların fikir ve tutumları üzerinde yarattığı etkileri analiz etmeye çalışan Gerbner ve ekibi, bu sahte dünyanın ‘ekilmesi’ ve ona göre davranılmasını sağlayan iki mekanizmayı “ana akıma dahil etme”³⁵ ve “rezonans”³⁶ olarak kavramsallaştırmış ve yöntem olarak ‘kurumsal süreç analizi’, ‘içerik analizi’ ve ‘saha araştırması’ yöntemlerini benimsemişlerdir. Medya mesajlarının akışını kontrol eden ve planlayan politikayı incelemek için kurumsal süreç analizi; televizyonun sunduğu dünyanın portresini ortaya koymak için içerik analizi; izleyicilerin dünyayı nasıl gördüğüne ilişkin tespitte bulunmak için saha araştırması kullanılmıştır. Saha araştırması (kültivasyon analizi) Gerbner’e göre en önemli aşamadır çünkü deneyseldir. Yetiştirme (ekme) tezinin yaklaşımına göre; televizyon mesajları, izleyicinin, kısa vadede ‘gerçeklik hakkındaki fikirlerini’, uzun vadede ise ‘gerçeklik hakkındaki tutumlarını’ etkilemektedir. Gerbner ve ekibine göre televizyon, mevcut egemen değerleri kùltive³⁷ eder (Kaya, 2019:1444-45).

Bu yaklaşıma göre çok televizyon izleyen kişilerle az televizyon izleyen kişilerin toplumsal gerçeklik algıları farklıdır. Hayatı anlamlandırmada televizyonu çok seyredenler ile az seyredenler arasında “sistematiik farklılıklar” ortaya çıkmaktadır. Yetiştirme Kuramı, az (günde ortalama 0-4 saat) ve çok (4 saat ve üstü) televizyon seyredenler arasındaki verilerin “farklılığında” ortaya çıkar. Çok seyredenler³⁸ televizyonun “sembolik çevre” sine (*symbolic environment*) daha çok maruz kalmakta ve bu “sembolik çevre” giderek gerçek önceliklerin yerini almaktadır. Kültürel Göstergeler Projesi, 30 yılı aşkın bir süreye yayılan araştırma süreci ile dönemin kültürel yapısını

³⁵ ‘Mainstreaming’ sözcüğü “ana akıma dahil eden” televizyonu daha çok seyredenlerin daha az seyredenlere oranla daha homojen hale gelmelerine ilişkindir.

³⁶ “Titreşim” ya da “yankılanma” olarak çevrilebilecek bu sözcük, televizyonda izlenen şey ile izleyici arasındaki bir yakınlık kurulması halinde sonucun katlanmasına ilişkindir. Örneğin, mağdur bir kişi televizyonda da mağdur bir kişiyi izliyorsa, bu benzerlikten dolayı kültivasyon katlanabilir.

³⁷ Cultivation daha çok tarım terminolojisinde kullanılır ve toprağı “ekme”, toprakta “yetiştirme” gibi çeviri anlamlarına sahiptir.

³⁸ Türkiye’deki televizyon izleme süreleri, Türkiye toplumunu rahatlıkla “çok seyredenler” (*heavy viewer*) sınıflandırmasına dâhil etmektedir.

betimlemesi açısından oldukça önemlidir. Ancak bu çalışmanın Amerikan toplumu ve Amerikan Kültürü üzerine yoğunlaştığı ve sadece çalışılan dönemin bulgularını içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır.

Medyaya ilişkin sıklıkla yapılan ve kabul gören bir tanım, medyanın *dördüncü kuvvet* olduğudur. Bu tanıma göre, yasama-yürütme-yargı olarak şekillenen ilk üç kuvveti denetleyen medyadır. Bekçi köpeği metaforuyla sunulan bu göreve göre medya, vatandaşların doğrudan gözlem yapamayacağı durumlar için devreye girecek, kendi gözlemlerini aktaracak ve tıpkı bir bekçi köpeği gibi denetimi sağlayacaktır. Günümüzde bu tanımın artık ‘ütopik’ kaldığı görüşünün yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gerçek ve tarafsız bilgiye ulaşmada medyanın dördüncü kuvvet görevinin geçerliliği hakkında son derece somut kaygılar bulunmaktadır. Bununla birlikte, parçalı gerçeklikler üzerinden sosyal güvenin oluşumunda ‘kendi’ gözlemlerini aktaracak ve tıpkı bir bekçi köpeği gibi denetimi yapacak bir medyanın varlığı da hala önemini korumaktadır.

Erward Herman ve Noam Chomsky’nin (2006) ‘Propaganda Modeli’ günümüz medyasının neden tarafsız olamayacağına ilişkin bazı tespit ve kanıtlar sunar. Bu kuram medyanın bize gerçekleri iletmesinin önündeki beş süzgeci şu şekilde açıklar;

- Kitle medyasının mülkiyeti, büyüklüğü ve kâr yönelimi (günümüz kitle medyasının holdingler bünyesinde bulunması, holdinglerin farklı iş alanları ile uğraşan kâr yönelimli yapılar olması nedeniyle söz konusu ilişkiler ağından bağımsız haber yapılamaması),
- İş yapmak için reklamcılık ruhsatı (Kitle medyasının en büyük gelir kaynağının reklam olması nedeniyle medya patronlarının büyük reklamverenlerin aleyhine yayın yapılmasını göze alamaması),

- Haber kaynakları (Basın bültenleri, toplantıları vb. uygulamaları aracılığıyla hem düşük maliyetle habere ulaşmayı hem de tarafsız görünmeyi sağlamaları nedeniyle hükümetler, iş çevreleri, resmi kurumlar vb aleyhine doğrudan haber alamama riskini doğuracak haberlerin yapılamaması),
- Tepki üretimi ve zorlayıcılar (medyanın çerçevesi dışında yayın yapmasının beraberinde dava açmak, boykot vb. tepki üretimlerine yolaçabilmesi),
- Bir denetim mekanizması olarak anti-komünizm³⁹.

Bu süzgeçler temel olarak -medyada zaman zaman izin verilen ufak sapmalar ve/veya eleştiriler ile birlikte- hem çizilen çerçevenin dışına çıkılmamasını hem de bağımsızlık iddiasının kamuoyu önünde sürdürülebilir olmasını sağlamaktadır. Eğer haber bu beş süzgecin tamamından geçmişse ‘özgür medyada’ yer alır. Herman ve Chomsky, özgür medya kavramına farklı bir perspektifle yaklaşırken, özgür medyanın pek de ‘özgür’ olmadığına, ‘bağımlı’ olduğu çevreler ve yapılar doğrultusunda ‘kendini rızası’ ile hareket ettiğine dair somut örnekler vererek bu propadanda işlevinin nasıl oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Köse (2004:22-23) medya kuruluşlarının esasen stratejilerini seçerken ekonomik alandaki belirli güç çevrelerini de seçmiş olduklarını; pazar payı ve izleyici oranları vb. etkilerle rekabetin yoğun olduğu bir pazarda tüm yayıncılık sorumluluğu ilkelerinden feragat edebildiğini, hatta daha da ileriye giderek güç dayatma stratejilerini uygulayabildiğini söyler. Köse, gerçekte bu stratejilerin arkasında Bourdieu’nün “neo-liberal sistemin bireyleri yalnız ama özgür olduklarına inandırmaya çalıştığı” savının yer aldığını ifade etmektedir.

³⁹ Buradaki anti-komünizm kavramı o dönemdeki Amerika’daki komünizm korkusuna gönderme yapmakla birlikte, belirli bir sınırın dışına çıkan her şeyin komünist olmasıyla itham edilmesine ilişkindir, bu süzgeç farklı dönemlerde farklı kavramlarla ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda süregiden tartışmalardan bir diğeri de, medya izleyicisinin aktif mi yoksa pasif mi olduğu üzerinedir. Bu konuda görüşler birbirinden farklılık arz eder; örneğin *Frankfurt Okulu*, medya izleyicisinin pasif olduğu görüşünün temsilcisi iken, *Birmingham Okulu* aktif bir izleyici kitlesini kabul eder. Örneğin, İngiliz Kültürel çalışmalar geleneğinin önemli isimlerinden ve Birmingham Okulu’nun temsilcilerinden biri olan Stuart Hall *Encoding/Decoding* (Kodlama ve Kod Çözümü) eserinde izleyicinin medya iletileri çözerken üç şekilde davranıştan söz eder; egemen okuma, muhalif okuma ve müzakereci okuma. Frankfurt ve Birmingham Okullarının görüş ayrılığının uçlarında, kendisine verileni sorgulamadan kabul eden, içselleştiren, seçim yapamayan, etkiye son derece açık bir izleyici kitlesi ve diğeri uçta, kodlanmış iletileri çözebilen, yorumlayabilen ve seçim yapabilen bir izleyici kitlesi yer alır. İzleyicinin aktifliği/pasifliği tartışmasında, konuya izleyici kitlesinin açısından bakan bir kuram *Kullanımlar ve Doyumlar Kuramıdır*; bu kuram izleyicinin savunmasız olduğunu reddeder ve bireylerin aktif seçim yapabilme gücü olduğunu savunur. Bu görüşe göre izleyiciler belirli doyumlar için belirli türde programları aktif olarak talep ve tercih etmektedir.

Bourdieu’ye göre kitleler ‘sessiz yığınlar’ değildirler. Denis Clerc’in vurguladığı üzere, kendilerini üreten toplumsal koşulların ürünü olarak “sessizliğin içindeki ses” şeklinde cisimleşmiş anlamlı şemalar olarak öne çıkar ve toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlardaki konumlanışlarıyla ve tavır alışlarıyla ses verirler (akt.Köse, 2004:29).

1980’li yıllar ile birlikte özellikle Avrupa’da ve sonrasında daha geniş bir coğrafyada televizyonda önemli dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Ancak bu değişim belirli ve planlı bir dönüşümden ziyade akışkan ve kaotiktir. Daha önceki modelde “eğlendirmek”, “bilgilendirmek” ve “eğitmek” için belirlenmiş zamanlar bulunmakta, bu kategorizasyonun arasında kati sınırlar bulunmakta idi. Oysa yeni modelde aynı program içinde eğlenceye, bilimsel/kültürel bilgiye, yarışmaya, ankete vb. ayrılmış zamanlar

bulunabilmektedir. Bu neo-televizyonun özgül öğeleri “eski” televizyonun niteliklerinden temel bir kopuşu temsil etmektedir. Artık programı sunanlar ile izleyiciler arasındaki örtük hiyerarşi artık daha az hiyerarşik ve daha çok çift yönlüdür. Türler arasındaki tarz sınırları yumuşatılmıştır ve yayıncı izleyicinin ilgisini ve dikkatini kendinde tutabilmek için önlemler almak zorunda kalmıştır (Barbier ve Bertho-Lavenir, 2001:287-288).

Haberin elde edilme araçları 1990’lı yıllarda büyük ölçüde değişim gösterir; hafif video kameraların yaygınlaşması haberin ele alınışını dönüştürür. Bu araçlar hızlı ve düşük maliyetlerle çekim yapılmasını olanaklı hale getirir. Artık televizyon haberlerinde çok daha fazla sayıda görüntünün yer alması mümkün olur. Televizyon haberciliğinde hakkında görüntü elde edilemeyen konular artık ele alınmamaya başlar (Barbier ve Bertho-Lavenir, 2001:297).

Öte yandan 1993’teki Körfez Savaşı’nın ele alınışı, Amerikan Ordusu operasyonlarının yayın tekelinin CNN’de bulunması nedeniyle, televizyonların görüntü yoluyla beslenmesinin nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çatışma süresince dünyaya yayınlanan görüntülerin esası Houston’daki merkezden gelir; görüntülerin özel bir durumla bağlantısı artık daha zayıftır; görüntüler açıklığı, savaşı, kazayı vb. sembolize eder; arşivden çıkarılır, dönüştürülür ve sayısal işleme tabi tutulur, puslanırlar. Bu görüntüler, söylem inşa edebilen görüntülerdir (Barbier ve Bertho-Lavenir, 2001:297).

Bourdieu, 1990’lı yıllardan itibaren televizyon alanı ile yoğunlukla ilgilenmeye başlamıştır; toplumsal hakimiyetin her türüne ve bunun araçlarına karşı mücadelesinde TV haberciliği söylemi üzerine medya çözümlemeleri merkezi bir yer teşkil eder. Çünkü televizyon kuruluşları toplumsal düzende Bourdieu’nün *simgesel şiddet* dediği egemenlik biçimini uygulamaktadır. Simgesel şiddet, en yalın tanımıyla ‘toplumsal bir birey

üzerinde ve onun suç ortalığıyla birlikte uygulanan' bir şiddet türüdür (akt. Köse, 2004:31)

İzleyicinin, ekrandan kendine sunulan toplumsal anlatıyı içselleştirdiği değerler sistemi üzerinden algıladığı ve tükettiği göz önüne alarak, bu pratiğin sosyal güven düzeylerinin oluşumundaki veya değişimlerindeki etkilerinin araştırılmasının tezin çalışma alanı açısından önemli bir konum teşkil ettiği düşünülmektedir.

III. SOSYAL GÜVENİN İLETİŞİM PERSPEKTİFİYLE

ANLAMLANDIRILMA TARZI: ANKARA İLİNDE BİR SAHA ÇALIŞMASI

Türkiye insanının günlük yaşam pratikleri ve ritmi üzerinden ilerlenen bu çalışmada, bireylerin günlük yaşam içindeki aktüel kümelenmelerini ve yeni yaşam tarzlarını anlamamız gerektiği düşünülmektedir. Bu noktada gündelik hayata ilişkin kodları çözmeye çalışmak ve elde edilen veriler ile yeni tercihleri, aktüel algı ve beklentileri ortaya çıkarmak hayati bir öneme sahiptir.

Saha çalışmasının üzerinde ilerlediği aks çerçevesinde, tezin kuramsal bölümünde detaylandırıldığı üzere araştırma konusunu ve nesnelerini çözümlemek için üç boyutlu bir uzam inşa etme ve bu sınırlama ile habitusların temel varoluş koşullarını ve bunların dayattığı ilişkilerin zeminini gözlemleme çabası güdülmüştür. Temel üç boyutu Bourdieu (2015a:177), sermayenin hacmi, sermayenin yapısı ve bu iki niteliğin zaman içindeki evrimi tarafından belirlenecek bir uzam olarak tarifler. Birincil farklar sermayenin global hacminde (ekonomik sermaye, kültürel sermaye ve sosyal sermaye gibi) karşılıklarını bulur. Farklı sınıflar hem ekonomik sermaye hem de kültürel sermaye açısından en zengininden en yoksuluna kadar bu şekilde dağılır. Ancak, bir sermaye hacmine göre tanımlanan sınıflar, her birinin içindeki sınıf fonksiyonlarını birbirinden ayıran ikincil farklılıkları tespit etmemizi zorlaştırır. Burada “farklı miras yapıları”nı hesaba katarak farklı sermaye türleri arasındaki dağılımın simetrik (güçlü kültürel sermaye ve güçlü ekonomik sermaye) ya da asimetrik (ya kültürel sermaye güçlü ya da ekonomik sermaye) olabilen bölümlenmesini anlayabiliriz. Bu yolla “birbirine denk konumlar kümesi” bulmuş oluruz (Bourdieu,2015a:178-79). Birbirine denk konumları işgal edenler mal varlığı yapılarında bulunan belirgin sermaye türünün hacmine göre farklılaşırlar.

Tez çalışması öncesinde yapılan odak grup çalışmalarında sadece ekonomik sermaye hacmi üzerinden bölümlenmeler yapılmış olup gruplardaki katılımcıların sermaye türleri dikkate alınmamıştır. Bu hazırlık çalışmasında katılımcılardan edinilen veriler tezin bölümlerinin oluşturulması için kullanılmış, yapılan değerlendirme ile saha çalışmasında “derinlemesine görüşme” tekniğinin kullanılması ve katılımcıların sermaye türleri dağılımının dikkate alınması gerektiğine karar verilmiştir.

Bu tez çalışması için derinlemesine görüşme yapılacak kişileri⁴⁰ içerecek gruplar ekonomik sermaye ve kültürel sermaye üzerinden düzenlenmiş, dağılımın büyük oranda simetrik (güçlü kültürel sermaye ve güçlü ekonomik sermaye) bölümlenmesi planlanmış, ancak her grup içine asimetrik (ya kültürel sermaye güçlü ya da ekonomik sermaye) bölümlenmeler de yerleştirilmiştir. Bu yolla “birbirine denk konumlar kümesi” örnekleme dahil edilmiş ve birbirine denk konumları işgal edenlerin birbirlerinden, mal varlığı yapılarındaki belirgin sermaye türünün hacmine göre ayrılıp ayrılmadığı da sınanmıştır. Örneğin, düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler grubunda yer alan Reha- -öğrenci olması, geçimini part-time işlerden elde ettiği ücretler ile sağlaması nedeniyle bu ekonomik gruptadır- İngilizce, Almanca, İsveççe, Norveççe ve Lehçe bilmektedir. Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde yer alan Esin kültürel sermaye açısından grup içindeki kadınlardan eğitim, meslek, yaşam tarzı, sınıf beğenileri vb. açısından oldukça farklıdır. Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubunda yer alan Melike, İngilizce ve İspanyolca bilmekte ve masal terapistliği yapmaktadır. Bulunduğu grup içinde asimetrik sermaye hacmine sahip olan bir başka katılımcı olan Hüseyin’in- yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler- bu grupta olması asıl olarak, emeklilik sonrası yapılan ek işlerle haneye giren ekonomik sermaye hacminin yüksekliği ile

⁴⁰ Derinlemesine görüşme yapılan kişilerin isimleri gizliliğin korunması amacıyla değiştirilmiştir. Aynı değişiklik odak grup katılımcıları için de yapılmış ve odak grup katılımcılarının yaşları da belirtilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılan kişilerinin yanında hangi ekonomik ve kültürel sermaye gruplarına dahil olduklarını gösteren- Yüksek veya Düşük Ekonomik veya Kültürel Sermaye- kısaltmalar bulunmaktadır.

ilintilidir. Bu tarz bir bölümlenme yapılmasının amacı, Bourdieücü bir perspektifle “birbirine denk konumlar kümesi”nin oluşturulmasıdır.

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelikle (ekonomik sermayenin hacmi ve yapısı söz konusu olsa bile), ne belli nitelikler bütünü olarak (cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, etnik köken vb.) ne de bir neden-sonuç ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki konumundan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, bu niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde oynadıkları etkilere göre tüm ayırt edici niteliklerin birbiriyle aralarındaki ilişkilerin yapısına göre tanımlanır (Bourdieu,2015a:164). Bu yüzden tezde inşa edilmiş sınıflara her başvurulduğunda, bilinçli ya da bilinçsiz olarak manipüle edilen ikincil nitelikler ağını bilinçli olarak hesaba katmak gerekmektedir.

Önergeleri “Ekonomik gelir düzeyi ile sosyal güven düzeyi arasında simetrik bir ilişki vardır” ve “Dindarlık algısı kişinin sosyal güven düzeyini artırır” olan bu tezin saha çalışmasında katılımcılara yaklaşık 40 soru (Ek:3) yöneltilmiş, görüşmeler muhtelif mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Kitle iletişim, din, kişilerarası güven, sosyal güven, ekonomik soruların yanısıra katılımcıların kendilerine dair istedikleri bilgileri paylaşmaları için açık uçlu ilave sorular kullanılmıştır. Simgesel şiddeti minimuma indirme çabasıyla görüşmelerde açık, müdahalesiz, samimi ve yönetimi katılımcıya bırakan bir görüşme tekniği izlenmeye çalışılmıştır. Ekonomik sermaye hacminin belirlenmesi TÜİK kategorizasyonu üzerinden yapılmış olup katılımcıların kültürel sermayelerini kategorize edebilmek için alınan eğitim, diplomalar, bilinen yabancı dil, aile geçmişi vb. içeren soruların yanısıra arkadaşlarla ne sıklıkta bir araya gelindiği, bir araya gelindiğinde tercih edilen mekanlar (ev, cafe, restoran, kültürel/sportif etkinlikler veya diğer mekanlar) gibi ilave sorular yöneltilmiştir.

Saha çalışmasında yapılan görüşmelerde farklı yaşam tarzlarına yönelik olumsuz bakış açısının saptanabilmesi için iki ayrı soru yöneltilmiştir. “Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?” sorusu yapılandırılmamış bir soru olarak yöneltilmiş, ikinci soru olan “Çocuğunuzun kimlerle evlenmesini istemezsiniz?” sorusu a) gayrimüslim, b) farklı etnik kimlik, c) farklı mezhep, d) fakir, e) okumamış, eğitimsiz f) diğer (açıklayınız) şıklarıyla yöneltilmiştir. Saha araştırması sonrasında yapılan değerlendirmede, “Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?” sorusunun yanıtlarının aynı ve farklı gelir gruplarında anlamlı bir farklılığa yol açmadığı, söz konusu iki sorudan sadece “Çocuğunuzun kiminle evlenmesini istemezsiniz?” sorusunun yanıtlarının kategorik bir değerlendirmeyi imkanı kıldığı görülmüştür.

Ayrıca, tez çalışması sonuçlarının yazılması kısmında; teze hazırlık amacıyla yapılan odak grup çalışması verilerine, KONDA vb. kamuoyu araştırma şirketlerinin ülke genelinde yaptığı araştırmalarının verilerine ve farklı toplumların kültürel değerlerini ve eğilimlerini saptamaya çalışan, Dünya Değerler Araştırması veri setlerine de yer verilmiş, bu yolla derinlemesine görüşmelerde edinilen tanıklıklarla birlikte tez çalışmasının derinliğini zenginleştirmek amaçlanmıştır.

III.I Dinsel Faktörler ve Sosyal Güven

Din kavramı ile ilişkili olarak bir tartışma yürütmeden önce yakın geçmişimizde din kavramı ile içiçe geçmiş bulunan “İslami sermaye” kavramından söz etmek yararlı olacaktır. İslami sermayenin Türkiye kapitalist sistemi içinde yükselişini, sosyo-ekonomik, kültürel ve dinsel perspektif içinde incelemenin ve iktisadi dönüşümün halkın gündelik yaşantısı içindeki etnik ve estetik değerleri dönüştürme gücüne ışık tutmanın gerekliliği açıktır. Türkiye’deki kapitalist gelişmeye, islami sermayenin yükselişi perpektifinden kısaca değinmek gerekirse “İslamileşme”nin 1970’li yıllardan başlamak

üzere 80’ler ve 90’lar boyunca hızlanarak sosyal ve politik bir güç olarak döneme rengini verdiğini söyleyebiliriz.

Kemalist modernleşme projesinde “sekülerleşme” merkezi bir öge idi (Buğra ve Savaşkan, 2014:30). Bu bağlamda Kemalist rejimin sosyal mühendislik çalışmasına girerek, toplumu –daha doğrusu toplumun gündelik yaşantısındaki kültürel kodları- yeniden inşa etmeye başlamasının altında modernizmi halkın gündelik yaşantısına yerleştirme çabası yatmaktadır. Kemalist sekülerizmin hem devletin politik ve ideolojik alanından hem de halkın yaşam alanından “din”i dışlaması dinin toplumdaki kurumsal varlığını oyun alanı dışına itmesine neden olmuştur (Keyder’den akt. Kabacıoğlu, 2016:39).

Aslında 19.yüzyıl ve 20.yüzyılın başındaki ıslahat hareketlerinin amacı, geniş ölçüde Batı eğitilmiş aydınların İslam ümmetinden Batılı bir seküler toplum çıkarma çabası ile ilgili idi. En derin etki muhtemelen Fransız Devrimi ile başlayıp Fransız sosyolojisinde son bulan Fransız etkisi idi. Emile Durkheim’in “dinsel değerlerin toplumsal dayanışmaya yardım edici toplumsal rolü”ne ilişkin görüşünün bu sekülerleşme süreci üzerinde Ziya Gökalp ve öğrencileri aracılığıyla bir etkisi vardı. Türk sekülerleşmesinin temel temalarından biri İslamı bertaraf etmek değil; aksine dinin ulusal bütünleşmesinin bir kaynağı olarak işlemesine izin vererek, demokrasiyle uyumlu olacak bir “toplumsal işlev” vermek idi. Bu görüş doğrultusunda amaçlanan, toplumsal düzeni, İslamın müdahalelerinden kurtararak siyasi, hukuki ve eğitim sektörlerine ayırmak idi (Turner, 1991:281). Bu anlamda Kemalist reformun merkezinde İslama modern ve rasyonel bir içerik ile uygulama alanı sağlama amacının yeraldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Batı ve Türk sekülerleşmesi arasındaki önemli bir fark, ikincisinin ekonomik ve siyasi değişim sonucu olağan bir şekilde ortaya çıkmasından ziyade, siyasi güçle uygulanmasıdır. Ayrıca, her ne kadar ilk dönemde siyasi güçle uygulansa da, bunu,

savaştan doğan yüklerin giderilmesi sonrası 1945-50 yılları arasında kayda değer bir demokratikleşme dönemi izlemiştir.

1946-50 çok partili sisteme geçiş sonrasında oluşan yeni liberal ekonomik perspektif içinde dönemin bürokrat elitlerinin monopolitik gücünde kayıplar yaşandığını ve ekonomik güç odaklarına yeni aktör gruplarının dahil olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu dönemde de ‘devlet’ merkezi gücünü koruduğundan girişimciler devlete bağımlılıklarını sürdürmüşlerdir.

1960’lar-70’ler askeri darbelerle sarsılırken, ekonomik reform ve toplumda sosyal dengenin sağlanması amacıyla yola çıkan politik hareketler, çok partili koalisyon hükümetlerinin güçsüzlükleri dolayısıyla amacına ulaşamamıştır. Türkiye’de 1960’lar ve 70’ler boyunca artan kentleşme ve sanayileşme, sadece ekonominin liberalleşmesini hızlandırmamış aynı zamanda toplumun sosyo-politik ve kültürel alanlarının giderek artan oranda İslamileşmesini de beraberinde getirmiştir. 1960’ların sonunda Türk siyasetinde doğrudan dini referans alan Milli Görüş partileri⁴¹ ortaya çıkmıştır. Türkiye ülkenin yaşadığı ekonomik krizi ve siyasi istikrarsızlığı çözmek üzere hayata geçirdiği neoliberal politikalarla 1980’lerde ve 90’larda köklü bir siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşüm yaşamıştır. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisi terkedilerek dışa açık büyüme stratejisinin uygulamaya konulması “24 Ocak Kararları”⁴² ile başlamış ve piyasa ekonomisinin kurumsallaşmasının miladını oluşturmuştur.

İslami sermaye birikimi ülkenin neo-liberal politikaları kendi sistemine adapte ettiği 1980 sonrasında hız kazanmıştır. Buğra ve Savaşkan (2014) 1980’den başlayan bu değişim sürecinin sadece ekonomik yapının yeniden tayini olarak görülemeyeceğini,

⁴¹ Milli Nizam Partisi (1970), Milli Selamet Partisi (1972), Refah Partisi (1983).

⁴² Türkiye’nin 43. Hükümeti tarafından 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan yapısal dönüşüm programı.

gündelik hayatta dinin varlığına vurgu yapan devlet-toplum ilişkisinin resetlenmesinin bu ivmeye eşlik ettiğini söyler.

1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin koalisyonundan oluşan 54. Hükümet (Necmettin Erbakan'ın başbakan, Tansu Çiller'in başbakan yardımcısı olduğu Refahyol Hükümeti) görevde iken 28 Şubat 1997'de olağanüstü toplanan Millî Güvenlik Kurulu'nun açıkladığı kararlarla başlayan "28 Şubat Süreci" Türkiye'de siyasi, idari, hukuki ve toplumsal alanlarda önemli değişimlere neden olan bir süreçtir. Bu dönemde yaşananlar, MGK'nın laikliğin bir yaşam tarzı olduğu vurgusu, kimi şirketlerin ihalelerden çıkarılması, TÜSİAD'ın MÜSİAD'ı yolsuzluk ve yasadışı para transferi ile itham etmesi vb. o dönem "yeşil sermaye" olarak adlandırılan sermaye aleyhine bir süreç olmuş, yaşananlar sonraları "postmodern darbe" olarak isimlendirilmiş idi.

28 Şubat 1997 müdahalesini 2001'deki yıkıcı ekonomik ve politik kriz izlemiştir. Bakan ve Çimen (2018:46) islami sermayenin 28 Şubat süreciyle darbe aldığını, ancak çatışma yerine sistemle uyumlu hale gelmek için "eklemleme" yollarını tercih ettiğini ve söz konusu gelişmelerin siyasal alandaki adresinin artık 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden zaferle⁴³ çıkan AK Parti ve kurucusu Erdoğan olduğunu söylemektedirler. İslami anlayışın piyasayla iç içe geçmesi, dini değer ve ilkelerin, piyasa toplumunun mekanizmaları ve ruhuyla örtüşmesiyle, İslamcı ideoloji etkisini yitirmeye başlarken, İslami sermaye de piyasaya tahvil edilerek, sistem içinde kendisine yer bulan çıkar grubuna dönüşmüştür (Yankaya, 2014: 68,72,91,92).

Bu tez çalışmasında siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde önemli bir faktör olan din, sosyal güvene etki eden bir unsur olarak varsayılmıştır. Derinlemesine görüşme

⁴³ AKP 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde oyların %34.4'ünü ve Meclisteki koltukların üçte ikisini almıştır.

yapılan kişilere “Dindar bir kişiyi nasıl tanımlarsınız? Dindar kişileri güvenilir bulur musunuz? soruları yöneltilmiş ve görüşlerini detaylandırmaları istenmiştir. Görüşmeler dört grupta, düşük ve yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkekler ile yapılmıştır. Tezin bu bölümüne ilişkin alınan yanıtların ekonomik sermaye ile doğrudan ilişkili olmadığını ancak anlamlı farklılıklar yakalandığını söylemek mümkündür.

Tecim (2011:55) toplumsal değişime intibak etmiş ‘modern dinsel kurumları’, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur’an kursları, dernekler, vakıflar, cemaat yapılanmaları, (bankalar, okullar, hastaneler, medya kurumları, üniversiteler, yüksek ve orta öğrenim yurtları, öğrenci evleri, yardım dernekleri, aşevleri, kültürel ve sosyal faaliyetler, sivil toplum örgütleri) ve benzeri kurumlar olarak sıralar.

Din kurumunun en belirgin tezahürü bireysel anlamda ‘dindarlık’, toplumsal anlamda ise ‘cemaatsel örgütlenmeler’dir. Cemaatsel örgütlenmeler yine din ve dindarlığı artırmaya yönelik dini tabiatlı yapılardır. Ancak çağın gereği olarak bu dini yapılar da kendini yenilemiş ve içeriği tamamen dinsel olmayan dünyevi alanlarda da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Dinsel norm ve talepleri birleştirme yolunda önemli adımlar atan bu ‘modern dini yapılar’ bankacılıktan ticarete, iş adamları kulübünden bürokratik örgütlenmeye, sinemadan medyaya, yayıncılıktan eğitime kadar pek çok alanda faaliyet gösterir hale gelmiştir. Bu faaliyetler dikkate alındığında ‘dini yapılanmaların’ bir toplumun sosyal sermaye ve sosyal güven düzeyinin yükselmesinde etkin bir şekilde rol oynayan kurumlar olduğu görülecektir. Aslında dini eksende bulunan bu yapılanmaların modern sivil toplum içindeki mevcudiyeti, modernliğin getirdiği sorunların aşılmasında –ironik bir biçimde kendisi de modern olan- ekseni dini öğretiler olan bu kurumsal yapılanmaları ortaya çıkarmıştır (Tecim, 2011: 72-74).

Tecim (2011:76-78) bireyin cemaat yapılanmalarında öğrendiği, edindiği kazanımları şöyle sıralar: “İnsanın önemsizliğini belirten alçakgönüllü davranışlar”,

“Dua ve şarkılar yoluyla kötü davranış, kötü düşünce ve niyetlerin itiraf edilmesi ve tanrısal rehberlik sayesinde iç huzuru için içten yakarış”. Kara’ya göre (akt. Tecim, 2011:78) bu kazanımlar şu şekildedir; “Gelenekleri yaşatmada önemli rol üstlenilmesi”, “İnsanların, toplulukların nefeslenmesi, kendini tanıyacak ve tanımlayacak ortamlara kavuşması, sosyal dayanışma ve paylaşmanın gerçek hüviyetine kavuşması”, “Mezhep ve cemaatsel ayrılıkları körüklemekten herkesin katılabileceği ve farklılıkların, kendi kimliklerine ve sembollerine rahatlıkla yer bulduğu yerlerden biri olması” ve son olarak “Toplumun insanlaştırılması, yerelleştirilmesi sürecinde etkin olması nedeniyle bireylerin bir üst kültür olan İslam kültürü etrafında birleşebilmesidir”.

Dini cemaat tarzı topluluklarla geçmişte teması olan ve oldukça muhafazakâr bir profil çizen Doğan (DE/DK), derinlemesine görüşme sırasında bundan pişmanlık duyduğunu sık sık belirtmiştir. Bu tarz topluluklar hakkında görüşlerinin zaman içinde değiştiğini söyleyen Doğan sorulan bir soruya (Bu algınız zamanla mı değişti? “Yani daha önceki yıllarda, örneğin 2005’lerdeki dindar anlayışınız ile şimdiki dindar anlayışınız değişti mi? sorusu) verdiği yanıtta zihnindeki dindarlık kavramının değiştiğini, dini ve kitabı kendi hayatlarında uygulayanlar diye düşündüğü insanların kendilerini kandırması olduğunu anladığını ifade etmiştir. Doğan, “samimiyet” üzerine algısının değiştiğini ve güven sorunu oluştuğunu şöyle ifade etmektedir; *“Değişti! Kesinlikle değişti! Niye, mesela FETÖ denen adamın bir vaazları vardı, dedim ya muhafazakârız diye, annemiz babamız öyle öğretti diye, bu adam güzel konuşuyor, dini anlatıyor, kitabı anlatıyor diyorduk... ama gördük ki, bunlarla insanları kandırması. Bizler onun samimi olduğuna inanıyorduk ama değilmiş, kandırdı hepimizi. Bu konudaki bakış açım değişti.”*

Dini cemaat tarzı topluluklar ve güven duygusu üzerine bizim araştırmamız ile benzer sonuçlara ulaşan bir başka araştırma da, MAK Danışmanlık tarafından yapılan

“Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırması⁴⁴”sıdır. “Dini bir cemaat görünümlü FETÖ tarafından yapılan 15 Temmuz darbe teşebbüsü dini grup, cemaat ya da tarikatlara bakışınızı nasıl etkiledi?” sorusuna örneklemin %30’u “Dini grup, cemaat ya da tarikatlara olumsuz ya da şüphe ile bakmama neden oldu” derken, %50’si “Dini grup, cemaat ya da tarikatların daha sıkı, illegal yapılanmalara zemin oluşturmayacak şekilde denetlenmesi gerektiğini” ifade etmektedir. %12’si ise “Dini grup, cemaat ya da tarikatlara bakışım değişmedi” demektedir. Kararsız veya görüş bildirmeyenlerin oranı %8’dir.

Kendisinin dindar olduğunu, ibadetini yaptığını; beş vakit namazını kıldığını, işinde gücünde bir Müslüman olduğunu söyleyen Doğan (DE/DK) dindar olduğunu ama sofı olmadığını sadece dürüst yaşamaya çalıştığını söylemektedir. Dindarlığın sadece bu olması gerektiğini, dinin kendisi için ‘çalma, hırsızlık yapma’, ‘dürüst ol’ ve ‘namazını kıl’ demek olduğunu, dindarın da çeşidinin çok olduğunu ama bu zamanda abartılı bir şekilde dini yaşamayı uygun görmediğini söylemektedir; dinin gündelik hayat içindeki pratiklerine ve din-dindar algısında değişiklik olup olmadığını sorunca;

“Yaşımız itibariyle olgunlaşıyoruz da tabi, ama değişti. O zamanlar insanların samimiyetine mi inanıyorduk bilmiyorum ama değişti. Her taraftan bir şey çıkıyor, hacı diyorsun, yok çocuğa saldırdı, taciz etti, şıh diyorsun, bilmem 10 yaşındaki çocuğa saldırdı. Yani çok saçma sapan şeyler çıkmaya başladı. O zamanlar vardı da biz mi görmüyorduk, bilmiyorum. ama biraz daha çoğaldı gibi sanki... Saçma sapan şeyler türedi, bir şıh çıkıyor, türüyor, mürid topluyor yanına, neymiş uçuruyormuş, üflüyormuş, iyileştiriyormuş.. saçmasapan şeyler türedi, eskiden bu kadar çok değildi.” diyor.

⁴⁴ Söz konusu araştırmanın bulguları 30 Büyükşehir, 23 İlde toplam 5400 kişi ile yüzyüze görüşmeler sonucu elde edilmiştir.

Ekonomik sermaye açısından yüksek gelirliiler içinde yer alan Adem (YE/YK) “Dindar kimdir?” sorusunu şöyle yanıtlıyor; *“Dindar, kayınpederimdir. İbadetini tek başına yapan, başkalarının ibadetine karışmayan, onlara saygı duyan kişidir.”* Kayınpederinden saygı ile bahseden Adem sözlerine şu şekilde devam etmektedir; *“Ama, dindar kişilerin tamamına güven duymam. Çevremizde de var zaten, bu tarikat işleriyle uğraşanlar. Yani onlara din konusunda güvenmem.”*

Düşük ekonomik sermaye grubu genel olarak dindarlığı büyük oranda dini vecibelerle ilintilendirmektedir. Sonraki cümlelerde farklı açıklamalar, farklı tanımlar gelse de cevapların çoğunda dindarın ibadetini yapıp dini görevlerini yerine getiren kişi olduğu ortak noktadır. Düşük ekonomik sermaye grubu içinde dini görevlerin ‘gösteriş’ amacıyla yapıldığı, dini duygularda ‘samimi olunmadığı’ görüşü yaygınlıkla dile getirilmektedir;

“İbadet edip, abdest alıp namaz kılanlara deriz... orucunu tutup namaz kılan, abdest yani... ibadetini edenlere denilir yani... (Dindarlara güvenir misin sorusuna gelince açılıp hızlanıyor) bazılarına güvenemezsin. Adam mesela başını kapatıyor, çok afedersin, öbür tarafa gidiyor dedikodu yapıyor... ihanet ediyor, bu olacak bir şey mi... sen oruç tutuyorsun, dedikodu yapıyorsun... kapalılar daha çok dedikodu yapıyor... kapalılar daha kötü yani... anladın mı...ibadet yapıyorsun ama nıpiyorsun gidip arkamdan benim kuyumu kazıyorsun... düşün” diyor Dilek (DE/DK). Bir kamu kuruluşunda temizlik görevlisi olan Dilek görüşme sırasında sürdürdüğü tutuk ve güvensiz konuşma biçimini sadece din ve dindarlık konusunda terkederek sosyal çevresinden doğrudan ve tereddütsüz örnekler vermektedir.

Bir kuaförde çalışan Serap da (DE/DK) dindarlık ve gösteriş arasında doğrudan bağlantı kuranlardandır; *“Dindarları güvenilir bulmuyorum. Yani niye? Şundan...her başı kapalı ben dindarım diyor ama bir dindarlıklarını görmüyoruz. Dindarlık demek bence evinde namazını kılan, abdestini alan, kimseye “ben şunu yaptım” demeyecek insandır, ben o insana güvenirim. Ama aleni yapıyorsa ben o insana güvenmem.”*

Derinlemesine görüşme yapılan en düşük gelirlilerden olan ve muhtar aracılığıyla kendisine ulaşabildiğimiz Özlem (DE/DK) insanların bu nedenle insanların dinden soğuduğunu söyleyip “Birisi dindar diye ona daha çok güvenir misin?” sorumuza “*Hayır! Kesinlikle*” diye cevap vermekte, “Peki dindar diye daha az mı güvenirsin?” diye sorunca tereddütsüz “*Evet!*” demektedir.

Sözüne “*Elhamdülillah dindar bir insanım*” diye başlayan Dilara (DE/DK) bu devirde kimsenin dindar olduğuna inanmadığını söylemektedir; “*Şu anda dindar olan kimse yok. Çevremizde bir sürü insan var umreye giden, hacca giden, adam umreden geliyor, gene aynı şeyleri yapıyor.*” Gerçek dindarlığın ne olduğunu düşündüğünü sorulduğunda Dilara şöyle açıklamaktadır; “*Kimsenin hakkında konuşmayacaksın, kimsenin hakkını yemeyeceksin. Gözünü, elini, dilini haramdan çekeceksin. Asıl dindarlık budur, namaz kılan insan tamam ben namazımı kıldım, bu bana Allahın farzı, tamam ben bunu yapıcam ama şurdan çıktıktan sonra zinamı da yapıcam... değil yani.*” Mülakat sırasında konu dini sohbet toplantılarına geldiğinde Dilara dindarların da birbirlerine güvenmediğini söylemektedir; “*Dindarlar arasındaki şey birbirine güvenmek değil, o birbirinden yararlanabilmek... Birbirlerine güven yok, ben sizden nasıl yararlanabilirim, aklımdan yararlanayım, maddi olarak yararlanayım falan. O birbirine güven değil. Kimsenin kimseye güveni yok. Bakmayın insanların birbirinin yanında durduğuna, arkasından neler söyleniyor, söylüyoruz yahu, ben de söylüyorum yani.*”

Saha araştırması için derinlemesine görüşmelere başlanılmadan evvel çeşitli odak grup görüşmeleri yapıldığı belirtilmiş idi. Odak grup çalışmasında ilk olarak yapılan alt-gelir grubundaki katılımcıların dini referanslara sık sık vurgu yaptığı, “*Allah razı olsun*” “*Allah o günüme düşürmesin*”, “*Allah’ın takdiri*”, “*Allah bilir*” vb. pek çok dini sözcük kalıpları konuşmalarının geneline yaydığı gözlemlenmiştir. Örneğin, 17 yaşındayken geçirdiği bir kaza nedeniyle protez bacak kullanmak durumunda kalan Ünver (37), bu kazadan “*Rabbimin şefkat tokadı*” olarak söz etmektedir. Öte yandan bir başka soruda “Peki biz neden güvenmiyoruz genel olarak?” diye sorduğum zaman Sevim (41), “*Dinin*

arkasına saklanarak hep iş bitirdiğimiz için” , Ünver (37) ”Madde maneviyatın önüne geçtiği için” demiştir. Dini kalıpların kullanımı en çok alt-gelir grubunda görülmüş olup odak grup çalışmasında, diğer gelir gruplarında benzer bir yoğunluk yaşanmamıştır.

Orta-gelirlilerden oluşan odak grup çalışmasında katılımcılar genel olarak din, millet, etnik köken gibi nedenlerin güven üzerinde çok etkisi olduğunu düşünmediklerini ancak insanlar arası güven için dünya görüşünün benzer olması gerektiğinin altını ısrarla çizmektedirler. Öte yandan konu dinin toplumsal hayattaki yaşanma biçimine geldiğinde katılımcılar tepki duyduklarını ifade etmektedirler. Katılımcılardan sadece bir kişi bu konuda tepkisiz kalmış, diğerleri tepkilerini ifade etmiştir; Umut (49) “Ben son 10 yıldan beri dindar olan insanlara kesinlikle güvenmiyorum. Dini anlayışım değişti diyebilirim.”, Gizem (39) “Dinci insanlara karşı bir şeyim (eliyle hoşlanmama işareti yapıyor) var benim”, Ela (42) “Dinin son zamanlarda bir zenginleşme aracı olarak kullanıldığını düşünüyorum.” diye tepkisini belirtmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan düşük ekonomik sermayeli grupta, daha önce yapılan alt-gelir odak grup çalışmasına paralel eğilimler göze çarpmaktadır. Yaşanılan olumsuzlukların anlatılmasını bunun bir “sınav” olduğu yollu açıklamalar izlemektedir;

“Allah sevdiği kuluna bir dert veriyor ki beni unutmasın diye yani. Ben de hiç bir zaman isyan etmedim, Allahım bu benim başıma neden geldi demedim. Allahım yorulдум, bıktım demedim. Yorulдум ama isyan etmedim. Allahın bir imtihanı bu dedim.” diyor Dilara (DE/DK) ve ekliyor, “Hiç kimsenin kimseye güvenmesini istemiyorum. Anne, baba, eş, karı-koca... İnsanın sadece kendi ve Allah arasında kalması gereken şeyler var.”

Düşük ekonomik sermayeye sahip grubun katılımcılarının neredeyse hepsi görüşmenin din ile ilgili kısımda kendilerini “inançlı ve dindar” olarak tanımlamış, buna dair gündelik hayatlarından örnekler vermiş ancak konu “diğerlerinin dindarlığına”

geldiğinde ilk etapta verilen örnekler yerini katılımcıların duydukları şüpheyi destekleyen çarpıcı örneklerle bırakmıştır.

Bir apartmanda kapıcılık yaparak hayatını kazanan ve karısı ile üç çocuğuyla kazan dairesinin yanında, penceresi olmayan bir dairede yaşayan Selami (DE/DK) dinin gösteriş amaçlı kullanılmasını kendi ağabeyi üzerinden örneklemektedir;

“Herkesin yeterince, dinine göre ibadetini yaptığını zannediyorum. Herkesin ibadeti de kendinedir, ama dindar kişilere güvenmiyorum. Bu gösteriş için değil, öyle olmamalı. Ne bileyim içinde Allah sevgisi, Allah korkusu varsa güvenirim de, “ben cumaya gittim, ben öğleye gittim” böyle gösteriş için gidenlere güvenmem. Abim benim Müftü Yardımcısı mesela. Annesine babasına bile faydası yok. Yani hergün anne-baba hakkında vaaz veriyor ama anne baba rezil şu an. Söylediğiyle yaptığı şey çok farklı.”

Düşük ekonomik sermaye grubu içinde yeralan, ancak kültürel sermayesi ekonomik sermayesi ile simetrik olmayan Melike (DE/YK) dindarlara güvendiğini söylüyor ama dindarlık denen şeyin ölçüsünün kaçmış olduğu şerhini koyarak; *“Din kişinin Allahla kendisi arasında olan bir ilişkidir; bu ne kıyafetle, ne simgelerle, ne ikonalarla, ne tespihlerle ölçülür. Bunun hiçbir ölçüsünün olmadığını düşünüyorum. (Nasıl tanımlarsınız diye tekrar soruyorum) Kabul ettiği dinin vecibelerini uygular ama önce vicdanını sorgular. Benim dindarlıktan anladığım okuduğu kitaba ihanet etmeyendir. Bu kitabı hiç araştırmadan Arapçasını bilen, Türkçesini bilmeyen değildir yani”*

Sekreterlik yapan Melike görüşmenin başka bir noktasında tekrar din konusuna dönüyor ve şöyle söylüyor; *“Dindarlara güvenirim ama bunu suiistimal eden yönetim kadrosundaki insanların bunu kullanarak bir yerlere gelmesi çok anlamsız bir çaba. Benim için anlamsız bir çaba. Ama gördüğüm kadarıyla o ki, insanlar böyle bir şeyi istiyorlar. İnsanlar dindar diye birine güvenmek istiyor”*

Dindarlık algısı ve sosyal güven arasında simetrik ve anlamlı bir ilişki olduğunu iddia eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Tecim'in Konya şehrinde yaptığı araştırmada (2011: 150-151); “Dindar insan demek kesinlikle güvenilir insan demektir”, “İnsanlar arasında en güvenilir olanlar dindar olanlardır”, “Dindar olan insan daha güvenilirdir”, “İnsanlar arasında, dindar olanların güvenilir olma ihtimali daha yüksektir” “Dindar olan insanlar güvenilir olmayabilir”, “Dindar olan insanların güvenilir olma konusunda diğer insanlardan bir farkı yoktur”, “Kesinlikle dindar insan güvenilir insan demek değildir” ifadelerini içeren bir soru kullanmıştır. Anket sonuçlarına göre söz konusu ifadeler için sırasıyla, % 3.6, % 3.7, %9.4, % 32.1, % 13.1, % 17.1, % 21.1 sonuçları alınmıştır. Tecim, ilk üç ifadenin “dindar olan insanların kesinlikle güvenilir olduğu”nu ifade etmekte ve bu oranı %16.7 olarak vermektedir. Son üç ifadeyi ise “dindar insanların güvenilir olmayabileceğine” ilişkin bir görüş olarak ifade etmekte ve bu oranı da % 51.3 olarak bulduklarını söylemektedir. Burada ilgi çeken bir durum; Tecim'in bu bilgileri yorumlarken, ilk dört şıkkı da aynı grupta toplayarak, katılımcıları tedbiri elden bırakmamak için öyle dediklerini varsayarak, %48.8'lik bir olumlu görüş sonucuna ulaştıklarını ifade etme gayretidir.

Araştırmada ayrıca Konya halkının güvenilir bulduğu karakter özellikleri⁴⁵ de kullanılmış ve anket sonucunda; “dürüst ve doğru sözlü olanlara” % 69.1 oranında güven duyulduğu, “kendisini abartmayan insanlara” % 64 oranında güven duyulduğu, “dedikodu yapmayan insanlara” % 61 oranında güven duyulduğu, “dertlerini ve sevinçlerini paylaşan insanlara” % 54.6, “dindar olan insanlara” % 33.1 ve “konuşmalarında dini referanslar kullanan insanlara” % 21.4 oranında güven duyulduğu bulgularına ulaşılmıştır. Tecim (2011:124) bu durumun Konya halkının “dini referanslar kullanan insanlara” karşı şüpheli ve temkinli olduğu şeklinde yorumlanabileceğini ifade

⁴⁵ Bu ifadelerin/değişkenlerin pilot araştırma sonucu belirlendiği ifade edilmektedir.

eder. Diğer taraftan araştırmada, iki boyutlu güven sorusuna göre de Konya halkının sosyal güven düzeylerinin düşük oranlarda olduğu tespitine yer verilir. Çalışmanın bu bölümündeki veriler bizim çalışmamızla da uyumludur.

Tezin bu bölümünde, saha araştırmamız ile elde edilen tanıklıkların yanısıra, Dünya Değerler Araştırması'ndan⁴⁶ elde edilen veriler ve ülkemizde yapılan bazı kamuoyu araştırmalarının verileri de değerlendirmeye alınarak çalışmamızla uyumlu ya da uyumsuz sonuçları sunulacaktır. Tartışma, dindarlık ve ibadet kavramları ile son 20 yıllık dönem sınırları içinde tutulmaya gayret edilecektir.

Dünya Değerler Araştırması'nın bulguları üzerinden Türkiye'nin muhafazakârlaşp muhafazakârlaşmadığı sorunsalına değinecek olursak Dünya Değerler Araştırması'nda dini değerler ve dindarlığın geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Yapılan son araştırmada da (Türkiye'de 2018 yılında 2415 kişi ile yapılmıştır) din konusunu çeşitli yönleri ile irdeleyen 30 civarında soru bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Türkiye'de kendisini “dindar” olarak tanımlayanların oranı Avrupa ortalamasının bir hayli üzerindedir. Araştırmada “Camiye gidip gitmediğinize bakmaksızın siz kendinizi dindar bir kişi olarak mı görürsünüz?” sorusuna cevaben, kendilerini dindar olarak tanımlayanların oranı 1990'larda % 72 civarında iken bu oranın 2001-2007 yıllarında % 80'e kadar çıktığı, 2018 yılında yapılan araştırma sonucuna göre ise % 66'lara gerilediği görülmektedir.

⁴⁶ Farklı toplumların kültürel değerlerini ve eğilimlerini saptamaya çalışan ve 1981 yılından beri yaklaşık olarak 100 ülkede düzenli olarak yapılan dünyanın en kapsamlı sosyal araştırma projesi olan Dünya Değerler Araştırması (*World Values Survey*) kapsamında yaklaşık 4-5 yıllık zaman dilimleri içinde araştırmaya katılan ülkelerdeki insanların değer yargıları, inançları ve diğer sosyal gruplara yönelik yaklaşımları vb. konular ölçülmektedir. Türkiye, 2. Dalga döneminden bu yana araştırmaya katılmaktadır. 1. Dalga veri seti 1981-1984; 2. Dalga veri seti 1990-1994 (1030 kişi); 3. Dalga veri seti 1995-1998 (1907 kişi); 4. Dalga veri seti 1999-2004; 5. Dalga veri seti 2005-2009 (1346 kişi); 6. Dalga veri seti 2010-2014 (1605 kişi) ; 7. Dalga veri seti 2017-2020 (2415 kişi) yıllarını kapsamaktadır. Araştırma Türkiye'de 1990, 1996, 2001, 2007, 2012 ve 2018 yıllarında yapılmıştır. <https://www.worldvaluessurvey.org/>

Türkiye insanının günlük yaşamdaki din, örtünme, laiklik algı ve alışkanlıklarındaki eğilimleri saptamaya çalışan bir KONDA araştırması⁴⁷ (2007, Eylül) verileri de ülkemizdeki pratiklerin saptanması açısından anlamlı bulgular içermektedir. Araştırmada kendi dindarlık tanımlarıyla veya din ile ilişkisi tanımları üzerinden, kendilerini nasıl konumladıkları sorulduğunda, kendini “dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri (DİNDAR⁴⁸)” olarak tanımlayanlar % 52.8, “inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri (İNANÇLI)” olarak tanımlayanlar % 34.3, “dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri (SOFU)” olarak tanımlayanlar %9.7, “dinin gereklerine pek inanmayan biri (İNANÇSIZ)” olarak tanımlayanlar % 2.3, “dini inancı olmayan biri (ATEİST)” olarak tanımlayanlar % 0.9 oranındadırlar. 2007 araştırmasından toplumun çok önemli bir kısmının (% 86.1) kendini “inançlı” ve “dindar” olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.

Derinlemesine görüşme yapılan yüksek ekonomik sermayeye sahip kişilerde dindarlık ve dini vecibeler bağlantısı düşük ekonomik sermayeli kişilere nazaran daha gevşektir. Doğrudan dini ritüeller üzerinden değil genel bir şahsiyet profili üzerinden tanımlar yapılmaktadır. İnançlı bir insan olduğunu ve hacca gittiğini ifade ederek konuşmaya başlayan Yalçın (YE/YK) dindarlığı farklı bir noktadan tanımlamaktadır;

“Yani dindarlığın sadece insanların namaz kılması, oruç tutması gibi dini vecibeleri yerine getirmesiyle olacağını düşünüyor insanlar. Her şeyden önce, ben ibadetlerin insanı ‘kâmil insan’ yapmak için verilen birer ödev olduğunu düşünüyorum. Bir konuşmacı vardı salihat ve hasenat konusunu incelemiş... Diyor ki, ibadetler hasen işlerdir; hasen işlerin amacı insanı salih

⁴⁷ Söz konusu araştırma 08-09 Eylül 2007 tarihleri arasında Türkiye’nin 41 ilinde 5291 kişilik bir örneklemi içermektedir. Bu araştırma aynı zamanda 4 yıl önce 2003 yılında Tarhan Erdem yönetimindeki A&G araştırma şirketinin yaptığı bir araştırmanın sonuçları ile mukayese fırsatı vermesi açısından oldukça önemlidir. 4 yıl önce yapılan ve 27-31 Mayıs 2003 tarihinde Milliyet gazetesinde yayınlanan ilk araştırmaya göre 2003 yılında Türkiye’deki hanelerin %77.2’sinde başını kapatan kadın olduğu, 18 yaş ve üstü kadınların % 64.2’sinin ev dışında başını kapattığı, yaş yükseldikçe başını kapatanların oranının hızla yükseldiği gibi bulgular bulunmaktadır.

⁴⁸ Parantez içindeki tek kelimelik tanımlar KONDA araştırma şirketine aittir. Araştırma deseninde bu kısa tanımlar kullanılmaktadır

bir noktaya getirmek içindir. Kuranı Kerime bir bakın “Hasen işler yapanlar cennete gider” demiyor hiç. “Sizlerden doğru olanlar ve salih amel işleyenler cennete gidecektir” diyor. Salih amel bizlerin kendi çıkarımıza olmadan başkaları için yapabildiğimiz güzel şeylerdir. Dolayısıyla bizim ibadetimizin – namaz, hac, oruç- amacı bizi başkaları için, bu da insan olur, hayvan olur, doğa olur yani başkaları için güzel şeyler yapabilir hale getirmektir. Düşünün diyor, siz ibadetlerinizin hepsini yapıyorsunuz ama diyelim ki toplum için veya bir gariban için veya kendini savunamayan bir hayvan için, yani dünya için hiçbir şey yapmıyorsunuz. “E ne anladık ki, siz idman yapıyorsunuz idman yapıyorsunuz, hiç maça çıkmıyorsunuz” diyor. Amaç zaten maç değil mi, onun için ibadetlerimizin amacı bizleri salih insanlar haline getirmektir diyor. Ben de bu gözle bakıyorum olaya. Gerçek dindarlar yapması gereken hiçbir yükümlülüğe arkasını dönmeyen insanlardır. Yani, söylemesi gereken sözden kaçınan, doğrulaması gereken işten kaçınan, yanlış gördüğü zaman sırf güçlü diye arkasını dönüp giden veya sırf işine geldiği için yalnızca sessiz kalan hiç kimse dindar değildir. Dolayısıyla bu manada, ben dindarlara güveniyorum ama benim dediğim dindarlara güveniyorum. Toplumda dindar dediğimiz insanların ne kadarı bu kapsama giriyor bir bakmak lazım (buna inanmadığını ifade eden bir jestle gülümsüyor)”.

“Bu ülkede senin dediğin türden dindarların çok olmadığını mı düşünüyorsun?” sorusunu Yalçın şu şekilde yanıtlamaktadır; *“Yani, tabi ki, tabi ki. Bizde sadece dindarlık olarak sadece namazını kıl, orucunu tut, kırkda bir zekatını ver, haccına git.. yani İslamın şartlarını yerine getiren herkes, bu konuda dikkat eden herkes dindar kabul ediliyor. Oysa ben öyle görmüyorum. Bunları yapsın ama bunları yapınca iş bitmiş olmuyor mesela. Allah kul hakkını ve şirk koşmayı affetmeyeceğini söylüyor mesela. Geri kalan günahları affedip affetmeyeceği Allah’ın bileceği, onun rahmetine kalmış bi’sey. Ama şimdi size bir yanlış yaptıkları zaman ben arkamı dönüp gidersem işte bu da kul hakkı... Peki bunu affetmeyeceği söylemiyor mu Allah? “Ben dindarım” diyen insanlara söylüyorum bunları aslında, gerçek dindarlar “ben dindarım” demez zaten. Bence böyle, birisi “ben dindarım” diyorsa onda bir soru işareti vardır, kendisini bir yere yamamaya çalışıyordur.”* Yapılan görüşme sırasında, dine ayrılan bölümde, Yalçın sıklıkla dindarlık tanımının toplumda son yıllarda erozyona uğradığını, bunun suçlusu olarak siyaseti gördüğünü ifade ediyor. Masasında bulunan

kitaplar okumayı sevdiğini, kitap okuduğunu belirtecek, hatta “gösterecek” şekilde yerleştirilmiş olan Yalçın tüm dinlere aynı yaklaştığını söylese de konuşmasını İslam’ın diğer dinlerden üstünlükleri ile süslemeyi ihmal etmiyor.

Dindarlığın ya da dindarlık görüntüsünün çıkar amaçlı bir kimlik olduğuna dair kanı tıpkı düşük ekonomik sermayeye sahip kişiler gibi yüksek ekonomik sermaye sahip kişiler arasında da yaygın, kamuda üst düzey bir görevde olan Neşe (YE/YK); *“İdeal dindarlık, sadece kendini daha iyi bir insan yapman içindir. Ama gerçek hayatta bunun karşılığı genelde öyle olmuyor. Kendini dindar olarak tanımlayan, ya da kendini dindar olarak göstermek isteyen insanlar genellikle bu yolla kendilerine çıkar sağlamak ya da başkaları üzerinde hegemonya kurmak isteyenler. Gerçek dindar olan az kişiye rastladım, onlara güvenirim, ama bu dindar olduklarından değil aynı zamanda insan olarak iyi olduklarındandır (...) Dindarlığını göstermeye çalışanlara, tam tersine, güvenmem. Bundan bir çıkar beklediklerini, dolayısıyla kötü niyetle bunu yaptıklarını düşünürüm. Tam tersine daha az güvenirim... Kendini din üzerinden tanımlayan insanlara bunu çıkar sağlama amaçlı yaptıklarını düşündüğüm için güvenmem”* diyor. Dindarlara ilişkin bu fikrinin geçmişten gelen bir fikir olup olmadığı ya da zaman içindeki seyri sorulduğunda şu yanıtı veriyor Neşe; *“Genel olarak böyleydi ama bu dönemde bunun daha çok örneklerini gördük. Ya da daha önce kendini dindar olarak tanımlamayan insanların da kendini dindar olarak göstermeye çalıştıklarını gördük. Sayıca arttığını gördük.”*

Malatya’daki aile çevresinin mütedeyyin insanlardan oluştuğunu söyleyen Sinem (YE/YK), dini kimlikleri sosyal yaşamlarında çok da ön plana çıkmasa bile muhafazakâr bir ailede büyüdüğünü belirterek eskiden bu durumun kendisine bir güven verdiğini ama artık durumun değiştiği söylemektedir; *“Benim tanıdığım dindar insanlar annem ve anneannemdir. Ama annem her zaman mini eteğini giyen ama namazını kılan bir insandı. Herkesin işine de koşan yardımsever biridir. O yüzden dindar deyince benim aklıma hep annem ve anneannem gelir. Çocukluğumda dindar onlardı benim için. Ama artık günümüzde dindar dediğimiz insan, din kisvesi altında her türlü ahlaksızlığı – yolsuzluk, tecavüz, çocuk istismarı, hak hukuk yeme- yapandır; yani her şeyin bir kılıfı olduğu için din ve dindarlık, etrafımda*

gördüğüm dindarlara güvenmiyorum. Güvenmediğim gibi ciddi anlamda korkuyorum da. Ya örneğin, bir insan ağzından Allah lafını düşürmüyorsa o insandan korkuyorum ben. Bırakın güveni tam tersine yani”.

Düşük ekonomik sermaye grubu içinde yeralan, ancak kültürel sermayesi ekonomik sermayesi ile simetrik olmayan Reha (DE/YK) dindarlığı bu dünya ve öteki dünya ayrımı üzerinden farklı bir perspektifle tanımlamaktadır; *“Din bizim, insanlığın, ölümden sonra ne olduğunu bilmemesinin korkusuyla ortaya çıkan kurumlardır. Ateistlik bir din değildir mesela. Dolayısıyla ölümden sonra herhangi birşey olacağına inanan kişi benim için dindardır. Dindar diye birine daha fazla güvenmem, sıfır önemi var, etkilemez beni”.*

2012 yılında yapılan Dünya Değerler Araştırması’nda ilk defa ilave edilen bir soruya verilen yanıtlar bu perspektifle uyumludur. Katılımcılara “Din, ölümden sonraki hayatı anlamlandırır” ve “Din, içinde bulunduğumuz hayatı anlamlandırır” ifadeleri belirtilerek bunlar arasında bir seçim yapmaları istenmiştir. 2012 yılındaki ankete katılanların % 74’ü dinin esas olarak öteki dünyaya anlam kazandırdığını düşünürken, sadece % 22.1’i dinin bu dünyaya anlam kazandırdığını düşündüğünü ifade etmiştir. Bu veriler bize halkın çoğunluğunun dinin bu dünyaya değil, öteki dünyaya anlam kazandırdığını düşündüğünü göstermektedir. Benzer bir şekilde, 2017 yılında MAK Danışmanlık (2017, Haziran) tarafından yapılan araştırmanın bulguları da çalışmamızı destekleyici çıktılar içermektedir; “Cennete gideceğiniz kesin olsa; şu an cennete gitmek için ölmeyi düşünür müsünüz?” sorusuna “Evet” diyenlerin oranı % 15’de kalırken, cennete gitmek kesin olsa da bu soruya “Hayır” diyenlerin oranı % 65 olarak gerçekleşmektedir. Bu soru için kararsız olanların oranı %20’dir.

Yüksek ekonomik sermaye grubunda dindarlara olumlu yaklaşan veya dindar olup olmamanın güvenlerini etkilemeyeceğini söyleyen tanıklıklar da bulunmaktadır. Kendisinin ateist olduğunu belirten Ceyhun (YE/YK) dindarlığı şöyle tanımlamaktadır; *“Olması gereken dindar kişi aslında doğruya, güzelliğe, iyiliğe ulaşmaya çalışan ve buna*

ulaşırken de yol olarak okuduğu Kuranı Kerim'i anlamaya alışan insandır dindar insan.. Yani, eğer bir insan dindar kimliğiyle değil de, dindar kimliğini bir kenara bırakıp düşünebiliyorsa, o zaman benim için ok önemli değil. Ama kalıplarla, ezberle düşünüyorsa, o da her kişi kadar güvenilmezdir benim için (...)"

Dünya Değerler Araştırması'nın bizim saha alışmamızla uyumlu bir başka verisi şu şekildedir. Araştırmaya 2012 ve 2018 yıllarında eklenen bir diğer din sorusunda; katılımcılara "Dinin esas anlamı dinsel normların ve ritüellerin yerine getirilmesidir" ifadesi ile "Dinin esas anlamı insanlara iyilik yapmak /başkalarına karşı iyi olmaktır" ifadesi okunmuş ve bir tercih yapmaları istenmiştir. 2012 yılında "dinin esas anlamı dinsel norm ve ritüellerin yerine getirilmesidir" diyenlerin oranı % 64.3 olarak tespit edilmiş, bu oran 2018 yılında ise % 52.8'e düşmüştür. "Dinin esas anlamı insanlara iyilik yapmaktır" diyenlerin oranı % 33.1 olarak tespit edilmiş, bu oran 2018 yılında ise % 43.4'e yükselmiştir. "Din hayatınızda ne kadar önemli?" sorusuna "ok önemli" olarak yanıt verenler 2012 yılında % 68.1 gibi yüksek bir düzeyde iken, 2018 yılında, 7. dalgada, bu oran % 60 seviyesine gerilemiştir. Bu azalmanın İslami siyasetin politikalarına tepki olarak, dine verilen önemde yaşanan azalmaya işaret etmesi mümkündür. 7. dalga verilerinin (2018 yılında 2415 kişi ile yapılan anket) ülkenin muhafazakârlaştığı tezi ile uyumlu olmadığı düşünülmektedir.

Benzer bir şekilde derinlemesine görüşmelerde tanıklıkların büyük bir kısmı dinsel norm ve ritüeller üzerinden tanımlanan dindarlığı 'sahici ve samimi' bulmadıkları ve bunun kendilerinde sosyal bir güven oluşturmadığı üzerinedir. Saha araştırmamız sırasında yapılan görüşmelerde sadece yüksek ekonomik sermayeye sahip iki kişi- her ikisi de kendisini ateist olarak tanımladıklarını ifade etmiştir- dini vecibelerin yerine getirilmesi üzerinden bir sosyal güven oluşabileceğini ifade etmiştir. Örneğin, derinlemesine görüşme yapılan yüksek ekonomik sermayeye sahip kişiler arasında

bulunup “dindarlara güvenirim” diyen Ragıp (YE/YK) bunu dini vecibeler üzerinden gerekçelendirmektedir;

“Dini uyguluyorsa, dini vecibelerini düzgünce yerine getiriyorsa onlara güvenirim. Ama böyle bayramdan bayramadır, işine geldikçedir, oportunistçedir, işte onlar da tam tersine en güvenilmezdir. Samimi dindar insanlara güvenirim. 5 vakit namaz kılmaya bile cumaya gitse, 30 değil de 20 gün oruç tutsa bunlara dindar derim ben. (oruç tutana tutmayandan daha çok güvenir misiniz? Bu sizi etkiler mi diyorum) Etkiler. Çünkü o kendini disipline edebiliyorsa başka konularda da kendini disipline edebilir. O fedakarlığı yapıyorsa kendini disipline ediyordur diye düşünürüm. Öteki kendini hiç disipline edemiyor olabilir.”

Derinlemesine görüşme yapılan kişiler içinde düşük ekonomik sermayeye sahip grup içindeki her katılımcı Allah’a inandığını belirtmiş, sadece yüksek ekonomik sermayeye sahip grup içinde ateist olduğunu belirten katılımcıya (2 kişi) rastlanılmıştır. Burada belirtilmek istenen önemli bir husus, ateist olduğunu beyan eden kişilerin dindarlara inançlı katılımcılardan daha fazla güvenmesi ve/veya dindarlara özel bir güvensizlik beslemediklerini ifade etmeleridir.

Derinlemesine görüşme sırasında ateist olduğunu ifade eden Ceyhun (YE/YK) “Dindar kişileri güvenilir bulur musunuz?” sorusunu “*Ateist olup kedi kedi kesen insan da var, dindar olup da son derece şefkatli olan da var, şiddet göstermeyen insan da var. O yüzden birinin ateist olması veya dindar olması önemli değil benim için. Önyargım yok benim. Herkesin kendi inandığı yalanlar var.*” diyerek yanıtlamaktadır.

Ayda (YE/YK) dindarlara güvenmemesinin nedenini farklı bir şekilde açıklamaktadır;

“Dindar kişileri güvenilir bulmuyorum ben. Çünkü dindar kişilerin mensup oldukları grupla sağlıklı bir ilişkileri olduğunu düşünüyorum. O sağlıklı ilişkiyi devam ettirmek için de dışarıda kalanlara karşı her zaman kötülük yapabileceklerini, kötülük olmasa bile dışlama yoluna gideceklerini düşünüyorum.”

Derinlemesine görüşme yapılan katılımcıların çoğunun dindarlık tanımları dini vecibeler üzerindendir; *“Dindar, kendisini bir dine mensup hissedip onun gereklerini yapan insandır... Bence inançla din arasında bir fark var. İnançlı insanla dindar insan farklı. Her inançlı insan dindar olmak zorunda değil, o yüzden deizm diye bir şey var ortada. Dolayısıyla dindar insan diye bir tanım yapacaksak, o dinin gereklerini yapan insandır, yani namaz kılan, oruç tutan vesaire. Kötülük beslemeyen falan”* (Ayda, YE/YK)

“Ben şöyle düşünüyorum, millet dindarla ahlaklıyı aynı kefeye koymuş. İkisini de aynı şey zannediyor, dindarın ahlaklı olduğunu zannediyor. Ama dindar ahlaklı olmak zorunda değil. Dinine uyar, ahlaklı olmayabilir, onların öyle bir dünyası var. Ortaokulda zorunlu bir ders vardı; Din ve Ahlak Kültürü diye. Bize hep dinle ahlak aynı şeymiş gibi öğrettiler, biz onları hep aynı şey zannettik. Şu yaşımda diyorum ki, dindar kişiye güvenmem, Allah'ı da dolandırmaya çalışıyor gibi geliyor bana; “Namazımı kılarım ama başka şeyler de yaparım” gibi davranıyorlar. Ahlaklı bir dindar da olabilir, o durumda güvenirim ona. Sadece namaza giden adam güvenilir bir adam mıdır yoksa insani yönü kuvvetli olmalı mı? Sırf dindar diye birine güvenmem” (Meral, YE/YK)

“İbadet edip, abdest alıp namaz kılanlara deriz... orucunu tutup namaz kılanı yani” (Dilek, DE/DK)

“Dindarlık demek bence evinde namazını kılan, abdestini alan, kimseye “ben şunu yaptım” demeyecek insandır.” (Serap, DE/DK)

“Müslümanlık kıldan ince kılıçtan keskindir diye bir deyiş vardır. Her ibadetini yaptıktan sonra namazını dosdoğru kılmak lazım, orucunu dosdoğru tutmak lazım.” (Dilara, DE/DK)

“İbadetimi yaparım, 5 vakit namazımı kılarım, işimi yaparım. Bence bu dindarlık.” (Doğan, DE/DK)

“Dini uyguluyorsa, dini vecibelerini düzgünce yerine getiriyorsa” (Ragıp, YE/YK)

Dini vecibeler üzerinden tanımlansa da, başka referanslar kullanılsa da görüşülen katılımcıların ekonomik ve/veya kültürel sermaye hacimlerine bakılmaksızın “dindar”

kimliği hakkındaki algı ve görüşlerinin genel olarak olumsuz olduğunu söylemek mümkündür.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip Figen'in (YE/YK) görüşme sırasında "(...) *Şöyle diyeyim, benim babam beş vakit namaz kılıyor, umreye gitti, ama dindar diyemem (...) Ben de orucumu tutarım ama dışardan baktığında öyle dindar bir profilim de yoktur*" demesi; yani babasına veya kendisine dindar dememesi dindarlığı olumsuz bir kategori olarak görmesinden kaynaklanmaktadır; *"Dindar gibi görünüp aksine tam tersi işler yapanlar da var. Para çalışıyorlar, etik ve ahlaki kuralları olmuyor vs vs. Ben dindar kişilere güvenmiyorum. Dini kullanarak dinle alakası olmayan işler yapıyorlar... benim için dindarlık Allahla insanın kalbi arasındadır. Dindarı zaten ben bilmemeliyim"*

"Ya örneğin, bir insan ağzından Allah lafını düşürmüyorsa o insandan korkuyorum ben. Bırakın güveni tam tersine yani... hatta ben artık ateistlere daha çok güveniyorum. Gerçek anlamda o sol kimliğini yitirmemiş, daha doğrusu hep ezilenin yanında olan, ateist olan insanlar artık bana daha güvenilir geliyor." (Sinem, YE/YK)

İbadet konusuna gelince, KONDA'nın Toplumsal Cinsiyet Raporu Araştırması⁴⁹ (2019, Kasım) konu hakkında 2008-2018 mukayesesi yapılabilmesi açısından önemli veriler içermektedir. Araştırmanın verilerine göre, "ibadet alışkanlıkları" konusunda kadınların erkeklere nazaran daha düzenli namaz kılma alışkanlığına sahip olduğu görülmektedir. Ankete katılan kadınların yarısı her zaman veya sıklıkla namaz kıldıklarını belirtmektedirler. Oysa aynı sıklık erkeklerin sadece üçte birinde görülmektedir. Düzenli namaz kılan kadınlar en çok lise altı mezunu ve 49 yaş üstündedir. Namaz kılma, üniversite mezunu kadınlar arasında çok yaygın değildir. Kadınlardaki durumun aksine, düzenli namaz kılan erkeklerin oranı üniversite mezunlarında, lise mezunu erkeklere nazaran daha fazladır. Araştırma sonuçlarına göre son 10 yıllık zaman

⁴⁹ Bu araştırma 31 Mart-01 Nisan 2018 tarihlerinde 36 ilde 5.793 kişiyle hanelerinde yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir.

diliminde, “düzenli namaz kılma” oranı, lise altı ve üniversite mezunu erkeklerde artmış, ancak lise mezunu erkeklerde düşmüştür. Araştırmadan edinilen veri setine göre, “düzenli namaz kılma” oranı son 10 yılda genç erkeklerde ve genç kadınlarda dikkat çekici bir şekilde düşmüştür.

Aynı araştırmada “ibadet alışkanlıkları” konusunda oruç tutmanın daha yaygın bir ibadet olduğu tespit edilmiştir. “Namaz kılma alışkanlığı” konusunda olduğu gibi oruç tutma konusunda da kadınlar erkeklerden daha düzenli ve daha yüksek oranlar kaydetmiştir. En az oruç tutan kesim üniversite mezunu kadınlardır. Genel olarak ise, son 10 yılda tüm kategorilerde -özellikle genç bekar erkeklerde çok daha yüksek olmak üzere- oruç tutma konusunda bir düşüş olduğu görülmektedir. Araştırmaya göre dindarlık eğilimine bakıldığında kadınlardaki dindarlık oranı erkeklerden çok daha fazladır. Kadınların yüzde 67’si, ev kadınlarının ise yüzde 80’i kendini dindar ya da sofu⁵⁰ olarak tanımlamaktadır. Bu oran erkeklerde yüzde 56 ile sınırlıdır. Yine de toplumun yarısından fazlası kendini dindar ya da sofu olarak görmektedir. Diğer yandan araştırmanın önemli bir bulgusu, beklenenin aksine geçen 10 yıl içinde toplumda dindarlaşmanın genel olarak azalan bir eğilim göstermesidir. 2008 yılında dindar ya da sofu olduğunu belirten kadınların oranı yüzde 71, erkeklerin oranı ise yüzde 64 düzeyindeydi. Bir diğer gelişme ise erkeklerde ve kadınlarda ateist olduğunu açıklayanlarda hâlâ çok az sayıda olsalar da görülen artıştır.

Çeşitli araştırmaların bulgularından görüldüğü üzere; 20. yüzyılda tüm dünyada geçerli olan ulus ve ulusal kimlik kavramları bağlamında, ulus devletlerin geleneksel kimlikleri oluşturan dinsel ve/veya etnik aidiyetlere ilişkin kimi politikalar; dinsel ve etnik kimliklerin bastırılması veya yok sayılması iddiası, Türkiye gibi farklı kültürlerin iç içe geçtiği, çok kültürlü bir toplumda her zaman bir sosyal tansiyon kaynağı olmuştur.

⁵⁰ Araştırmadaki tanımı “Dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri”

1950’lerde köylerden kente doğru başlayan göçler, eğitim, üretim tarzları vb. toplumsal dinamiklerde yaşanan hızlı değişimler, askeri darbelerle geçen 1960’lar ve 70’ler, ülkenin yaşadığı ekonomik krizi ve siyasi istikrarsızlığı çözmek üzere hayata geçirilen neoliberal politikaların yol açtığı ekonomik ve sosyal dönüşümlerle yaşanan 1980’ler ve 90’ların eşlik ettiği bu tansiyon 2000’lerden sonra toplum dokusunda önemli değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Derinlemesine görüşmelerde elde edilen dört ayrı ekonomik ve kültürel sermaye grubuna ilişkin tanıklıkların değerlendirilmesi sonucu bu dokunun önemli bir temsili olan “dindarlık” kimliğinin gelinen noktada sosyal güven bağlamında olumlu çağrışımlardan çok olumsuz çağrışımlara sahip olduğu düşünülmektedir;

“Dindarlık evet ön planda ama bu da moda gibi biraz. Şu andaki dindarlık yani. Bu moda da zamanla geçer. Her şeyin bir modası oluyor, modası olduğu kadar tüketimi de oluyor bu dindarlığın. Şimdilik böyle.” (Ceyhun, YE/YK)

III.II Toplumsal Eşitsizlik ve Sosyal Güven

Paul Hirst ve Grahame Thompson, pek çok göstergenin kapitalist dünya ekonomisinin 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın sonunda olduğundan daha entegre olduğunu öne sürdükleri *Question of Globalization* isimli (1996) kitaplarında küreselleşme iddialarının büyük ölçüde abartıldığını iddia ederler. Konuya ilişkin alternatif bir okuma, küreselleşme süreçlerinin tarihsel olarak düşünülen çok daha derinlere kök saldığıdır.

Roland Robertson (1992) son 500 yılda köklü bir şekilde insan toplumlarını ve ekonomik faaliyetlerini değiştiren ardışık küreselleşme dalgalarını birbirinden ayırır; *Komünist Manifesto*’nun açılışındaki tarihsel hesaplama –Amerika’nın fethi ve Ümit Burnu’nun geçilmesiyle Doğu-Hint ve Çin pazarlarına ulaşım- bu konudaki ilk dalgayı oluşturur. Sanayi devrimi bu gelişmeleri hızlandırır. “Ürünleri için sürekli genişleyen bir

pazar ihtiyacı burjuvaziye dünyanın tüm yüzeyine yayar”. “Burjuvazi, her ülkede üretim ve tüketime kozmopolit bir karakter kazandırarak dünya pazarını sömürür”. 1914 öncesi rekabetçi, kendi kendini düzenleyen ve “Altın Standardı”na dayanan dünya ekonomisi 20. yüzyılın felaketleri tarafından iki kez bozulur. 1920'lerin 19. yüzyıl düzenini geri kazanma girişimleri, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı ile sonuçlanan yıkıcı sonuçlarla başarısız oldu. Bu istisnai koşullar altında, Bretton Woods sistemi 1944'te savaş sonrası demokratik refah devletlerinin kurulmasına olanak sağlaması amacıyla kurulur. Dünya ticaretinin hızlı genişlemesi, özellikle sanayileşmiş devletler için “Kapitalizmin Altın Çağı” sırasında ekonomik büyümenin kilit bir kaynağıydı. Ancak, açık bir dünya ekonomisinin farklı sonuçları da zamanla günışığına çıktı. Belirleyici seçim, Başkan Richard Nixon tarafından 1971'de yapılmıştır. Doları altından arındırma kararı nihayetinde çok taraflılığın ve ortak kurumların gelişmesine karşı tek taraflılık hakkındaydı. Neoliberalizm ile ilgili etik ve politik fikirler, kamusal politik aşamaya ancak 1970'lerin başlarında bu düğüm noktasından sonra girmiştir. Bununla birlikte, neoliberalizm bir kez üstünlük kazanınca, kendi kendini pekiştiren bir dinamiği teşvik eden kendi etkilerini yaratmaya başlamıştır.

20. yüzyılın son çeyreğinde sosyal hayatı etkileyen önemli değişimler yaşandığı kabulüyle ilerlediğimiz bu çalışmada bu değişimleri analiz edebilmek için tarihten de yardım almak gerekliliği açıktır. Çok da geriye gitmeden bir yüzyıl öncesinden başlamak şimdilik yeterli olacaktır. Üretilen malların belirli bir değişim değeri karşılığında üreticiden tüketiciye geçtiği, sınırlı bir üretim-tüketimi içeren feodalizmin kar odaklı kapitalizme dönüşümünde, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, şehirli nüfusun artışı, kitle iletişimin gelişimi, para, hukuk ve muhasebe sistemlerindeki standartlaşma, ulaşımın kolaylaşması vb pek çok faktör rol oynar. Bu faktörlerin neler olduğu ya da önem derecesine ilişkin görüşler muhtelifdir. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* isimli eserinde (1997) bu dönüşümün tetikleyicisinin kapitalizme ruhunu sağlayan

Protestanlık, daha spesifik bir ifadeyle Kalvenizm olduğunu söyler. Turner (1991:43); Weber'in İslam çözümlemesinin temel iddiasının erken dönem savaşı etliğinin kapitalizmi engellediği şeklinde olmadığını; bundan ziyade, Doğulu toplumların ekonomik ve siyasi koşullarının kapitalist öngerekliliklerle uyumsuz olduğu şeklinde olduğunu ifade eder.

Thorstein Veblen (2005) on dokuzuncu yüzyılın sonunda yayımladığı *Aylak Sınıfın Teorisi*⁵¹ isimli kitabında kültürel bir evrimin sonucu olarak aylak sınıfın ortaya çıkışının mülkiyetin ortaya çıkışıyla çakıştığını söyler. Veblen 19. yüzyılın ortalarında Kuzey Amerikalı zenginlerin ve onların 'gösterişli tüketim' (conspicuous consumption) modellerini incelediği eserinde, yeni dünyada neredeyse sadece lüks tüketim alışkanlıkları ile öne çıkan bir sınıfın, tüketimi bir gösteriş aracı haline getirdiğini, belki de bu nedenle tarihteki ilk tüketici sosyal sınıfı oluşturduğu tespitini yapar. Zengin ve aylak sınıf için kesinlikle pahalı ve çoğu zaman yararsız eşyaların özellikle sergilenmesi gerekli idi Veblen'e göre. Sıradan insanlar için elde edilebilir bir şeyin adı ve zevksiz bulunması, tüketim tarzının sınıflar için belirleyici karakteri Veblen'den yarım yüzyıl sonra Bourdieu tarafından da incelenmiştir.

Bourdieu, habitus kavramının merkezi kavramlarından olan "beğeni"yi sınıf teorisi ile harmanlar. Burada iki argüman öne çıkar: İlk olarak Bourdieu estetik yargının (beğenin) bireysel bir kaynaktan değil, sınıfsal terbiye ve eğitim kaynaklı toplumsal bir yeti olduğunu iddia eder. İkinci olarak da, farklı grupların beğenilerinin (ve bu beğeni ile ilişkili hayat tarzlarının) kendilerini, birbirleriyle karşıtlık içinde tanımladığını söyler. Yani, beğeniye öncelikle oluşturan şey, başkalarının beğenilerinden hoşlanmamadır (Wacquant, 2014:66). Caz veya arabesk dinleme, golfu veya futbolu tercih etme, müzeye

⁵¹ Aylaklık terimi metin içinde 'üşengeçlik' ya da 'hareketsizlik' vb. anlamlarda kullanılmaz, gönderme yaptığı anlam 'zamanın üretici olmayan tüketimine' ilişkindir. Veblen, gösterişli aylaklık ve tüketimin her ikisinin de itibar kazanmak amacıyla yapıldığını ve bunların her ikisinin de refah sahibi olmanın teşhir metodu olduğunu söyler.

veya müzikhole gitme vb. kültürel pratikler kendi sınıfsal kodlarının karşılıklı pozisyonları içinde tanımlanır. Bourdieu, bu toplumsal konumlar uzamının ekonomik sermayeye ve kültürel sermayeye göre organize olduğunu ortaya koyar.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Amerika günümüzü andıracak şekilde yoğun teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimler nedeniyle sosyal sermayede erimeler ile karşı karşıya kalmıştır. İç savaştan sonraki 30-40 yıl içinde Endüstri Devrimi, kentleşme ve devasa büyüklükteki göç dalgaları nedeniyle Amerikan toplumu büyük bir değişim geçirmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın son çeyreğinde, kabaca 1870 ile 1900 arasında Amerika, yerli, kırsal ve geleneksel bir toplumdaki modern endüstrileşmiş ve kentli bir topluma evrilmiştir. Bu değişimde ‘teknolojik değişim’in önemli bir payı olmuştur. Demiryolu ve telgrafın itici güç olduğu bu değişim, üç milyon metrekarelik bir alanı entegre olmuş ulusal tek bir ekonomik birim haline getirmiştir. İç savaş sonrası yarım yüzyıl içinde ülkeye gelen devasa göç dalgasına⁵² rağmen kişi başına refah %60 artarken, kişi başına düşen gayri safi milli hasıla %133 artmıştır. Ancak bu refahın sosyal sınıflar arasında eşit olarak dağıldığını söylemek mümkün değildir. Zengin ile fakir, hatta vasıflı ile vasıfsız işgücü arasındaki makas bu dönemde ciddi oranda açılmıştır. 1896 yılında Charles B. Spour, nüfusun %1’inin toplumsal refahın yarısından fazlasına sahip olduğunu, buna karşılık olarak sosyal tabakanın en alt kısmındaki ailelerin %44’ünün toplumsal refahın sadece %1,2’sine sahip olduğunu ifade etmiştir (akt.Putnam, 2000:370).

Toplumsal eşitsizlik Rockefeller, Morgan, Carnegie gibi ‘soyguncu baronların’⁵³ doğmasına ve tekelleşmesine yol açmıştır. Amerikalılar 19. yüzyılın sonunda sınıf, etnik

⁵² 1870 ile 1900 yılları arasında Amerika’ya yaklaşık 12 milyon kişi göç etmiş olup, 1900 sonrası 40 yıl içinde de bu sayıya ilaveten 13 milyon kişi daha göç etmiştir.

⁵³ ‘Robber Barons’ İngilizce dilinde “19. Yüzyılın sonlarında acımasız metodlar kullanarak zenginleşen büyük Amerikan iş adamlarını tanımlamak için kullanılan yerleşik bir ifadedir. Soyguncu Baronlar ifadesi Amerikan sosyal bilimler disiplininde de kullanılan küçümseyici bir metafordur.

köken ve ırk açısından bölünmüş bir yapı arz ediyordu. Ekonomik yapının beraberinde getirdiği zayıf bağlar geleneksel bağları erozyona uğratiyordu. Dönemin bilinen Avrupalı sosyal teorisyenleri bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Sosyal bilimlerde 1860 ile 1902 yılları arasında pek çok önemli sosyal teori ortaya atılmıştır. Ferdinand Tönnies (1855-1936), endüstrileşme ve kentleşme ile birlikte yaşanan büyük toplumsal dönüşümü anlamak için cemaat ve cemiyet kavramlarıyla iki farklı yaşam tarzını açıklamaya ve karşılaştırmaya çalışır. Emile Durkheim (1858-1917) yeni toplumu mekanik ve organik dayanışma kavramı üzerinden açıklıyordu. Durkheim'a göre bir toplumun işleyebilmesi için hayati öneme sahip olan toplumsal düzenin kaynağı iş bölümü ve uzmanlaşma idi. Durkheim⁵⁴, toplumların evrimsel süreci içinde iş bölümüne bağlı olarak gelişen ideal tipte iki tür-mekanik ve organik- toplumsal yapıdan bahsederek; mekanik dayanışmacı toplum tipinin benzeşmeye dayalı, iş bölümünün sınırlı olduğu, farklılaşmanın olmadığı, daha çok sanayi öncesi toplumlarda görülen bir yapı olduğunu, buna karşılık organik dayanışmacı toplum tipinin farklılaşmaya dayalı, iş bölümünün ve toplumsal farklılaşmanın yoğun olduğu bir tip olduğunu ifade ediyordu. Georg Simmel'in (1858-1918) metropol üzerinden yeni toplumsal yapıyı tanımlarken yaptığı tespitler aradan geçen bir yüzyıla rağmen günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır. Simmel (2002) "Metropol ve Zihinsel Yaşam" isimli makalesinde metropol hayatının yalnızlığın ve görünmezliğin getirdiği zihinsel handikaplarla dolu olduğunu ve insan ilişkilerinin hep bir hesaplanabilirlik, dakiklik ve kesinlik gerektirdiğini söyler. Ona göre, kırsal yaşamda zihin hayatının entelektüel karakteri daha çok duygulara ve duygusal ilişkilere dayalı iken

⁵⁴ Durkheim'da Anomi kavramından çalışmanın bu bölümünde kısaca bahsetmekte yarar görülmektedir. Durkheim, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişi açıklarken aynı zamanda maddi toplumsal olguların maddi olmayan toplumsal olgular (ahlak vb) üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu da analiz etmektedir. Toplumsal geçiş süreçlerinde varolan kuralların bireyler üzerindeki bağlayıcılıkları çözülmektedir. Ayrıca eğer yeni kurallar, eski kurallar kadar kabul görmezse Durkheim'ın "normsuzluk/kaidersizlik" olarak tanımladığı tehlikeli bir durum ortaya çıkar. Bu durumu Durkheim yazılarında "anomi" olarak ifade eder. Anomi, toplumsal geçiş dönemlerinde normların olmadığı ya da görece normsuzluk durumunu ifade eden bir kavramdır. Bireyler yeni dönemde neyin uygun ve kabul edilebilir bir davranış olup olmadığını bilmedikleri için anomiyile karşı karşıya kalır. Anominin toplumsal yaşam içinde görülen en önemli patolojik durumlardan biri ise intihar olgusudur.

metropolde, metropol tipi birey⁵⁵ çevresine rasyonel tarzda reaksiyon gösterir. Metropol para ekonomisinin hükmü altındadır; metropol hayatına yön veren para sadece herkeste ortak olan şeylerle ilgilenir; bir başka anlatımla değişim değeri ile birlikte tüm nitelik ve bireysellik tamamen niceliksel bir düzeye indirgenir. Ona göre “modern zihin giderek daha çok oranda hesaplayan bir zihindir”⁵⁶. Simmel, modern bireyin dünyayı artık sadece aritmetik bir problemi çözer gibi çözmeye meylettiğini ifade eder.

İkinci Dünya Savaşı sonrası nesillerin birbiriyle mukayesesinin yapılması, öne çıkan veya tam tersi üstü kapatılan değerlerin anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü neslin değişmesi sadece hayat koşullarının değişmesi anlamına gelmez, aynı zamanda insanların hayattan beklentilerinin de değişmesi anlamına gelir.

Savaş sonrası yılların başlangıç noktası kabul edildiği ‘bebek patlaması kuşağı’ (baby boomers) 1946-1964 yılları arasını kapsar. İkinci Dünya Savaşı sonrası azalan nüfusu artırmak için kitle iletişim araçlarının da kullanıldığı, farklı mecra ve yöntemlerle sürdürülen propaganda destekleri ile nüfusun artması sağlanmıştır. 1964 yılı bu kuşağın yetiştiği son yıl olarak kabul edilmektedir.

Putnam, dini ya da seküler farketmeksizin, Amerikan sivil hayatının belkemiği olan klasik kurumlarına katılımın 60’lardan sonra düşüşe geçtiğini, bu kurumların deyim yerindeyse “altının oyulduğunu” söylemektedir (Putnam, 2000:72). Ancak bu durumun nedenleri üzerine tartışırken aslan payı olarak sadece nesil farklılıklarını göstermesi ve

⁵⁵ Burada Simmel’in ‘blasè’ kavramından kısaca söz etmekte yarar görülmektedir. Metropol insanı içsel ve dışsal uyarıcıların sürekli ve hızlı yer değiştirmelerine maruz kalır. Metropolde hayat, insanın çevresinde olup biten sürekli, hızlı ve kimi zaman çelişkili uyaranlara karşı bir reaksiyon göstermesini gerektirir. Ancak, bu insanın çabuk uyarılan sinirleri öyle uzun bir süre tepki vermeye zorlanmıştır ki, sonunda herhangi bir tepki üretemez hale gelir. Simmel, metropol insanının bıkkın/yılgın/donuk tutumunu bu kavram ile açıklar. “Blasè Attitude” kavramının Türkçesi olarak “kayıtsız tutum” önerilmektedir. Simmel, kayıtsız tutumun özünün, şeyler arasındaki ayrıma karşı duyulan hissizlik olduğunu söyler.

⁵⁶ “The modern mind has become more and more calculating one”

yeni nesillerin gelmesi ile dini kurumlara katılımın yavaş ama amansız bir şekilde azaldığını söylemesi yetersizdir.

Putnam (2000) yirminci yüzyılın son çeyreğinde televizyon, ikisi de kariyer yapan çiftler, kentsel yayılma (banliyöler), nesilsel farklılıklar vb. nedenlerle sosyal sermayede büyük ölçüde azalmalar olduğu tespitini yaparken çok benzer bir durumun Amerika’da ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde de olduğuna dikkat çeker. Amerikan tarihinde bilinen isimleriyle ‘Yıldızlı Zamanlar’da⁵⁷ ya da ‘İlerlemeci Dönem’de benzeri bir durumun yaşandığını ve aşıldığını söyler.

1961-1980 yıllarını kapsayan X nesli aralığı için yapılan bir belgesele göre (X: *The Generation That Changed The World*, 2016) X nesli devlete güvenmemeyi öğrenerek (Vietnam, Watergate Skandalı vb) büyüdüğü için politikayı aşağılayan bir nesildir. 1970’ler karmaşık yıllardır ve bu yıllarda televizyon, radyo, tüketim kültürü ve reklam ağırlık kazanmıştır. Tarihte yaşanan en büyük boşanma oranlarına ilk olarak bu dönemde ulaşıldığı için X nesli, ebeveynleri boşanmış ya da her iki ebeveyni de çalışan, TV ile büyüyen bir nesli temsil eder. X nesli çocukluğunda kimseye güvenemeyeceğini sadece kendisine güvenmesi gerektiğini düşünen bir nesildir.

25 Aralık 1975’te Atari’nin, bir başka deyişle kare topların evlere gelişiyle video oyunları bu nesil içinde popülerleşmiştir. 70’li yılların sonunda dijital oyunlar artık altın çağını yaşamaktadır. Morales (2013, 25 Ocak) gelmiş geçmiş en iyi Atari oyunlarını incelediği yazısında 1975 yılında piyasaya sürülen Pong oyununun ana akım popülerite kazanan ve o güne dek yapılan en etkili ilk video oyunu olduğunu söyler. X neslinin 1979 yılında Adventure, 1980 yılında Space Invaders, 1981’de Asteroids, 1982’de Ms. Pac-

⁵⁷ Büyük bir kesinlik içinde kullanılmamasına rağmen Yıldızlı Zamanlar’ın 1870-1900 yıllarına, İlerlemeci Dönem’in de 1900-1915 arasına tarihlendiğini söyler Putnam. Tarihi bölümlenmenin kesin sınırlar içermeyeceği uyarısını yaparak bu dönemlerin birbirini içeren etki ve sonuçları olduğu ikazını yapar.

Man, Frogger ve Pitfall ile girdiği bu ilişki, ardından gelen nesillerin teknoloji ile ilişkisini de geri dönülemez bir biçimde şekillendirmiştir.

X: The Generation That Changed the World (2016) belgeselinde, 1 Temmuz 1979'da Japon Sony şirketinin walkman cihazını piyasaya sürmesinin (bu şekilde ilk kez müzik taşınabilir bir hale geliyor ve kişiselleşiyordu) X jenerasyonunun topluma “Ne dediniz?... Sizi duyamıyoruz... Çünkü duymak istemiyoruz” manifestosu olduğu iddia edilmektedir. Teknolojinin yeni bir yaşam tarzı ve yeni bir kültür başlatması X kuşağı döneminde gerçekleşir. 12 Mart 1989'da İsviçreli bir CERN mühendisi olan Tim-Berners Lee World wide web'i (www) yaratarak televizyondan sonraki en büyük buluş olan interneti başlatmış olup, Larry Page ve Sergey Prin'in 1998'te kurdukları Google X kuşağının bir sembolü olmuştur.

Amerikan toplumunda en büyük tabulardan birini oluşturan ‘geleneksel aile’ bu kuşak içinde çok büyük değişimler geçirmiştir. ABD’de 1981’de boşanma oranları tarihinin en büyük zirvesini yapmıştır. 90’ların sonunda internet üzerinden flörtler, birliktelikler, evlilikler yaygın hale gelmiştir. Bir kuşak içinde geleneksel aileden, karma aileye, sonra da sanal aileye geçilmişti bile. Tüm bu majör değişimler içinde X kuşağının ‘bağ kuramayan bir kuşak’ olduğu tespiti yapılabilir. X neslini belki de en başarılı şekilde aktaran filmlerden biri olan *The Reality Bites* (1994) filminde arkadaşlarının gündelik hallerini kameraya çekerek belgesel yapan Lelaine Pierce (Winona Rider) ne işle uğraştığını soranlara, “Örnek alacakları birileri, ya da rol modelleri olmadan kimliklerini bulmaya çalışan arkadaşlarının hayatını filme aldığını” söyler.

Kimi kaynaklara göre 1980-2000, kimi kaynaklara göre de 80’lerin ortasından başlayıp 90’ların ortasına kadar olan dönemin kuşağıdır Y Nesli. İş hayatına girmekte olan, işgücünün bir parçası haline gelen Y Nesline dair yapılabilecek belki de en önemli ayırım, bu neslin çocuklarının internetsiz bir dünyayı hiç deneyimlememiş olmalarıdır.

Deloitte tarafından 2017 yılında dünya üzerinde 30 ülkede 8000 Y Kuşağı çalışanı ile yürütülen bir araştırmanın sonuçlarına göre -“Türkiye’nin Y Kuşağı Daha Umutlu” başlıklı gazete haberi⁵⁸- Türkiye’nin Y Kuşağı dünya üzerindeki akranlarına oranla gelecekte daha umutludur.

ManpowerGroup tarafından 43 ülkeden 18 bin işverenin katıldığı “Yetenek Devrimi” araştırması sonuçları, geleceğin meslekleri için öğrenmeye açık, adaptasyonu yüksek gençlere, dolayısıyla yeni bir eğitim sistemine gerek duyulduğuna dikkat çekiyor. Bu araştırmayı içeren bir gazete haberine (Z Kuşağına İş Yok, 2017) göre Z Kuşağının çalışacağı işlerin %65’i şu anda dünyada mevcut değildir. Araştırma sonuçlarını değerlendiren ManpowerGroup Türkiye Genel Müdürü Reha Hatipoğlu dünyada var olmayan bir iş konusunda eğitimin planlanamayacağını söyleyerek bu kuşağın araştırmacı, uyum ve öğrenme yetilerini geliştirecek bir eğitim sistemine ihtiyaç duyduğunun altını çizmektedir.

Herhangi bir sosyal değişim-rap müziğin popülerleşmesinden yazılı basının önemini yitirmesine kadar- her zaman iki çok farklı tipin kombinasyonu nedeniyle olur. Bu tiplerden ilki, bir toplumu oluşturan bireylerin alışkanlıklarını ve tarzlarını bir yöne doğru eşzamanlı olarak değiştirmesidir. Bu türden bir sosyal değişim hızlıca vuku bulabilir ve aynı hızla tersine dönebilir. (Örneğin, spor arabaların gözde olmasıyla birlikte otomotiv piyasası kendini bu beğeniye göre hızla düzenleyebilir). Bazı sosyologlar bu tip bir değişimi “topluluk içinde (intracohort)” değişim olarak adlandırırlar; çünkü burada

⁵⁸ Araştırmada gelecek 12 ay içerisinde ülkelerinin ekonomik durumunun daha iyiye gideceğine inanan Y Kuşağı çalışanları oranı, globalde %45 iken, Türkiye’de %59 olarak belirlendi. Y Kuşağı’nın globalde %36’sı, Türkiye’de ise %54’ü ülkelerindeki sosyal ve politik durumun gelecek 12 ay içerisinde iyileşeceğine inandığını belirtiyor. Gelişmiş ülkelerde Y Kuşağı’nın yüzde %36’sı finansal açıdan ebeveynlerinden daha iyi durumda olacağına inanırken, daha mutlu olacağını düşünenlerin oranı %31. Bu oran Türkiye’deki Y Kuşağı’na bakıldığında ise %45 ve %37. Y Kuşağı’nın duyduğu endişe, mevcut işlerinde kalma kararları üzerinde etkisini gösteriyor. Mevcut işyerlerinden 2 yıl içinde ayrılacağını düşünenlerin oranı Türkiye’de %46 iken, bu oran globalde %38. Türkiye’deki Y Kuşağı çalışanlarının %38’i otomasyon, yapay zeka ve robot teknolojilerinin iş imkanlarını artıracığına inanıyor ve %58’i verimliliğin yükseleceğini düşünüyor. Teknolojinin ekonomik büyümeye etki edeceğini düşünenlerin oranı ise Türkiye’de %56.

genel olarak yaş topluluklarına bağlı bir değişim söz konusudur. İkinci tip sosyal değişim daha yavaş seyirlidir, tersine döndürülmesi daha zor ve daha incelikli süreçler gerektirir. (Örneğin, daha rahat normlara sahip bir neslin fikirlerinin eski neslin fikirlerinin yerini almasıyla Amerikalıların evlilik öncesi seks konusunda fikirleri birkaç onyılla birlikte radikal olarak özgürleşmiştir.) Bazı sosyologlar bu türden değişimi “topluluk arasında (intercohort)” değişim olarak adlandırır; çünkü burada değişim farklı yaş grupları boyunca saptanabilmektedir. Burada eklenmesi gereken önemli bir husus, pek çok sosyal değişimin –örneğin, yeni teknolojilerin gündelik hayatta kullanımı vb.- yukarıda bahsedilen her iki süreci de eşzamanlı olarak barındırmasıdır (Putnam, 2000:33-34).

Geleneksel sosyal gruplar Mark Granovetter’in ‘zayıf bağlar’ olarak adlandırdığı bağın yokluğundan olumsuz yönde etkilenir. Granovetter (1973) toplumun değişik sosyal şebekelerinde (network) bulunan bireylerin gruplar arası hareket kabiliyetine ve imkanına bağlı olarak yeni fikirler ve bilgiler edinme olasılığının arttığını söyler. Geleneksel toplumlar genel olarak birbirine benzer, kendine özgü sosyal birimlerden oluşan segmental bir yapı arzeder. Oysa modern toplumlar, bunun tersine, çoklu üyeliklere, çoklu kimliklere izin veren birbiri ile geçişken sosyal gruplardan oluşur. Granovetter, geleneksel toplumların segmentler arasındaki zayıf bağlar açısından daha az fırsata sahip olduğunu, bu nedenle enformasyon, yenilik ve insan kaynakları aktarımında daha büyük zorluk çektiğini söyler.

Topluluk içinde (intracohort) ve topluluk arasında (intercohort) değişimin arasındaki ayrımı anlamak ya da bu ayrımların içiçe geçme noktalarını anlamak son 20 yılda Türkiye’de neler olduğunu anlamamız için hayatidir. Gerçi resmi anlatı içerisinde Türkiye’nin son yüz yılında ‘olağanüstü’ olmayan bir dönemi bulmak neredeyse imkansızdır; ülkenin yaşadığı ‘olağanüstülük’ neredeyse değişmeyen tek şeydir. Yine de ekonomik krizler, 90’lardan devralınan memleket meseleleri, AKP’nin iktidara gelmesi

ve orada sabitlenmesi, refah düzeyindeki artışlar, tüketim kültürünün kemikleşmesi vb. pek çok madde son 20 yılda ülkedeki köklü değişimleri açıklamada işlevseldir.

Bourdieu'nün *Ayrım* (2015a) isimli çalışması 1963'te ve 1967-1968 arasında 1217 kişilik bir örnekleme uygulanan soru formu ile oluşturulan verilerin analizine dayanır. Bourdieu, *Ayrım* içinde yer alan veri setleriyle hem Marxist modele hem de Kantçı kültür modeline eleştirilerini oluşturur. Sınıfsal hakimiyetin kültürel mekanizmalarını açığa çıkarmayı hedeflerken söz konusu iki hat üzerinden; değer in iktidar yapılarından özerk olarak oluştuğunu iddia eden Kantçı kültür modeline ve kültürü sınıf ideolojisine indirgeyen Marxçı modele itiraz eder.

Zevklerin ve renklerin tartışılmazlığı en büyük klişelerden olsa gerek. Oysa, her beğeni karakteristiğı kendini ötekilerden ayırır. Bourdieu beğeniyi bireyselliğe indirgemez, onu “toplumsal ihtiyacın form değıştirmiş tezahürü” olarak görür. Dehşet verici bir zorbalık içeren estetik tahammülsüzlük farklı beğenileri dışlamaya ilişkindir. Bourdieu (2015a:91) sınıflar arasındaki en güçlü engellerden birinin farklı yaşam stillerinden iğrenme olduğunu söyler ve Kant'a dair merkezi eleştirisini (2015a:17) Kant'ın estetik anlayışının “modern kültürel elitizme hizmet etmesi” üzerinden yapar.

Değışkenleri ve göstergeleri incelerken verilerin birbiriyle ilişkilerini anlamaya çalışırken yapmamız gereken şey göstergelerin toplumsal anlamları hakkında düşünmek olmalıdır. Sınıf ve spor arasındaki ilişkiyi incelerken, futbol ve tenis sporlarının aslında hangi toplumsal anlama denk düştüğünü açıklamamız gerekmektedir. Çünkü Bourdieu'nün (2015a:39) dediğı gibi “kuşkusuz salt tek-anlamlı olan çok az ürün vardır ve ürünün toplumsal kullanımı kendisinden nadiren çıkarsanabilir”.

Toplumsal sınıf ne tek bir nitelikle (ekonomik sermayenin hacmi ve yapısı söz konusu olsa bile), ne belli nitelikler bütünü olarak (cinsiyet, yaş, gelir, eğitim, etnik köken vb.) ne de bir neden-sonuç ilişkisi içindeki temel bir nitelikten (üretim ilişkilerindeki

konumundan) yola çıkılarak sıralanmış nitelikler zinciriyle tanımlanabilir. Toplumsal sınıf, bu niteliklerin her birine ve pratikler üzerinde oynadıkları etkilere göre tüm ayırt edici niteliklerin birbiriyle aralarındaki ilişkilerin yapısına göre tanımlanır (Bourdieu, 2015a:164). Bu yüzden tezde inşa edilmiş sınıflara her başvurulduğunda, bilinçli ya da bilinçsiz olarak manipüle edilen ikincil nitelikler ağıını bilinçli olarak hesaba katmak gerekmektedir.

Aksu Akçaoğlu (2014) “*Muhafazakârlığın Yörüngesi: Çifte Yabancılıktan Genelleşmiş Yabancılığa*” başlıklı çalışmasında toplumsal hiyerarşide yukarı doğru hareketlenen “yeni zenginlerde” bir parantez açarak Türkiye’deki dönüşümün baş aktörlerinden, yükselmekte olan “orta sınıfın muhafazakâr kesimlerini” Bourdieu’nün kavramları üzerinden şu şekilde tanımlar; İslamcılar, yani eski kuşak muhafazakârlar⁵⁹ doğaları gereği kendilerini mevcut düzenin yabancıları olarak görmekteydi. Harama bulanmış (faiz vb.) kapitalist ekonomi ve laik devlet onlara göre toplumsal uzamda Müslümanca yaşamaya müsaade etmiyordu. Devlet, ayrıca –zorunlu eğitim vasıtasıyla– taşıyıcısı oldukları sosyal sermayenin yeniden üretimini de güçleştiriyordu. Eski kuşak muhafazakârlar, bu durumla başa çıkmak için iktidar alanını ilgilendiren ekonomi, eğitim ve siyaset alanlarında mevcut düzenin ilkelerinden bazılarını eleyip yerlerine kendi ilkelerini koyarak (örneğin faizli bankacılık yerine kâr ortaklığına dayanan bankalar vb.) tüm alanlarda muhafazakâr bir konum inşa etmeye çalıştılar. Bu strateji mevcut düzenin sosyodisesi⁶⁰ne çarpıp anayasaya aykırılıkları nedeniyle kapatılmalarına dek başarıyla sürdü aslında. Bu kısır döngü AKP’nin kurulması ile aşıldı. Akçaoğlu bu yeni durumu “gömlek çıkarıldı, siyaset alanının mevcut illusio⁶¹su benimsendi” olarak tanımlamaktadır. Bu kırılma noktasından itibaren, yeni dönemde muhafazakâr strateji,

⁵⁹ Yazar, bu tanımlamayı İslamcılığın muhafazakarlıktan farklı bir kategori olmaktan ziyade bir muhafazakarlık türü olduğu kabulüyle yapmaktadır.

⁶⁰ Bourdieu’nün teodise kavramına atıfla kullandığı, mevcut düzenin meşruiyeti sorgulanamaz kılan haklılaştırıcı temelleri ifade eden kavram

⁶¹ Bir alanda oynanan oyunun oynanmaya değer olduğuna dair inanç

mevcut düzenle seçici bir uyum geliştirmeye, mevcut düzenle-daha evvel kendilerini yabancı konumuna koyan düzenle- iktidar alanını muhafazakârlaştırarak mücadele etmeye dayanır hale gelmiştir. Bu eksen değişikliği ile tahakkümün iş bölümünde tabi olandan hakim olan konumuna yerleşilmesi ve muhafazakârlığın kutsandığı bir yeniden üretim sisteminin kurulması mümkün olmuştur. Akçaoğlu aynı yazıda bugünün muhafazakârlarının ekonomi alanında sergiledikleri kusursuza yakın uyumun henüz ‘kültür alanında’ gösterilemediği tespitini de yapar. Ona göre muhafazakârlar, özellikle eğitilmiş genç kuşaklar, modern kent kültürüyle geleneği bir arada yürütmeye çalışmanın güvensizliği içindedir. Geleneksel kültürün (hat, tezhip, ebru, dini müzik vb) modern yorumlarını üretmekten öteye geçemediklerini, modern tüketim kalıplarına özel alanlarının (evlerinin vb.) kapısını açmakta tereddüt etmediklerini fakat kültürel üretimin kamusal temsillerini içeren birimlerinde yabancılıklarının devam ettiğini ifade etmektedir.

Muhafazakâr kesim AKP döneminde sadece siyasi tercihleri ile değil yaşam tarzları ve estetik beğenileri ile de merkezi bir konuma yerleşmiştir. Sadece ekonomi politikte değil, aynı zamanda gündelik hayat içinde cereyan eden ilişki ve değerlerin hızla yer değiştirmesi sarkacında yaşanan gelgit, insana *Persona* filminde (1966) bir akıl hastanesinde yatan Elisabet Vogler’in “Soğuk, duygusuz ve çürümüşün biriyim” deyip alter-egosu Hemşire Alma aracılığıyla kendine sorduğu hayati bir soruyu hatırlatır; “Bir insan aynı ve tek kişi olabilir mi?”

Tezin bu bölümünde de önceki bölümde olduğu üzere saha araştırmamız ile elde edilen tanıklıkların yanısıra, Dünya Değerler Araştırması’ndan elde edilen veriler ve ülkemizde yapılan bazı kamuoyu araştırmalarının verileri de değerlendirmeye alınarak çalışmamızla uyumlu ya da uyumsuz sonuçları sunulacaktır.

Tez çalışmasında yapılan derinlemesine görüşmelerde farklı yaşam tarzlarına yönelik olumsuz bakış açısının saptanabilmesi için iki ayrı soru yöneltilmiştir. “Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?” sorusu yapılandırılmamış bir soru olarak yöneltilmiş, ikinci soru olan “Çocuğunuzun kimlerle evlenmesini istemezsiniz?” sorusu a) gayrimüslim, b) farklı etnik kimlik, c) farklı mezhep, d) fakir, e) okumamış, eğitimsiz f) diğer (açıklayınız) şıklarıyla yöneltilmiştir.

“Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?” sorusunun yanıtları aynı ve farklı gelir gruplarında anlamlı bir farklılığa yol açmamaktadır. Söz konusu iki sorudan sadece “Çocuğunuzun kiminle evlenmesini istemezsiniz?” sorusunun yanıtları kategorik bir değerlendirmeyi imkanı kılmaktadır.

Derinlemesine görüşmelerde “Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?” sorusuna en çok “gürültücü, kavgacı insanlar” veya “suçlular” yanıtı alınmıştır. Genel olarak yüksek ekonomik sermayeye sahip insanlarda bu yanıt alınmakla birlikte gelir grubu veya cinsiyet ayrımı yapmaya imkân verecek frekansların oluşmadığını söylemek gerekmektedir. Bu baskın yanıt “egosu yüksek insanlar”, “eşcinseller” ve “dinciler, yobazlar” izlemekte, sonrasında da “sevecen olmayan insanlar”, “sinsi insanlar”, “önyargılılar”, “Suriyeliler” “kıskanç, negatif enerjili insanlar” vb. yanıtlar takip etmektedir.

Dini inanış ve ritüellere oldukça bağlı olduğunu söyleyen Doğan (DE/DK) için eşcinsel komşu bir sorun oluşturmamaktadır. Cinsel yönelimlerinden dolayı kimseden kendimizi üstün göremeyeceğimizi söyleyen Doğan, eski bir komşusunu gülümseyerek şu şekilde anlatmaktadır; *“Size bir şey anlatayım. Eskiden, şimdi yoklar, yan taraftaki binamızın altında bir komşumuz vardı. Öğretmendi kendisi ama travesti olmuş. O zamanlar benim büyük oğlan 2.5 yaşlarındaydı, bir gün evden çıkıyor, onun oraya gidiyor yalpalaya yalpalaya. Ordan bunu hemen içeri almışlar, kızın adı Aşkın’dı. Buna köfte söylemişler falan. Biz oğlan*

arıyoruz, bir baktık orda bizim oğlan. Benim oğlan bir alıştı bunlara, öğlen olunca oraya gidiyordu ve (duruyor, sözcük arıyor) mükemmel bir insandı. Yani öğretmenlik okumuş, ağlaya ağlaya anlatırdı hayatını, bizim de onunla beraber ağladığımız çok oldu. Çevresine zarar verecek bir insan değildi. Sabah olunca “Ekrem gel yemek yiyeceğiz” diye bağırdı ordan. Çok iyi bir insandı, çok”. Bununla birlikte, kesinlikle alkol alan biriyle komşu olmak istemiyor Doğan, “22 yıldır buradayım ben. Dışarda görüşürüm ama evlerine ailecek gitmem, saçma sapan işleri olduğunu biliyorum (Saçma sapan işlerden neyi kastettiğini soruyorum) Benim aile tarzım, sakıncası yoksa, muhafazakâr yani. Biraz o tipim ben. Alkoldür, kumardır, o tip insanlardan uzağım ben (...)Mesela alkol olayı, ben komşularıyla alkol almayı istemem yani. Ailemle birlikte gittiğimde adam alkol alırsa saçma sapan yerlere gider iş. Adam ne konuştuğunu bilmeyecek, öyle komşuluk istemem ben.”

Benzer bir soru Dünya Değerler Araştırması’nda da bulunmaktadır. “Aşağıdakilerden hangilerinin komşunuz olmasını istemezsiniz?” sorusunda şıklar; uyuşturucu madde kullananlar, eşcinseller, çok içki içenler, AIDS hastaları, göçmenler/yabancı işçiler, farklı dinden kişiler, farklı ırk/renkten kişiler ve diğer olarak verilmektedir. Türk toplumunun komşu olarak istemediği gruplar bağlamında 2018 yılı verilerine baktığımızda, komşu olmak istemediğimiz gruplar; uyuşturucu bağımlıları (yüzde 88,9), eşcinseller (yüzde 75,8), alkol bağımlıları (yüzde 72,5), AIDS hastaları (yüzde 70,7), göçmenler (yüzde 48,1), farklı dinden kişiler (yüzde 41,4), farklı ırktan kişiler (yüzde 41,2) yer almaktadır. Bu veriler, önceki dalga veri setleriyle genel olarak tutarlıdır. Ancak, eşcinseller, uyuşturucu madde kullananlar, çok içki içenler ve nikâhsız birlikte yaşayanların oranlarındaki kayda değer düşüşler Türkiye’de toplumun muhafazakâr değerlerden uzaklaşmaya başladığının, Türkiye’de farklı yaşam tarzlarına yönelik olumsuz bakış açısının giderek azaldığının somut bir kanıtı olarak görülebilir. Görünen oran azalmaları, geleneksel olan toplum yapısının yönünü yavaş yavaş da olsa bireyselleşmeye çevirdiği ve Türkiye’de farklı yaşam tarzlarına yönelik olumsuz bakış

açısının giderek azaldığı anlamına gelebilir. Bu tabloda dikkati çeken en büyük artış göçmenler/yabancı işçiler olup bu durum da başka bir makro sosyo-ekonomik dönüşümün sonucudur.

“Çocuğunuzun kiminle evlenmesini istemezsiniz?” sorusunda düşük ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkek gruplarında “gayrimüslim”, “fakir” ve “eğitimsiz” yanıtları farklı öncelik değerleri ile yanıtlanırken, yüksek gelirli kadınlar aynı soruya ilk sırada “eğitimsiz biriyle evlenmesini istemem” diye yanıt vermektedir. Yüksek gelirli kadınlar arasında “eğitimsiz” cevabını ilk sırada söylemeyen bir katılımcı bulunmamaktadır.

“İki tane seçme hakkım var mı? (Tabi ki, istediğin kadar seç diyorum) farklı etnik kimlik istemem, bir de farklı mezhep... Bir de okumamış eğitimsiz. 3 tane oldu. Gayrimüslim olabilir... Şu üçünü istemem. Eğitimsiz en başta ama. Birinci eğitimsiz. İkinci farklı mezhep, ikinci farklı etnik kimlik.. (Duruyor) Biliyorum bu bir deformasyon ama bu böyle işte.” Figen (YE/YK)

“Kesinlikle okumamış, eğitimsiz biriyle evlenmesini istemem. Gayrimüslim olabilir. Ne olursa olsun. Bir şeye inanması beni mutlu eder. İnançsızlardan biraz çekinirim ben. Diğer hepsi olabilir.” Melike (DE/YK)

Çocuklarının gayrimüslimle evlenmesine karşı çıkanlar, düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar ve erkekler ile yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler grubunda yer almaktadır, ancak yüksek gelirli kadınlar grubunda bu yanıt rastlanılmamıştır.

Görüşülen insanlar içinde maddi açıdan belki de en zor durumda olan, iki kızıyla eski bir apartmanın ikinci bodrum katında yaşayan Özlem (DE/DK) “Türk-Kürt asla fark etmez. Mezhep ayırt etmiyorum, yeter ki insan olsun özünde. Fakir olabilir. Okumamış da olabilir, imkânı elvermemiştir, olabilir (İlerde yanıtladığı başka bir soruda, ortaokulu bitirdikten

sonra ailesinin kendisini lisede maddi nedenlerle okutamadığını söylerken duygulanıyor)

Biraz şey beni etkiledi, şey gayrimüslim... Tabi ki mezhebim farklı olduğu için, isterdim ki kendi mezhebimden olsun ama kızım kimi tercih ettiyse o olur.” diyor.

“Yani bir defa... (bilemiyor) okumamış eğitimsizi kesinlikle istemem. Sonra gayrimüslim olmasını istemeyebilirim. Bu da onun vasfına bağlı. Müslüman olmayanların ebedi cehennemde olacağına inanıyoruz, böyle bir öğretimiz var ama kim ne olacağını, ne hale geleceğini sadece Allah bilir. Hiçbirimiz onun adına... (susuyor) Gayrimüslimlerin de çok iyi insanlar olabileceğini de tamamen göz ardı edemezsin. (...) Ben kendini milliyetçi gören birisiyim. Ama öyle bir Türk çıkar ki karşısına, ‘asla!’ derim. Mesela Sünniyim ama öyle bir Alevi çıkar ki, ‘Pırlanta gibi bir insan’ derim. Ayıramazsın.” Yalçın (YE/YK)

Görüşülen düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler içinde en dindar görüntüyü veren ve bunu kullandığı dile de yansıtan Doğan (DE/DK); *“Gayrimüslimle (diyor çok net) Diğerleri hiç önemli değil, hiç sorun yok.”*

“Homofobik biri değilim ama diyelim ki bana bir seçim şansı verilseydi sadece çocuklarımın eşcinsel bir evlilik yapmasını istemezdim. Diğerlerinde hiç sorun yok. En eğitimsiz gördüğümüz insanlardan bile öğrenebileceğimiz şeyler olduğuna inanıyorum.” Reha (DE/YK)

Sosyal sermaye kavramını, “İyi olma” (well-being) ve “Mutluluk” ile ilişkisi üzerinden analiz ettikleri bir araştırmada Ekici ve Koydemir (2014) “Neden sosyal sermaye mutluluk için önemlidir?” sorusu yöneltir. Putnamcı bir perspektifte, demokrasinin, iyi işleyen bir yönetimin kişilerin iyiliğine ve mutluluğuna, dolayısıyla sosyal sermayenin birikmesine olumlu etkisi açıktır. Türkiye’de sosyal sermayenin farklı görünüşleri ile mutluluk⁶² arasındaki ilişkiyi 1999 ile 2008 yılları arasındaki Avrupa Değerler Anketi (EVS)⁶³ verileri üzerinden analiz etmektedirler. Araştırmada

⁶² Mutluluk sorusu: “Herşeyi göz önüne aldığınızda kendinizi (mutluluğunuzu) nasıl ifade edersiniz? a) çok mutlu, b) mutlu c) mutlu değil, d) hiç mutlu değil

⁶³ 1981 yılından bu yana her 9 yılda bir yapılan Avrupa Değerler Anketi’ne Türkiye 1999 ve 2008 dalgalarında katılmıştır.

‘mutluluk’un yanısıra ‘hayat memnuniyeti’⁶⁴ de bir değişken olarak ele alınmıştır. Söz konusu yıllar arasında en önemli dönüm noktalarından ilkinin 2001 ekonomik krizi oluşturmaktadır. 2002 genel seçimleri ile ülkenin daha muhafazakâr bir parti tarafından yönetilmeye başlanması ikinci dönüm noktasıdır. Üçüncü dönüm noktası, Avrupa Birliği kriterlerini yerine getirmek ve ekonomiyi düzeltmek için iktidar partisinin ülkede gerçekleştirdiği reformlar idi. Sosyal sınıflar arasında dengesizliğin olduğu bu dönem, aynı zamanda 1980’li yılların getirdiği kentleşme ve küreselleşme rüzgarının da güçlü estiği yıllardı. Verilerin analizine göre 1999’dan 2008’e hayat memnuniyeti ve mutluluk konusunda Türkiye’de bir artış olduğu görülmektedir. 1999 yılında hayatından memnun olanların oranı %34 iken bu oran 2008’de %57’ye; mutlu olanların oranı %59’dan 2008’de %75’e yükselmiştir. Ancak bu oran artışlarına rağmen “insanların çoğuna güvenilebilir” diyenlerin oranı 1999’da %7 iken, 2008’de de %11 seviyesinde kalmıştır. Araştırmacılar Türkiye’deki mevcut hayat kalitesinin nedenlerinden birinin düşük güven düzeyi olabileceğini ifade etmişlerdir (Ekici ve Koydemir:2014, 1037-1042).

Bu tez çalışmasında derinlemesine görüşme yapılan kişilere “Mutluluk nedir sizce? Sizi en çok ne yapmak mutlu eder?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı, mutluluğu sağlık ve huzurla ilişkili tanımlamışlardır; “*Bence en büyük mutluluk sağlık demek, sonra da huzur*” (Özlem, DE/DK); “*Yani ben huzurlu... mutlu.. yani illa para değil. Şan şöhret değil. mutluluk bir tatlı dille mutlu olabilir insan yani*” (Serap, DE/DK); “*Mutluluk tanımım aslında çocukluğumdan beri değişmedi; Senin ve sevdiklerinin, başta sağlık olmak üzere, büyük bir sorunu olmaması*” (Neşe, YE/YK).

Bu tanımlar, mutluluğun sevdikleri insanlarla birlikte olmak üzerinden tariflendiği tanımlar izlemektedir; “*Ailenle beraber olmak. Beni en çok yeğenlerimle beraber olmak mutlu*

⁶⁴ Hayat memnuniyeti sorusu: “Her şeyi dikkate alarak, bugünlerde, hayatınızla ilgili olarak memnun olma/tatmin olma seviyeniz nedir?” .Katılımcılara yanıt verebilmeleri için 1’den 10’a kadar bir ölçek sunulur.

eder.” (Esin, YE/DK), “Arkadaşlarımla olmak beni mutlu eder.” (Figen, YE/YK), “Bence mutluluk sevdiğin ve güvendiğin insanlarla birlikte güzel şeyleri paylaşabilmek.” (Yalçın, YE/YK), “Mutluluk çok basit birşey, dostlarınla, arkadaşlarınla birlikte olmak mutluluk” (Ceyhun, YE/YK). Sevgi ile ilişkilendirilen diğer mutluluk tanımları; “Mutluluk sevgi ile ilgilidir. Birilerini sevebiliyorsam bu mutluluktur. Aşık olmak da mutluluğun tam adıdır” (Ragıp, YE/YK) ve “İki insanın birbirini sevmesi.” (Selami, DE/DK) ya da mutluluğun anlardan kurulu olmayan bir süreç gerektirdiği yollu tanımlar da bulunmaktadır; “Mutluluk benim için istediğim gibi bir toplumda, daha medeni şartlarda yaşamak demek. Ben gerçekten, son 1.5 yıldır yüzlerce kere söylemişimdir, hiçbir korkum, hiçbir kaygım olmadan özgürce giyinebilmek, konuşabilmek, dolaşabilmek, seyahat edebilmek mutlu eder.” (Zuhal (YE/YK), “Mutluluk hedef değildir, yoldur. Ben, ne bileyim, müze gezerken çok mutlu oluyorum, konsere gittiğimde çok mutlu oluyorum. Klasik müzik konserinde çok mutlu oluyorum. Güzel bir bahçede oturunca, anında yaşayınca mutlu oluyorum.” (Meral, YE/YK) veya mutluluğun bir ruh hali olduğuna dair tanıklıklarla karşılaşmıştır; “Mutluluk ruh hali ile ilgili birşeydir. Eğer siz mutlu olmaya meyilli bir insansanız zaten en ufak birşeyden mutlu olursunuz.” (Sinem, YE/YK), “Mutluluk bence verili durumu olduğu gibi kabul edebilme yetisidir. O yetiye sahip olduğumuzda mutlu olduğumuzu düşünüyorum.” (Ayda, YE/YK).

Derinlemesine görüşme sırasında verdiği yanıtlar ile yüksek bir güven düzeyine sahip olduğu görülen Zuhal (YE/YK) sosyal güven düzeyinin yüksekliğini mutluluğu ile ilişkilendirmektedir; “Ben çok mutlu bir çocukluk, genç kızlık geçirdim. Annem hep çok üstümüze titremişti, dolayısıyla ben hep çok şanslı, çok kıymetli hissettim. Dolayısıyla bütün hayatımı, evet ben birileri için çok kıymetliyim diye yaşadım. Daha sonra eşimle üniversitede karşılaştım, o da bana aynı hissettirdi. Güven sıkıntım olmamasını buna bağlıyorum, mutlu bir insanım ben. Kendimi hep tam hissedirim.”

Düşük ekonomik sermaye gruplarında, cinsiyet ayrımı olmaksızın, sosyal güven düzeylerinin düşük olduğunu katılımcıların kendisi de sıklıkla ifade etmekte, bu durumu

büyük oranda ekonomik durumlarına bağlamaktadırlar. Derinlemesine görüşmelerde ortaya çıkan bu veri, saha araştırmasından daha önce yapılan odak grup çalışması sonuçlarıyla da paraleldir. Odak grup çalışmalarında alt gelir katılımcıları genel olarak ‘neyi değiştirmek istedikleri’ bölümüne farklı yollardan da olsa aynı cevabı vererek ‘maddi sıkıntılarını gidermiş olmayı’ diye yanıt vermektedir. Halinden memnun olduğunu söyleyen, bu soruya farklı yanıt veren Sevim (41) dahi başka bir soruya cevap verirken, hastalığından bahsettiği bir bölümde *“Sağa bakıyorum, sola bakıyorum, herkes diliyle “canım, kuzum” ama maddi yönden kimse oralı değil!”* diyerek değinmiştir. Alt gelir grubundaki katılımcılar ayrıca ‘insanlara, devletin kurumlarına, siyasetçilere güvenilemeyeceği’ konusunda hemfikir olmakta ve güvendeki azalmanın nedeni olarak “ekonomi”yi gördüklerini söylemektedirler. Sevim (41) *“Paran varsa güvenirsin, paran varsa güvenilirsin, maddiyat hep engelliyor bizi”* diyor. Elvan (35) *“Bizim şartlarımız ağır. Mesela sizinki farklıdır. Mesela sizin eğlenmeye, gezmeye vaktiniz vardır. Siz insanlara güvenebiliyorsunuzdur. Ama biz hep darbe yediğimiz için açıkçası güvenemiyoruz.”* demektedir.

Ancak, odak grup çalışmalarında orta gelirli katılımcıların olduğu grupta güven düzeyi ve ekonomik nedenler ilişkisinin yanısıra başka nedenler de gündeme gelmektedir. “Güven düzeyi yüksek ülkeler” sıralamasında Türkiye’nin en sonlarda olmasının nedenini refah düzeyi, ekonomi, siyasi ortam, çok kültürlü bir toplum olma vb. farklı nedenlere bağlamaktadırlar. 80’li yıllardan sonra güvendeki azalmanın çok hızlı geliştiğini söyleyen Hasan (59) *“Bizim gençliğimizde daha çok güvenirdik. Mesela biz karşıt görüşlü insanlara bile güvenirdik. Ama 80 sonrası kitle, eğitimden kaynaklı bence, farklı. Ülke çözülüyor. (...) Tamamen birbirine düşman yetişiyor çocuklar. Doğuda ayrı eğitim, batıda ayrı eğitim, özel okullar falan”* demektedir.

Üçüncü grup olan yüksek gelirlilerden oluşan odak grup çalışmasında “Güven düzeyi yüksek ülkeler” sıralamasında Türkiye’nin en sonlarda olmasının nedenleri hakkındaki görüşleri sorulduğunda Dilara (49) “Ben tamamen kanunlar diyorum. Yani insanlar arasında, sosyal toplumda, insanlar arası ilişkileri şu an belirleyen şey kanunlar”, Ferda (37) “Güvensizlik üzerine yetiştiriliyoruz (...) medyadan etkileniyoruz, bir huzursuzluk insanın içine muhakkak giriyor. Herşeyi güvensizlik üzerine kurmaya başlıyorsun bu sefer.” Figen (42) “Bence Türkiye’de televizyon, veya o üçüncü sayfa haberleri insanlara birbirine güvenmemeyi telkin ediyor. Evet, çünkü sürekli sinemada, televizyonda, dizilerde, haberlerde hep seyrettiğimiz, gördüğümüz şey bu: güvenmeyeceksin” Hikmet (53) “Biraz şey olacak ama genlerden diyorum. Bizim Orta Asyadan gelen bir şeyimiz bu. Hep çalıp çırpılmışız. Kesmişiz. (...) Belirli bir süre geçmek zorunda. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçmek için belli bir süre geçmesi lazım” diye yanıt vermektedir.

Balıkçioğlu ve Dalgıç (2015) Gelir ve Yaşam Koşulları Anket verilerinden yararlanarak yaptıkları çalışmada 2005-2011 döneminde Türkiye orta sınıf profili üzerinden, orta sınıftaki eşitsizliği Türkiye geneli ile karşılaştırarak 2005-2011 dönemiminin pozitif büyüme sürecinden orta sınıfın faydalanamadığı bulgusuna ulaşmıştır. Çalışmada, Türkiye’de, gelir bazlı yaklaşıma göre tanımlanan orta sınıfın hanehalkı popülasyonu içerisindeki payı ortalama %40 civarında olup bu oran⁶⁵, AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür ve Türkiye yalnızca Litvanya’ya göre daha yüksek bir orta sınıf payına sahiptir. Bununla birlikte diğer ülkelerle benzer biçimde Türkiye’de orta sınıf en geniş gelir grubunu oluşturmaktadır. Balıkoğlu ve Dalgıç (2015:23) belirtilmesi gereken önemli bir noktayı “Türkiye’de yüksek gelirli sınıfın payının değil düşük gelir grubunun (yoksul) payının AB ülkelerine kıyasla yüksek olduğu” şeklinde ifade etmektedir. Avrupa Birliği göreceli yoksulluk sınırını eşdeğer

⁶⁵ Çalışmada bu oran bilgisinin yanısıra, Hane halkı bütçe anketlerine ve gelir bazlı bir tanıma dayanarak yaptığı çalışmasında Aydın’ın (2012), çalışmalarından daha önceki bir dönem olan 2003-2006 döneminde Türkiye’de, orta gelir grubunun payını ortalama %39 olarak belirttiği bilgisi yer almaktadır.

kullanılabilir hane halkı medyan gelirinin çeşitli yüzdelerini temel alarak hesaplamakta olup %70 de bu sınırlardan bir tanesidir. Bu sınıra göre AB ülkelerindeki düşük gelirli hane halklarının oranı örneğin 2009 yılında %18-35 aralığında değişirken %31’lik oranla Türkiye söz konusu ülkelerin hemen hepsinden daha yüksek yoksulluk payına sahiptir.

Aydın’a göre (2010:165) Türkiye’de sınıfların arasında GSMH’den aldıkları paylar arasında çok ciddi farkların olması ülkedeki ekonomik dengesizliğin önemli bir göstergesidir. Ülkede yaşayan en yüksek gelire sahip %20’lik kesim, toplam milli gelirin neredeyse yarısını (%45-50) alırken, en düşük gelire sahip %20’lik kesim ise toplam gelirin ancak %5’ine sahiptir.

Metropollerin Yoksul ve Yoksunları: Varoşlar⁶⁶ başlıklı bir KONDA araştırmasının⁶⁷ (2008, Ekim) bu tez çalışması açısından önemli bulguları şu şekilde sıralanmaktadır; Araştırmaya göre varoşlarda işsizlik oranı (%17) ve sosyal güvencesizlik oranı (%18) ülke ortalamasından yüksektir. Buna paralel olarak hane geliri açısından en yoksul kesimler de varoşlarda yaşayanlardır. Aynı zamanda varoşlar en düşük eğitim seviyesine (ilkokul mezunu veya hiç eğitim almamışlar oranı %60) sahip yerleşimlerdir.

Bireysellik-kolektivistlik ekseninden bakıldığında, varoşlarda yaşayanların öncelik sıralamasında ilk ailesi, sonra ülkesi, sonra da kendisi gelmektedir. Sıralama Türkiye genel sıralaması ile paralel olmakla beraber, oranlar üzerinden bakıldığında varoşlarda yaşayanlar daha bireyci görünmekte ki, bu köyde yaşayanlar ortalamalarından da geridedir. Araştırmanın bir başka ilginç bulgusu, hep olduğu

⁶⁶ Genellikle varoşlar göçle ilk gelinen yer ve hatta ara durak olan, daha sonra yerleşikliğın artması, düzenin kurulması ile daha merkezi olan yerlere doğru kayılan yer olarak değerlendirilir. Fakat kent tanımının değişmesi, özellikle metropollerde birden çok merkezin oluşması ve özellikle de göçün hala sürmesi ile varoşların kendisi de giderek yeni merkezlerden birisi olmaya aday hale gelmektedir.

⁶⁷ Bu araştırma 2008 Nisan ayında 41 ilde 6.481 denekle yüzyüze görüşmeyle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırmanın dokusu çeşitli kriterler sonucu metropollerde görüşülen deneklerin oturduğu yerler varoşlar/ kentsel alanlar/lüks konutlar olarak üçe ayrılmıştır. Araştırma önsözünde “varoşların bulgularına bakıldığında da yaptığımız ayrışmanın anlamlı farklılıklar, kendi içinde tutarlı tutumlar ve yaşam biçimleri ortaya koyduğu görülmektedir” denilmektedir.

söylenegelen hemşerilik bağının bu sıralamalarda en geride oluşudur. Artık varoşlarda bile hemşerilik ilişkilerinin çözülmekte olduğu görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerde sorulan “Hemşerilerinize güvenir misiniz?” sorusunun yanıtları değerlendirildiğinde diğer kişinin hemşeri olma özelliğinin ona duydukları güveni etkilemeyeceğini görüşü tüm ekonomik ve cinsiyet gruplarında ağırlık kazanmaktadır. Hemşerilik üzerine kurulu organizasyonlarda görev alan Doğan (DE/DK) ve Selami (DE/DK) bile bu konuda hemfikirdirler; Başka bir soruya cevaben “Kendi derneğimiz var, Ovacık Köyü Yardımlaşma Derneği. Orada da 7 sene yöneticilik yaptım. 300-400 üyemiz vardı, köylümüz yani, dışardan değil. Bizim köy büyük bir köy, şu anda bile 150 hane var köyde.” diyen Doğan hemşerilik sorusunu şöyle yanıtlamaktadır; “Yok kesinlikle fark etmez, etki etmez. Benim Elazığlı da arkadaşım var, 15 ay beraber askerlik yaptım, çok güvendiğim bir arkadaşım.”

“Nallıhan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği var. Oraya üyeyim. Sincan’da. Fakir vatandaşlara yardım etmek için, kömürdür, şudur, budur. Biz onları bulup devlete müracat ediyoruz, devlet gönderiyor” diyen Selami, hemşerisi diye birine daha çok güvenmesinin mümkün olmadığını söylemektedir.

Yapılan görüşmeler sonrasında yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların hemşerilik bağları açısından en zayıf grubu temsil ettiği görülmektedir. Görüşülen kadınların neredeyse tamamı hemşerilerine ya güvenmediklerini ya da bunun bir önemi olmadığını söylemektedir;

“Hiç güvenmem! (Kayserili) Öyle ayırım yapmam diyeyim ya da. Hemşerim diye ayrımcılık yapmam ama Kayseriliye hiç güvenmem!” Figen (YE/YK)

“Doğma büyüme Ankaralıyım. Annem baba tarafından İstanbullu, babamlar göçmen. Babam 2 yaşındayken Türkiye’ye gelmişler. Hemşerilik gibi bir müessese yok bizde. Öyle bir aidiyet duygum da yok.” Zuhale (YE/YK)

“Hiç öyle bir duygum yok. Çok “kabile kültürü” mantığı geliyor bana. Yani, Malatyalıyım aslen, annem babam Malatyalı, ama İstanbul’da doğdum büyüdüm. Memleketlilik benim pek hissedemediğim bir duygu. Sırf aynı yerde doğdum büyüdüm diye bu kadar ayrımcılık sebebi olması ilkel geliyor... ne bileyim.” Sinem (YE/YK)

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar yüksek gelirli kadınlara nazaran arkadaşlarıyla bir araya gelebilme fırsatına sahip görünmüyorlar. Görüşülen dört grup içinde de (yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar ile yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler) arkadaşlarıyla bir araya gelme koşulları açısından en düşük yanıtlar bu gruptaki kadınlarda kaydedilmiştir. Gruptaki kadınların yarısından fazlası arkadaşlarıyla bir araya gelemediğini söylemektedir. Bir araya gelinebildiği nadir koşullarda ise bu gruptaki kadınların bir araya gelme mekânı ise büyük ara ile “ev” olarak belirlenmektedir. Gruptaki kadınlardan kimisi çalıştığı için arkadaşlarıyla bir araya gelemediğini ifade ederken;

“Valla çalıştığım için pek gelemiyorum açıkçası (...) Bir araya gelirsek evde bir araya geliyoruz” diyor kuaförde çalışan Serap (DE/DK). Dilara (DE/DK) bir araya gelememelerinin kendi isteği olduğunu söylüyor;

“Arkadaşlarla bir araya gelemiyorum. İnsanlarla yüzyüze gelmek insanın canını acıtıyor artık. (Neden diyorum) Çünkü yanlarına gidiyorsun, “Şu olay olmuş, şu sana şöyle demiş, sana bunu dedi, şundan şunu duydum”, hep böyle. Bunları duymak istemiyorum artık, kimseyle görüşmek istemiyorum, kendi arkadaş çevremle de. Çok nadir yani, eğer olursa da tek kişi olacak, öyle 2 kişi 3 kişi görüşmüyorum kimseyle. Görüşürsem de anca evde.”

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde, haftada bir-iki kez arkadaşlarıyla görüştüğünü söyleyen sadece ekonomik sermayesi ile kültürel sermayesi asimetric olan Melike (DE/YK) olmuştur; bu soruya “ev” dışında bir yanıt veren de “cafede veya etkinlikte” yine sadece Melike’dir.

Gruptaki en düşük ekonomik sermayeye sahip kadın olan Özlem (DE/DK) “*Yani çok gelemiyorum... Hayat şartlarından dolayı... Nadir.*” diyerek ekliyor, “*Genelde evde bir araya geliyoruz. Benim evimde oluyor, çünkü benim evim müsait oluyor.* (Boşanmış olduğu için böyle diyor) *En çok bu arkadaşla görüşüyoruz* (Odada Ayşe de var, Ayşe hiç okumamış, hasta bakıcılığı yaparak hayatını kazanıyor. 2 oğlu var, biri hapiste) *O, işten çıkınca buraya geliyor, sohbet ediyoruz. Yatılı da kalabiliyor. Memnunum arkadaşılığımızdan, ben onu mutlu etmek istiyorum, o da beni mutlu etmek istiyor. Birbirimizle dayanışıyoruz diyelim. Çok canımız isterse de gidip bir bira da içebiliyoruz mesela arkadaşımınla. Öyle...*”

Düşük ekonomik sermayeye sahip erkeklerin düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlara nazaran iyi durumda olduğu ve arkadaşlarıyla biraraya gelme koşullarının çeşitlilik içerdiği görülmektedir. Örneğin Doğan (DE/DK) “*İki günde bir diyebilirim. Bir arkadaş grubumuz var, 5-6 kişilik. Genellikle toplanırız, kampa gideriz, illa ki bir yerde otururuz.* (Kadınlar da var mı diyorum, eşlerinizle falan mı bir araya geliyorsunuz diye soruyorum) *Erkek arkadaşlarım bunlar, ailecek görüştüklerimiz de var ama genellikle erkek arkadaşlarım yani. Ya piknik oluyor ya da buraya geliyorlar, burası çok uygun oluyor akşamları* (Doğan’ın kapıcılık yaptığı apartmanın giriş katında bir emlak dükkanı var. Doğan buraya da göz kulak oluyor, sahibi ile bir iş ilişkisi olabilir, bundan bahsetmiyor ama buranın temizliğinden de sorumlu olduğunu laf arasında söylüyor) *Genellikle piknik düzenliyoruz, kampa gidiyoruz. Ilgaz tarafını çok seviyoruz, orda yatıyoruz 2-3 gün, çadırda yani.*” Görüşme içinde tekrar sorulduğunda Doğan’ın arkadaşlarıyla sadece “erkek erkeğe” biraraya gelindiği, bahsedilen kamplardaki ya da ofisteki toplanmalara eşlerinin ya da başka kadınların katılmadığı anlaşılmaktadır. Selami de (DE/DK) arkadaşlarıyla haftasonlarında halı saha maçlarında bir araya gelebildiğinden bahsetmektedir.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar arasında tam bir mutabakat varmış gibi görünmektedir; Bu gruptaki kadınlar arkadaşlarıyla haftada en az 1 kere görüşmektedir. Grubun ortalama görüşme sayısı ise 1 ila 3 arasındadır. En çok

cafede/restoranda görüşülmekte; arkadaşlarla öğle veya akşam yemekleri yenilmekte; “kafe/restoran” seçeneğini spor etkinliği ve kültürel etkinlik izlemektedir.

“Haftada bir. Muhakkak, haftasonları. Balıkçıya gideriz. Yemek yeriz, restoranda buluşuruz.” Figen (YE/YK)

“Normal şartlarda ve hamilelik öncesi haftada 1 veya 2 kere arkadaşlarla işten sonra buluşmaya bayılırdık. James Cook ve Balıkçıköy çok gittiğimiz yerlerdi. İş arkadaşlarıyla zaten öğle yemekleri malum, onların sıklığı... çok sık yani. (...) Birinci sırada kafede ve sonra kültürel etkinlikte” Sinem (YE/YK)

Bu grup içinde sıklık olarak daha aralıklı, uzun bir sıklığı belirten sadece ekonomik sermayesi ile kültürel sermayesi asimetrik olan Esin (YE/DK) oluyor; *“Ayda bir kere... anca... Dışarda, kafede.”*

Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlara göre daha az bir araya geliyor görünseler de en az haftada bir kez arkadaşlarıyla görüştükleri belirlenmiştir. Düşük ekonomik sermayeye sahip erkeklerden farklı olarak arkadaşlarla yapılan görüşmelerin neredeyse tamamı “cafe, restoran, bar” mekanlarından birinde gerçekleşmektedir.

“Çocuktan sonra değişti. Önceden her gün idi, şimdi haftada bir diyebilirim; ya arkadaşların ofisi ya da cafe gibi bir yerde.” Yalçın (YE/YK)

“Minimum haftada bir gün. Yemek yerken, restoranda... yemekte... yiyip içerken.” Ceyhun (YE/YK)

Bu saha araştırmasının önemli bulgularından biri “eşe duyulan güven” ile “kendi ailesine duyulan güven”in ekonomik sermaye ve cinsiyet anlamındaki dağılımına ilişkindir. Tez çalışmasına başlamadan önce tezin bölümleri ve sorularını oluşturabilmek için farklı gelir grupları ile yapılan odak grup çalışmalarında düşük gelirli katılımcılar ile

yapılan ilk odak grup çalışmasında “eşinize mi yoksa ailenize mi daha fazla güvenirsiniz?” şeklindeki bir soruya hemen hemen her katılımcı “eşime” diye cevap vermiş idi. Oysa yüksek gelirli katılımcılar ile yapılan çalışmadaki aynı soruya 6 katılımcıdan 4’ü “aileme eşimden daha fazla güvenirim” minvalinde yanıtlar vermiş idi. Figen (42) “*O el (yabancı)*”, Hikmet (53) “*Dış kapının mandalı*”, Ferda (37) “*Medeni Kanuna göre bir sözleşme sonuçta, orda da herşey bitebiliyor*” diye yanıt vermiş ve bu görüş onay sözcükleriyle tüm katılımcılar tarafından kabul görmüş idi. Tez için yapılan derinlemesine görüşmelerde de hazırlık mahiyetindeki odak grup çalışmalarının sonuçları ile paralel yanıtlar alındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Derinlemesine görüşmelerde katılımcılara her biri ayrı bir soru olmak üzere “Eşinize güvenir misiniz?”, “Ailenize güvenir misiniz?” ve “Eşinize mi daha çok güvenirsiniz yoksa kendi ailenize mi?” soruları yöneltilmiştir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar arasında “Eşinize güvenir misiniz? ya da “Ailenize güvenir misiniz? sorularına benzer yanıtlar alınsa da hemen akabinde sorulan “Eşinize mi daha çok güvenirsiniz yoksa kendi ailenize mi?” sorusuna büyük oranda “eşime” yanıtı alınmıştır.

Dilek (DE/DK) hem ailesine hem de eşine güvendiğini söylerken üçüncü soruya tereddütsüz “*çok güveniyorum eşime, sonsuz güvencim var, her konuda*” yanıtını vermektedir.

Dilara (DE/DK) “*Eşime güveniyorum. Eşime çok güveniyorum. Çünkü gerçekten dürüst bir insan. %1 bulunacak bir insan, dünyada eşi benzeri bulunmayan bir insan. Bir şey yapsanız bile “ben bişey yapmam, Allaha havale ettim” der.”* demekte ve ailesine güvenmediğini söylemektedir;

“*Aileme güvenmiyorum. Aile derken annem babam di mi. Güvenmiyorum hiç. Neden güveneyim. Gün geldi ekmek parası bulamadığım oldu, ya da bebeğime süt alamadığım. Afedersin götüne bez alamadığım günler oldu ama hiçbir allahın kulu benim kapımı çalıp da sen*

ne yapıyorsun, ne yiyorsun içiyorsun demedi. Anne babam da demedi. Sadece benim var günümde varlar. (...) Ben 6 sene, bekarken yani, bilfiil çalıştım ve maaşımı annemin avucuna koydum, kendime kuruş dahi almadım. Evet sonra çok kızdım, yüzlerine de vurdum bu lafi ama, evlendikten sonra bana bir kere “sen de ne haldesin” demediler. Ve eşimle evleneceğim vakit, annem bana ne dedi biliyor musun bir gün, “sağılan inek satılır mı, ben ineğimi sattım” dedi bana... Bir kere babama “baba bana kredi çek” dedim, haciz gelmişti. Pardon “ben kredi çekeyim, sen bana kefil ol” dedim babama. Para istemedim, kefil ol dedim sadece. “Ben olmam” dedi, sonra kayınbabama çektirdim krediyi. Ona (kayınbabayı diyor) “kefil ol ben kredi çekeyim haciz geldi” dedim, “tamam” dedi, ama bankaya gittiğimizde de ben 1.5 lira çekecektim, kayınbabam sağolsun 2 lira çekeceğiz dedi. Dedim “baba niye 2 lira çekiyoruz?”, “500’ünü ben alacağım” dedi. Yani kayınbabam bana 10 yıl önce 1.5 milyon krediyi 500 liraya çekti.”

Düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler arasında da benzer bir eğilim görülmekte ve eşine güvenenlerin oranı ailesine güvenenlerden daha yüksek belirmektedir; “Kesinlikle güvenirim. 22 yıllık evliyim, hiçbir yamukluğunu görmedim, onun için güveniyorum sonuna kadar.” (Doğan, DE/DK)

“Aileme daha az güvenmemin sebebi şöyle. Herkes hata yapar, genelde aileler bunu telafi etmeye yöneliktir. Bu hatayı düzeltmeye yönelik şeyler yapar. Ama bu durumda çoğu zaman hatamdan ne kadar ders alıyorum, anlamıyorum. Eşime daha çok güvenmemin nedeni, yaptığım bir şeyin yanlış olduğunu düşünüyorsa direkt söylüyor bana, ben de direkt olarak söylüyorum ona. Öyle olunca, ailemle olan ilişkiden daha yapıcı olduğunu düşünüyorum ilişkimin.” Reha (DE/YK)

Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkeklerde de aynı örüntü tekrarlanmakta, hem ailelerine hem de eşlerine güvenenler arasında, bir mukayese yapmaları istendiğinde eşlerini seçenler ağırlık kazanmaktadır; örneğin Yalçın da (YE/YK), Reha (DE/YK) gibi tarafsızlık konusunda ailesine güvenemeyeceğine dikkat çekmektedir. Ancak, üç grupta da olan bu yöndeki eğilim yüksek gelirli kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde

değişmektedir. Evli olan yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların nerdeyse tamamı bu mukayeseli soruda ailelerini seçmektedir; tıpkı odak grup toplantılarında olduğu gibi;

“Eşime güvenirim ama o da bir insan nihayetinde. İnsan bazen kendini bile şaşırtıyor. Onun da bir insan olduğunu bilerekten güveniyorum. (...)Ama herhalde anne, baba ya da kardeşler söz konusu olunca (eşinden çok) daha fazla güveniyor insan galiba. Kendi aileme daha çok güvenirim” diyor Sinem (YE/YK)

Neşe (YE/YK) *“Kendi aileme.”* diyor tereddütsüz, Ayda da (YE/YK) aynı yanıtı veriyor.

Bu soruda eşine daha çok güvendiğini söyleyen Zuhal (YE/YK) şu açıklamayı yapıyor; *“Ailem yaşlandığı için hareket kabiliyetleri biraz azaldı. Benim problemime hemen müdahale etme konusunda... Başıma bir iş gelse ilk arayacağım kişi eşim olur. Ama bu güven terazisi yüzünden değil, yaşlandıkları için eşim olur.”*

1980’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren Türkiye’yi etkileyen pek çok sosyal ve ekonomik değişim, temel başarı kriterlerinin değişmesi (kalıcı iş bulmak, gelir artışı, kentlileşmeyi içselleştirmek ve merkeze geçmek şeklindeki tanımın para/servet/mülk edinmek şeklinde aldığı yeni form) ve kent merkezlerinin çoklulaşması sonucunu getirmiş; bu durum da eş zamanlı olarak kentlilerin birbirleriyle ilişkilerini, hemşerilik ilişkilerini, varoşların kentlilerle ilişkilerini, kentin kendisi ile yaşanan ilişkileri, kısaca hayatla yaşanan ilişkileri yeni bir forma dönüştürmüştür.

Derinlemesine görüşme yapılan tüm katılımcılara “Ne kadar süredir Ankara’da yerleşiksiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Düşük sermayeye sahip kadınlar arasında “Ankara aidiyeti” yüksek orandadır. Kendilerini “Ankaralı” olarak tanımlamaktadırlar; başka sorularda farklı illerde (Nevşehir, Sivas, Malatya vb) yaşayan ailelerden bahsedilse de doğrudan sorulan sorularda “doğma büyüme Ankaralı” olduklarının altı çizilmektedir. Düşük ekonomik sermayeye sahip erkeklerde Ankara’da yaşama süresi en az olan Doğan

20 yıldır bu şehirdedir; “20 sene oldu.12 yaşına kadar benim hayatım köyde idi. İlkokulu köyde okudum. Sonra Çankırı’ya yerleştik. Orda 10 yıl yaşadık. Orda ticaret yaptık, sonra askere gittim, askerden sonra burası işte”

Yüksek ekonomik ve yüksek kültürel sermayeye sahip kadınlardan Figen, Ayda, Zuhâl ve Meral Ankara doğumlu olduklarını söylerken ailelerinin hangi şehirlerden geldiği hakkında uzun açıklamalar yapabilmektedirler. Ankara’ya İstanbul’dan gelen Neşe (YE/YK) 35 yıldır, üniversite eğitimi için Ankara’ya gelen ve sonrasında hiç ayrılmayan Sinem (YE/YK) 21 yıldır, bu şehire Sivas’tan gelen Esin (YE/DK) ise 23 yıldır Ankara’da yaşamaktadır. Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler içinde en uzun süredir Ankara’da yaşayan erkek 52 yıl ile Hüseyin’dir (YE/DK); en kısa süredir Ankara’da yaşayan erkek ise 15 yıl ile Ragıp (YE/YK)’tır.

Derinlemesine görüşme yapılan kişilere ayrı sorular halinde, “Akrabalarınıza ne kadar güveniyorsunuz?”, “Komşularınıza ne kadar güveniyorsunuz?” ve “Hemşerilerinize ne kadar güveniyorsunuz?” “İş arkadaşlarına ne kadar güveniyorsunuz?” soruları yöneltilmiştir. Bu soruları “Başınıza bir iş gelse ilk kimden para istersiniz? Şimdi biraz daha özel sorayım soruyu: daha önceyi düşünün, yaşadığınız kötü bir olayda, bir travmada ilk kime güvendiniz?” sorusu izlemiştir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlarda “Akrabalarınıza/ komşularınıza/ hemşerilerinize/iş arkadaşlarınıza güvenir misiniz? soruları için, akrabalara ve komşulara duyulan güvenin hemşeri ve iş arkadaşlarına duyulan güvenden yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Ancak “komşular” söz konusu olduğunda net bir yanıt verilmekten kaçınılmakta ve ‘iyi komşular/kötü komşular’ ayrımı yapılmaktadır;

“Evime bir hırsız girdiğinde komşularımın onu yakalatmak için her şeyi yapabileceğine inanır ve güvenirim. Ama benimle ilgili bir dedikodu yayılacaksa buna engel olacaklarına güvenemem.” diyor Melike (DE/YK), ama eskiden farklı olduğunu söylüyor; “Annemi hatırlıyorum. Annem güne giderken kapıyı açık biralıp giderdi. Ya da komşuları tembihlerdi

Melike gelecek, aç gelebilir diye. Komşularda yerdim ben... Şimdi ben hem mahcup oluyorum hem utanıyorum, hem kimsenin kapısını çalma cesaretini de gösteremem. Evinde olur, olmaz, beni eve alabilecek durumu olur, olmaz.”

“Komşudan komşuya değişir, iyi komşu vardır, kötü komşu vardır, laf getiren vardır... komşularına fazla güvenemem yani” diyor Dilek (DE/DK). Maddi sıkıntıları konusunu sık sık dile getiren Dilek komşular konusu açıldığında güven konusunu maddi olanaklarla ilişkilendirerek şu şekilde örnek vermektedir; “Evde salçan bitti, şekerin bitti. Gidip komşudan isteyebiliyor musun, isteyemiyorsun. Gitmem zaten, tenezzül etmem, onsuz yaparım ama gene gitmem (bir süre susuyor) Komşunun kapısını çalıyorsun, veriyor mu sana, vermiyor... Çünkü hayat pahalı... Nigar iki tane domates aldı altı milyon, düşün. Eskiden sinemaya giderdik biz, şimdi sinema mı görüyoruz. Nerde!”

Komşulara ilişkin soruya “komşularla ilişkisi olmaması nedeniyle” cevap veremeyen yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlara nazaran bu gruptaki kadınlar komşuları hakkında fikir sahibidirler. Bu grupta “komşularımı tanımıyorum” diyen sadece oturduğu eve yeni taşınan Serap (DE/DK) olmuştur.

Akrabalarına güvenmek konusunda düşük ekonomik sermayeye sahip erkek grubunda ikircikli yanıtlar verilmektedir. Katılımcılar, güvendikleri ya da güvenmedikleri akrabalarından örnekler verse de, bu soruya tam bir olumlu ya da olumsuz yanıt vermekte zorlanmaktadır.

“Komşularınıza güvenir misiniz?” sorusu yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubunda yanıtlanırken- az gelirli kadınlardan farklı olarak- genel olarak komşularla ilişkilerinin olmadığını altı kalın çizgilerle çizilmektedir;

“Eski komşularımızla ilişkimiz aile gibiydi. Birbirimizin kapısını çalar tuz şeker falan isterdik. Yeni komşularımızla birbirimizi ne kadar az görürsek o kadar iyi şeklinde yaklaşıyoruz.”

Ayda (YE/YK)

“Komşularımızla çok bi’ilişkimiz yok. Güven ilişkisi kurulacak bir durumumuz yok, merhaba merhabayız sadece.” Zuhale (YE/YK)

“Komşularıma hiç güvenmem. Bir karşı komşumu tanıyorum, diğerlerini tanımıyorum bile. Kapımdan çiçeğimi çaldılar, hiçbir şekilde güvenmem komşulara.” Meral (YE/YK)

“Hiç bilmiyorum bu sorunun cevabını, ilişkim yok. Özel olarak güvensizlik yaratacak birşey yapmadılar, onlarla ilişkim yok.” Neşe (YE/YK)

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde bu soruya olumlu yanıt vermeye en yaklaşan kişi Figen (YE/YK) oluyor, o da şerh koyuyor cevabına;

“%30... Yan komşuma anahtarı bırakabilirim ve fakat bahçe ile ilgili bir şey olursa güvenmem. İstedikleri ağacı dikerler, bizim orayı da gasp ederler. Anahtarı verip tatile giderim ama bahçemiz ortak olduğundan bahçeyi gasp edip kul hakkına girebilirler, orda güvenmem.”

“İş arkadaşlarınıza güvenir misiniz?” sorusunda yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkekler, gelirleri düşük olan hemcinslerine nazaran daha olumlu bir tablo oluşturuyorlar. Tıpkı “akraba” sorusunun yanıtlarına benzer bir şekilde ‘iyi iş arkadaşı’, ‘kötü iş arkadaşı’ ayrımı yapılsa da genelleme yapıldığında bu gelir grubunda iş arkadaşlarına daha çok güvenildiği düşünülmektedir. Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde birbirinden farklı düzeyde olumluluk/olumsuzluk yanıtları kaydedilse de katıyetle olumsuz yanıt veren sadece Figen (YE/YK) oluyor; *“Hiç. Kalleş hepsi! Hırslılar.”*

Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler içinde “akrabalara güven” düzeyi yüksek gelirli kadınlardan fazla görülmekte ancak “komşularınıza güvenir misiniz?” sorusunun yanıtları yüksek gelirli kadınlarla paralel görülmektedir;

“Komşularımla güven seviyesinde ilişki kurmuyorum. Merhaba-merhaba seviyesindeyim. Yani güveniyorum ya da güvenmiyorum diyemem.” Adem (YE/YK)

“Komşularımla iletişimim yok (çok net ifade ediyor) Sıfır! Özellikle de tercih ediyorum. Tanımıyorum bile. Merhaba dediklerinde selam vermiyorum. Daha önceki evimde de böyleydi. Hep böyleydi. 6 sene hiç konuşmadığım karşı komşum var benim, selam vermediğim. Selam verirse durduruyorum ki, devam etmesin. Bir süre sonra selam vermiyorlar, bilinçli bir seçim benimki. Kapımın zili de sökülmüş durumda.” Ragıp (YE/YK)

“Komşularımla ilişkim iyi. Ama maalesef şehir hayatında hepimiz apartman bireyleriyiz. Mahalle değil, kasaba değil. Hiçbirşey değil aslında. Sabahları ‘günaydın’ dediğimiz ve bir zarar görmeyeceğimizi düşündüğümüz herkese ‘iyi’ diyoruz. Üst kat komşuma hiç güvenmiyorum mesela. Özellikle halı, kilim silkeliyorlar, özellikle taciz ediyorlar. Ama kapı komşum güzel bir aile, onlara güvenebilirim. Onlara bir şey emanet bırakabilirim.” Yalçın (YE/YK)

“İş arkadaşlarınıza güvenir misiniz?” veya “Hemşerilerinize güvenir misiniz?” sorularında yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler grubunda anlamlı bir farklılık yakalanamamıştır. “Benim iş arkadaşım pek yok, ya çalışanlarım oluyor, ya da işverenim oluyor... İş arkadaşlarım olduğu zamanlar, o devir için, iş arkadaşlarıma güvenmezdim. Sebebi, kendilerini bir yarış halinde görmeleri idi aslında. Çalıştığım yıllarda bu yarışın sonunda birilerinin seçileceği güdüsüyle hareket ettikleri için güvenmiyordum.” diyor Ceyhun (YE/YK). Ragıp da (YE/YK) benzer düşünüyor; “Paranoyak değilim ama aynı kulvarda değilsem güvenirim, aynı kulvardaysam güvenmem. (Nasıl bir kulvar diye soruyorum) Rekabet varsa aramızda güvenmem. (‘Çıkar çatışması olduğu durumda güvenmem’ mi diyorsunuz diye soruyorum) Çok ciddi zararlar gördüm, onu da söyleyeyim.”

“Başınıza bir iş gelse ilk kimden para istersiniz? Şimdi biraz daha özel sorayım soruyu: daha önceyi düşünün, yaşadığınız kötü bir olayda, bir travmada ilk kime güvendifiniz?” sorusunda düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar “aile içinden birini” (kız çocuğu, abi, anne ve baba vb.), işaret ederken – ki düşük ekonomik sermayeye sahip erkeklerde de paralel bir tercih söz konusu- gelir düzeyi arttığında hem kadınlarda hem de erkeklerde “arkadaş” tercihi daha belirgin hale gelmektedir;

“Para isterken "niçin istediğimi" sormayacaklarından arkadaşlarımdan isterim.” diyor Adem (YE/YK), *“Esin diye bir arkadaşım. Ortaokuldan beri arkadaşım... İlk Esin'i ararım. 30 yıllık arkadaşım.”* diyor Figen (YE/YK).

“İlk 2 tane arkadaşım var, onlar gelir.” diyor Yalçın (YE/YK). Neşe (YE/YK) sıralamayı şöyle veriyor; *“Arkadaşıma, kardeşime, annem-babam, eşime olabilir.”*

Saha araştırması için derinlemesine görüşme yapılan tüm katılımcılara mevcut soruların yanısıra Dünya Değerler Araştırması'nda yer alan ve güveni ölçmek için kullanılan tek standart soru da (“Genel olarak, çoğu insana güvenilebileceğini söyler misin, yoksa insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir mi dersin?”) yöneltilmiştir. Saha araştırması öncesinde yapılan odak grup çalışmalarında da bu soru tüm gelir gruplarındaki katılımcılara yöneltilmiş idi. Orta ve yüksek gelir gruplarında farklı görüşler ortaya konulsa da sadece alt gelir grubunda tüm odak grup katılımcıları, istisnasız, soruyu *‘insanlarla ilişkilerde çok dikkatli olmak gerekir’* şeklinde yanıtlamış idiler.

Yapılan derinlemesine görüşmeler sırasında bu standart güven sorusu yine bütün katılımcılara sorulmuştur. Bu soruyu düşük ekonomik sermayeye sahip tüm kadın ve erkek katılımcılar, odak grup çalışması verileri ile paralel bir şekilde, cinsiyet farkı olmaksızın, *“insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir”* (b şıkkı) olarak yanıtlamıştır. Aynı soru yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkeklere sorulduğunda, her iki cinsiyette de, yarıdan az da olsa (kadınlarda % 42, erkeklerde % 40 oranında), bu soruyu *“insanların çoğuna güvenilebileceği”* şeklinde (a şıkkı) seçen katılımcılar olmuştur. Bu nedenle ekonomik sermaye ile güven düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişki olabileceği bu soru özelinde de düşünülmektedir.

Bu standart soru özelinde, Dünya Değerler Araştırmasının Türkiye sonuçları için şu veriler dikkate alınmalıdır; 1990'dan bu yana, genel olarak insanlara güvenilebileceğini

söyleyenlerin oranı %8-%10 dolayında iken, son araştırmada bu oran %14 olarak ölçülmüştür. Gene düşük bir sayı olmakla birlikte (oranlar İskandinav ülkelerinde %70'lere varmaktadır), eğer bir ölçüm hatası değilse, dikkate alınması gereken bir artış olduğu düşünülmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan katılımcılara “Adalet sizce ne demek? Toplumda adalet sizce önemsenen bir kavram mı?” sorusu yöneltilmiştir. Dilara (DE/DK) “*Adalet demek eşit davranmak demek*” derken, Özlem (DE/DK) “*Adalet vicdan demek*” diye yanıtlamaktadır. Bir kamu kuruluşunda mesai saatleri içinde şefi tarafından verilen tüm işleri yapmakla yükümlü Dilek (DE/DK) için adalet; “*Toplumda bazı adaletsiz şeyler vardır. Mesela biz çalışıyoruz. Ben burda işimi yapıyorum. Şef bana dese ki, başkası otururken, onun işini bana yap dese bu adaletsizlik. Bazı yerlerde hiç adil değil yani. Ben burda tek başıma çalışırken aşağı katlarda 3-4 kişinin çalışması mantıklı değil, bu adaletsizliktir*”

“*Valla en garibanından en yukardakine nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranılması geliyor aklıma adalet deyince. Herkese aynı davranılması lazım yani bence.*”
Doğan (DE/DK)

“*Şu an hiç adaleti göremiyorum. Akşam bir haberleri izleyelim diyoruz. 10 haberden 9'u hep bayan haberi, o onu kesmiş, o onu öldürmüş (kadın cinayetlerini kastediyor)*” Selami (DE/DK)

“*Adalet deyince eşitlik geliyor aklıma ilk ama eşitlikten kastım herkesin aynı olması anlamında değil. Herkesin emeğinin ya da yaptığı işin aynı kefedede değerlendirilmesi (...) Türkiye adil bir yer değil.*” diyor Reha (DE/YK).

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkeklerden oluşan grupta adalet kavramı çeşitlilik arz etse de, tanımlar yine ‘eşitlik’ ve ‘hakkaniyet’ çerçevesinde şekillenmektedir;

“Adalet bence insanların adalet önünde dini inancı, ekonomik şeyi ayrı tutulmadan eşit olması demek... Türkiye’de adalet yok.” Zuhul (YE/YK)

“Bence yok adalet şu anda. Adalet en önemli şey, adalet olduğunda sistem olur, düzen olur... ama varmış gibi görünse de şu an olduğunu sanmıyorum” Figen (YE/YK)

Esin (YE/DK), *“Adalet güven demek”* derken, Yalçın da (YE/YK) *“Adalet hak demek”* diye ifade etmektedir.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip grup içinde adaletin olmamasının aktüel bir tespit olmadığı, adaletin zaten hiçbir zaman olmadığı üzerine tanıklıklar da bulunmaktadır;

“Adil bir toplumda yaşamıyoruz çünkü dünya zaten adalet üzerine kurgulanmış bir yer değil. Yani eskiden de adil bir toplum yoktu, şimdi de yok. Elitler var, toplumsal elitler ... adil bir dünya, adil bir bölüşüm yok yani, hiç olmadı.” (Ayda, YE/YK)

“Adaletin yerine gelmesi için gerekli mekanizmaların kurulmadığını düşünüyorum. Benim kafamda yargıç diye bir kavram vardır o ayrı, o Türkiye’de yok. Birçok ülkede var, tamam hepsi siyasadır şudur budur ama yargı bağımsızlığı diye bir şey var, o yok. Hiç olmadı ama, Cumhuriyet döneminde de yoktu, hiç olmadı.” (Ragıp, YE/YK)

“Adalet, dünyanın bir düzeni var, kendi uydurduğumuz kuralların dışında bir düzeni var, adaleti orada aramak lazım. O uydurduğumuz kurallar içinde adaleti aramak bence mümkün değil” Ceyhun YE/YK)

“Adalet olmayınca iyilik olmaz. Adil olmak zaten iyi olmanın en temel gereğidir diye düşünüyorum. (...)Devletin kurulma noktası bu olmalı zaten; güçlünün değil haklının dediğinin olmasının sağlanacağı bir yapı kurmak. Gerçekte devlet genelde bunu çok yapamaz, güçlünün yanında olur. Hayat böyle bir şey çünkü ama o yapıyı mümkün olduğu kadar haklının olduğu yere, ideale çekebilirsen o kadar iyidir... işte bu çok önemli.” diyen Neşe (YE/YK) adalet anlayışından çok uzaklaşıldığını düşündüğünü belirterek toplumun bu konuda da

değiştiğini, dönüştüğünü söylemektedir: *“Aslında değişim çok kaygan ve kaypak bir zeminde oldu. Daha belirleyebildiğin, daha tanımlayabildiğin bir şeydi hayat eskiden. Ya da biz öyle zannediyorduk. Ama bu dönemde herşey daha akışkan, daha belirsiz. Yani bu aslında değişimin iyi yanları da var, kötü yanları da. Mesela şimdi kavramların içi daha boş, eskiden o kavramların için zoraki bir biçimde, senin dışında dolduruluyordu, şimdi belki senin daha çok katkı oluyor diye düşünüyorsun... belki de olmuyor... bilmiyorum. Gene seni toplum şekillendiriyor olabilir. Senin üzerinde gücü olan, seni şekillendiren toplum geçmişte daha çok coğrafi olarak sana yakın olanlardı, şimdi dünyanın her tarafından input (veri) alıyorsun. Ve onu tahminen sen de kabulleniyorsun artık. Eskiden kendi dar çevrenden gelen etki daha önemliydi. (...) Hayat daha belirsiz artık”*

Bourdieu’cü bir perspektiften bakıldığında toplumsal öznenin diğerleri ile bağlantısı, bu ilişkilerin toplumsal özneye getirdiği yükümlülükler ve ayrıcalıklar olarak kabaca tarif edilebilecek sosyal sermaye kavramında, Putnam’cı bir perspektiften bakıldığında sivil katılım, politik eşitlik, güven ve işbirliğinin sosyal yapıları olarak tarif edilebilecek sosyal sermaye kavramında da, ağırlıkları ve öncelikleri farklı olmasına rağmen sivil toplum organizasyonlarına katılım kriteri önemli bir yer kaplar. Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların bu türden sosyal ağlara katılım sağlayıp sağlamadıklarını öğrenmek için “Gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığınız, çeşitli şekillerde destek verdiğiniz (bağış, gönüllülük vs) sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernek, sendika, hemşeri derneği, futbol kulübü vb) var mı?” sorusu sorulmuştur.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip grup içinde gönüllü olarak faaliyetlerine katılan çeşitli sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır;

“UNICEF’in düzenli bağışçısıyım. Her ay maaşımdan düzenli para gider. Bir de şeyin bağışçısıyım; Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği. Özellikle Türkan Saylan ile uğraşıldığı dönemde çok destek oldum. Şimdi “TAD” diye bir dernek var, onlara destek oluyorum: “Tüm Afrika’nın Dostları” Derneği bu. Bunlara düzenli bağış yaparım(...) Onun dışında kültür ve sanat

sever bir insan olduğum için, Türkiye’de çocuklara yönelik olarak bu Suziki Müzik Eğitim Derneği’nde hem kurucu üye oldum, hem de 2 dönem yönetimde görev alarak Türkiye’de bu yöntemin- daha 3 yaşından itibaren çocukların keman eğitimi almasına ilişkin- destek verdim. Türkiye Filarmoni Derneği’ne çok destek olurum; yönetimdekiler arkadaşlarım çünkü. Güvenebilecekleri biri olduğum için manevi yardım ediyorum. TAD, ÇYDD ve UNİCEF maddi olarak destek verdiklerim, onun dışındakiler gönüllülük, manevi.” diyor Sinem (YE/YK)

“Mezuniyet Derneklerim var, birden fazla; Eskişehir Anadolu Lisesi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, İletişim var. Bunlar mezunlar derneği (...) Mezuniyet Dernekleri bile bölündü ya, biri bir yanda kaldı diğeri diğeri yanda (Siyasi olarak bölünmeyi ima ediyor)” Ragıp (YE/YK).

“TED Ankara Koleji Mezunlar Derneğine, LÖSEV’e, bizim evin ordaki yaşlılar evi, huzurevi, ben her ay gider ziyaret ederim orayı. O kadar yani, gönüllü olarak faaliyetlerine katıldıklarım bu kadar.” Figen (YE/YK).

“Birgün gazetesi var, BALMED (Bornova Anadolu Lisesi Mezunlar Derneği) var. Onun dışında gelen çeşitli yardım taleplerine cevap veriyorum. Ama düzenli olarak yardım ettiğim bu ikisi var.” Ceyhun (YE/YK).

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkek grupları içinde ÇYDD, UNICEF, LÖSEV, TEMA, çeşitli okulların mezuniyet dernekleri, Hayvanları Koruma Dernekleri, spor kulüpleri vb. vakıf, dernek, STK organizasyonları ön plana çıkarken, düşük gelirli gruplar içinde bu türden aidiyetler sadece belirli köy/kasaba yardımlaşma dernekleri şeklinde orta çıkmaktadır;

“Kendi derneğimiz var, Ovacık Köyü Yardımlaşma Derneği. Orada da 7 sene yöneticilik yaptım. 300-400 üyemiz vardı, köylümüz yani, dışardan değil. Bizim köy büyük bir köy, şu anda bile 150 hane var köyde.” diyor Doğan (DE/DK)

“Nallıhan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği var. Oraya üyeyim. Sincan’da. Fakir vatandaşlara yardım etmek için, kömürdür, şudur, budur. Biz onları bulup devlete müracat ediyoruz, devlet gönderiyor.” diyor Selami (DE/DK)

Kendi gruplarının eğilimleri dışında yanıtlar verenlerin kültürel sermayelerinde farklılık olduğu görülmektedir. Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde yer alan, ancak yüksek kültürel sermayeye sahip Melike (DE/YK) *“Telekomcular Derneği, bizler telekomdan gönderildikten sonra kurulan bir dernek. Buraya dernek üyesi değilim ama katkılarım çok oldu, maddi ve manevi. Bütün etkinliklerine giderim, onlara destek olurum. LÖSEV’e desteğim vardır. “İlkadım” vardır. Zaman zaman çocuklar için yapılan etkinliklere katılırım. Masal anlatarak zaten bunu yapıyorum. Yaşlılar Yurdu’na giderim.”* demektedir. Yüksek gelirli erkekler grubunda yer alan ancak kültürel sermayesi diğerlerinden düşük olan ve hayatını taksicilik yaparak kazanan Hüseyin, düşük gelirli gruptaki eğilime benzer bir şekilde gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığı organizasyona örnek olarak sadece toplantılarına gittiği, eskiden başkanı olduğu Kızılcahamam, Güneysaray Köyü Yardımlaşma Derneği’ni vermektedir.

Jarness’in (2016) Norveç’in Stavanger şehrinde orta sınıfın kendi içindeki sembolik sınırlarını araştırdığı, ekonomik sermayesi kültürel sermayesinden fazla olan grubun diğer grubu ‘Kültürel Elitler/ Entelektüel Snoblar/ Sanatımsı Tipler vb.’; kültürel sermayesi ekonomik sermayesinden fazla olan grubun ise diğer grubu ‘Burjuva/Yüksek Sosyete/ Şımarık Zenginler vb.’ gibi isimlerle andığı, yaşam stilleri üzerinden ötekini aşağılama gibi bir kültürel normun yaygın olmadığı bir şehir ve ülkede benzer pozisyonlarda dahi sosyal bir tansiyonun olduğunu gösteren araştırması dikkate alınarak güven bağlamında bir sosyal tansiyon olup olmadığının değerlendirilebilmesi için mülakat yapılan tüm katılımcılara “Genel olarak yoksullara mı güvenirsiniz yoksa zenginlere mi?” diye sorularak kendi sınıfları ile ait olmadıklarını düşündükleri sınıfa dair güven düzeyi hakkında cinsiyetler ve gelir grupları bağlamında fikir sahibi olunmak

istenmiştir. Söz konusu sorunun yanıtları değerlendirildiğinde cinsiyetler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş, öte yandan ekonomik gruplar arasında “zenginlere veya fakirlere güven” algısında farklılıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Farklılıklar grupların ekonomik sermayeleri ile paraleldir; örneğin düşük ekonomik sermayeye sahip katılımcıların olduğu grup yoksullara daha fazla güvendiğini belirtmiştir;

“Zenginlere hiçbir konuda güvenmem yani ben” diyor Dilek (DE/DK)

“(Tereddütsüz) Yoksullara güvenirim (Neden diye soruyorum) Yoksul insan her zaman birşeyler yaşamıştır. Hayatın acısını yaşamıştır. Bir yerlere gelmek için mücadele ediyordur. Daha çok yoksullara güvenirim bu yüzden, Daha sevecendirler, gözleri toktur.” diyor Özlem (DE/DK)

“Yani benim halimden o anlar. Hani bir laf var ya, aç tokun halinden ne anlar diye... ondan (...) Öyle (2 tane evi, 2 tane arabası olan bir arkadaşı varmış) insanlar var, zengin yani, “onun var da benim neden yok” diye düşünüyor insan, imreniyorsunuz, onun da eli ayağı var, benim de elim ayağım var, arada kıskançlık da değil de, onunla çok görüşmek istemiyorsun yani. Hepsinin sonunda “Allah senin nasibine bunu verdi, o onun nasibi” diyorum. Çok görüşmemeye çalışıyorum. Ne zaman arasam “Marketten geldim, dolaplara yerleştiriyorum” diyor.” diyor Dilara (DE/DK)

Ekonomik sermayesi yüksek olan grup aynı soruya “zenginler” yanıtını vermektedir; *“Zengine güvenirim (neden diye soruyorum) Fakirin para için her şeyi yapabileceğini düşünüyorum.”* Esin (YE/DK)

“Zenginlere güvenirim. Yalan söylemek için daha az nedenleri olabilir” diyor Ragıp (YE/YK)

“Yoksula güvenmem. Yoksulun, eline bir imkân geçerse, çalma ihtimalinin daha yüksek olduğunu düşünüyorum” Meral (YE/YK).

Burada önemli bir farklılık şudur; düşük ekonomik sermayeye sahip katılımcılar arasında zenginlere güvenen olmamakla birlikte, yüksek gelirliler arasında yoksullara güveneceğini söyleyen katılımcılar bulunmaktadır;

“Yoksullara biraz daha güvenirim sanki. Türkiye’deki algım bu, bir insan çok zengin olduysa dürüst yollarla olmamıştır diye derler ya.” diyor Zuhall (YE/YK)

Derinlemesine görüşme yapılan tüm katılımcılara ayrı sorular halinde “Belediyeye güvenir misiniz?”, “Patronunuza güvenir misiniz?”, “Muhtara güvenir misiniz?”, “Çalıştığınız kuruma güvenir misiniz?” soruları yöneltilmiştir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubu içinde belediyeye güven düzeyi yüksek olarak kaydedilmiştir. Benzer bir şekilde bu grup içinde muhtara güven düzeyi de yüksek sonuçlanmaktadır. Muhtar/muhtarlık bütün ekonomik ve kültürel sermaye gruplarında tanınan, bilinen, temas edilen bir kişi/kuruma tekabül etmektedir. Katılımcılar, temas ettikleri muhtarın sorunları çözme kapasitesine bu grupta güvenir gözükmektedirler. Belediyeye güven ve muhtara güven sendikaya/hükümete/çalışılan kuruma duyulan güvenden daha yüksektir.

“Evet, muhtarımı tanıyorum, Whatsappdan da her gün yazışıyoruz. Burayı yapmamışsınız, şurayı yapmamışsınız diye. Kötü bir şeyler yapmak istemeyen biridir. Elinden gelen gayreti gösterdiğine inanıyorum” diyor Melike (DE/YK). *“Muhtara güvenirim. Bundan önceki dönemde de Osman amca muhtardı, ona da çok güvenirdim, iyi bir insandı.”* Özlem (DE/DK)

Taleplerine yanıt alınması, onlarla ilgilenilmesi bu grupta ‘güven duymak’ için başat bir motivasyon olarak öne çıkmaktadır. Belediyeye güven duyuyor musun? sorusuna *“Hiç işim düşmedi ki belediyeye. Yani gireyim, iş isteyeyim, yardım isteyeyim. olmadı yani.”* diyen Dilara (DE/DK) belediyeye bu nedenle güvenmediğinin altını ısrarla çiziyor; benzer bir şekilde Muhtara güvenir misin? sorusunu da şu şekilde yanıtlamaktadır;

“Muhtarla da bir işim yok ki.. Elin adamına niye güveneyim. Muhtar benim derdimi bilmez, benim geçimimi bilmez.”

Benzer eğilim düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler grubunda da görülmektedir. Belediye ve muhtarlık temas edilme, isimlerin bilinmesi, tanınması üzerinden güven ilişkisi duyulan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. *“Çankaya Belediyesi son 5 yıldır iyi çalışıyor, Alper Taşdelen.”* diyen Doğan (DE/DK) ‘Muhtara güvenir misin?’ sorusunu da *“Esin abla var, çalışıyor ama bilmiyorum.”* diye yanıtlamaktadır. Bu grupta yeralan ancak kültürel sermayesi yüksek olan Reha (DE/YK) belediye sorusunu şöyle yanıtlamaktadır; *“Keçiören Belediyesi’ne güveniyorum. Turgut Altınok diye bir adam vardı, benim çocukluğumda MHP’deni (...) O şimdi tekrar seçildi, böyle parkların bile kokusu değişik, başka güzel oldu. Ve şey yapardı, rastgele sokağa çıkıp insanlarla konuşuyor. Çocuklarla da konuşuyor. Ben çocukken de yapardı, şimdi de yapıyormuş. 10 yıl aradan sonra tekrar o. Koşu parklarında tek başına gezer, koşar, ama koruma moruma yok. Çocuksun, birşey söylersin yapar. Ve kendisi yapar, yanında asistanı falan, not alsın yok yani.”*

Cinsiyet farklılaşması olmaksızın yüksek gelirli gruplarının tamamında da benzer eğilim devam etmektedir. Hükümete güven sorusuna ideolojik ilkeler ve yatkınlıklar üzerinden yanıt veren katılımcılar, muhtarlık ve belediye söz konusu olduğunda ‘sorunlarının çözülmesi’ ve ‘aldıkları hizmet’ üzerinden bir güven ilişkisi kurmaktadır;

Sinem (YE/YK) belediye sorusunu şu şekilde yanıtlamaktadır; *“Kimin yönettiğiyle alakalı. Şu an mesela çok güveniyorum Ankara Büyükşehir Belediyesine, başında Mansur Yavaş var. Tamamen kimin yönettiğiyle alakalı benim için. (Mansur Yavaş’a neden güveniyorsun diye soruyorum) Çünkü yaptığı icraatlerde son derece şeffaf, her şeyin verilerini herkesle paylaşıyor, gerçekten belediyecilik hizmeti yapıyor, partizanlık yapmıyor, şehrin ve halkın sorunlarıyla bizzat ilgilenip ortaya bir iş koyuyor. Lafta kalmıyor, önce icraat sonra söz geliyor. O anlamda güveniyorum. (Gölbaşı Belediyesi için ne düşünüyorsun diyorum) Aslında*

Gölbaşı Belediyesinden de memnunum. Yani oturduğum süre içinde belediye başkanları değişti, bu üçüncü belediye başkanımız. Genel olarak çok da fena değiller. Örneğin Melih Gökçek'in o korkunç heykel... (sonra gülerek düzeltiyor) heykelimsilerinin Ankara'da yapıldığı dönemde, yine Gölbaşında estetik olarak daha iyi şeyler her daim yapıldı. Sonra, Gölbaşı Belediyesinin karla mücadelesi çok iyidir. Beklentilerimiz de çok yüksek değil ama güveniyorum. (Hangi partiden diye soruyorum) Şu an AKP-MHP'nin ortağı ama MHP'li. Biz geldiğimizden beri sırasıyla MHP-AKP-MHP oldu. Gölbaşı MHP tandanslı bir ilçe zaten.” Alınan hizmet üzerinden yapılan bu değerlendirme konu muhtara geldiğinde doğrudan ‘tanışıklık’ üzerinden ilerliyor; “Ah çok tatlı bir muhtarımız var, kadın, bayılıyor. (şahsen tanırıyorsun o zaman diyorum) tabi tabi tanıyorum. Yamuğu olmayacak bir profil çiziyor bizim muhtar. O anlamda güveniyorum. Eğer muhtarlığa bir evrakımız bırakıldıysa hiçbir sorun olmadan onu ordan alabileceğimize inanıyorum. Muhtarlıkla bir problemimiz olsa inanıyorum ki çözer.”

Bu soru grubunda yer alan tüm güven sorularına olumsuz yanıt veren Figen (YE/YK) ‘muhtar’ sorusunu “Evet güvenirim, yıllardır tanırım.” diyerek yanıtlamaktadır.

“Muhtara güveniyorum. Mesela trafik cezam geliyor muhtara gidiyorum. Muhtar anlatıyor, “şöyle oldu, böyle oldu” diye. Muhtara uğramam gerektiğinde hep yardımcı oluyor. Bizim orda bir yol inşaatı var. “N’olacak?” dedim muhtara, “Migros’a yaramayacak ama bilmemkimler çok ilerleyecek” dedi, adamın bütün dediği çıktı. Kime sorsan bu kadar iyi bilgi vermez.” diyor Meral (YE/YK) gülerek.

Belediyeye güvenmediğini söyleyen Yalçın (YE/YK), bu güvensizliğini şu cümlelerle anlatmaktadır; “I-Ihh... Güvenmiyorum. Çünkü neden, geçmişte bunu ben tecrübe ettim. Bazı işyerleri kaldırımları işgal ediyordu. Çukurambar gibi bir yerde hem de. Duvar örerek, işgal ederek mekanlarına kattıklarını Çankaya Belediyesi’ne, Büyükşehir Belediyesi’ne yazmama rağmen hiçbir düzelme olmadı. Hiç ilgilenen olmadı, geri dönüş bile olmadı. Yine bizim şu karşı yolda geçerken insanlar ölüyor ya, üstgeçit olmadığı için. Bununla ilgili imza kampanyası yaptım, Büyükşehir’e yazdım. Hiçbir dönüş olmadı. Sonra Bilgi Edinme Yasası

çerçevesinde sordum, onun cevabını verdiklerini söylediler ama o cevap da bana hiç gelmedi. Nesine güveneceksin. Daha sonra, hiç olmazsa arkadaş ben sizden bir şey istemiyorum, siyasi bir amacım da yok, sadece insanlar ölmesin yazık günah diye, şöyle basit bir bölme koyarsanız insanlar ölmeyecek, işte bu kadar insan öldü burda, hiç olmazsa bunu yapın siye yazdım. Ona meclisten, Ak Parti'den bir dönüş oldu "Belediyeye iletilecektir, yapılacaktır falan" diye. 3-4 sene geçti onun da üzerinden. Neden güveneyim ki? Yaşadığım şeylerden dolayı güvenmiyorum."

Yalçın muhtara olan güvenini ise aynı gerekçe ile şu şekilde açıklamaktadır; "Muhtara daha çok güveniyorum. En azından ona söylediğim bazı şeylerin doğru şekilde düzeltildiğini kendim tecrübe ettim. Mesela arabalarını kaldırıma park ediyorlar parkın kenarına, bebek arabası geçmiyor. Bunu muhtara söyledim, "şuraya küçük küçük babalar diksensiz de insanlar park etmese" dedim. İkinci görüşmeden sonra yaptırdı bunu, helal olsun!"

Derinlemesine görüşmelerde neredeyse tüm katılımcıların sosyal güven düzeylerinin düşüklüğü çeşitli tanıklıklarla ifade edilse de görüşmelerde sorulan "İnsanlar senin hakkında en çok neyi bilsin istersin?" sorusuna yanıtları, katılımcıların ekonomik ya da kültürel sermaye hacmi arasında bir farklılık olmaksızın "güvenilme ihtiyacı"nı göstermesi açısından oldukça anlamlıdır;

"İnsan ne ister... Dilek Hanım vardı, ne kadar hanım hanımcıktı denmesini isterim."

(Dilek, DE/DK)

"Kimse için kötü bir şey düşünmediğimi bilsinler isterim" (Melike, DE/YK)

"İyi olduğumu bilsinler... Güvenmelerini isterim bana. Başka da bir şey istemem"

(Özlem, DE/DK)

"Dürüst olduğumu bilsinler isterim" (Serap, DE/DK)

"Merhametliyimdir mesela. Bunu bilseler aslında. İnsanların beni tanıdığı gibi kavgacı bir insan değilim. Hakkımı da savunmasam iyice ezecekler yani, o yüzden, elimde değil." (Dilara, DE/DK)

- “Başları sıkıştığında Doğan’un geleceğini bilsinler isterim.”* (Doğan, DE/DK)
- “Doğru olduğumu, dürüst olduğumu bilsinler”* (Selami, DE/DK)
- “Hatırlanmak isterim.”* (Reha, DE/YK)
- “Güvenilebilecek bir insan olduğumu bilmelerini isterim, güzel kalpli bir insan olduğumu bilmelerini isterim”* (Figen, YE/YK)
- “Akıllı olduğumu bilsinler isterim.”* (Ayda, YE/YK)
- “Hak yemem. Onu bilsinler isterim.”* (Zuhal, YE/YK)
- “İyi insan desinler bana. Yeter herhalde.”* (Esin, YE/DK)
- “Zor zamanlarında hiç çekinmeden gelebileceklerini bilsinler isterim.”* (Sinem, YE/YK)
- “Akıllıdır desinler, güvenilir desinler.”* (Meral, YE/YK)
- “Emeklerimi bilsinler isterim. “Şurdan şuraya geldi”, “Şuna uğraştı”... Onu bilmeleri ve takdir etmelerini isterim.”* (Neşe, YE/YK)
- “Entelektüel olduğumu... Çok düşündüğümü, çok okuduğumu bilsinler isterim.”* (Ragıp, YE/YK)
- “Dünyanın sayılı mimarlarından biri olmak isterdim, bunu bilsinler”* (Yalçın, YE/YK)
- “Babacan olduğumu bilsinler isterim”* (Hüseyin, YE/DK)
- “Benden zarar gelmeyeceğini bilsinler.”* (Ceyhun, YE/YK)
- “Yalan konuşmadığımı bilsinler isterim. Bana güvensinler isterim.”* (Adem, YE/YK)
- diyen Adem’in hayat ve güvene dair genel görüşü şöyledir; *“İnsanlara güvenemezsen*

geçmez o hayat. Bence güvenmek lazım. Belki de adam düzgün bir insandır. Ama sende güven eksikliği varsa, sana da o insana da eziyet olur o hayat.”

Güvene ilişkin kuşaklar arasında bir değişim yaşanıp yaşanmadığına dair bir başka soruya Meral (YE/YK) şu şekilde cevap vermektedir; *“Benim annemle aramdaki yaş farkı 40 yaş. Nerdeyse iki kuşak yaş farkı var yani. Onlar daha güveniyordu hayata. Onlar daha sosyal yaşıyorlardı, her hafta evde misafirler vardı. Annemin farklı kabul günleri vardı. Çok canlı, sosyal bir hayatları vardı. Maddi olarak hiç beklemedikleri bir rahatlıkta yaşadılar, Tamam çok maddi sıkıntıları da oldu ama benim bu yaşıma geldiklerinde 2 maaş çok rahat yaşıyorlardı. Ben her şeyi kendim yapmak zorundayım. Onlar kendi yapmıyorlardı, telefon ediyorlardı, siparişler eve geliyordu falan. Ben her şeyle gidip kendi başıma uğraşıyorum. Parayı rahat harcıyorlardı. Onlar kadar rahat yaşamadığımı düşünüyorum.”*

Sosyal güven düzeylerinin nesiller arası değişimine ilişkin bir başka görüş üniversite öğrencisi olan, bir yandan okurken bir yandan çalışan ve yüksek kültürel sermayeye sahip olan Reha’dan (DE/YK) geliyor; *“Bence eskiden daha çok güveniyorduk. Ama annemden babamdan en çok ayrıldığım nokta bu sanırım; babam da, annem de çok “dava insanı”dırlar. Hani o doğru bildikleri şeyden asla vazgeçmezler, ben mesela daha esnek bir bakış açısına sahibim, en büyük farkımız bu sanırım. Benim tek bir tane “moral code”⁶⁸um var; “hiç kimsenin hakkını yemeyeyim, kimse de benim hakkımı yemesin”. Bana dokunmayan bin yıl yaşasın gibi değil ama. Bunun için aktif olarak çaba sarfederim, kimsenin hakkını yememek için, yine aktif olarak kimse benim hakkımı yemesin diye de mücadele ederim. Ama bunu bir topluluk için yapmam mesela, annem babam bunu yapar ama topluluk için. Yaptılar da. Sizin gençliğinizde (bana diyor) sağcı solcu çok önemli olduğu için o şekilde yapılmış hep. Öyle yaşanmış yani”.*

⁶⁸ Ahlaki ilke (ing)

III.III Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Güven

Tez çalışması hazırlık çalışmaları kapsamında ilk etapta farklı gelir grupları ile odak grup çalışmaları yapıldığı ve tezin bölümlerinin bu odak grup çalışmalarının değerlendirilmesi sonucunda oluşturulduğu bilinmektedir. Bu kapsamda, *alt gelir grubunda* olan kişilerle yapılan odak grup çalışmasında dikkat çeken hususlar şu şekildedir;

- Odak grubun ilginç çıktılarından biri, gruptaki kadın katılımcıların genel olarak televizyon izlemediklerinin anlaşılmasıdır. Tümü de çalışan kadınlar akşam eve gittiklerinde gündüz evde olmadıkları için yapamadıkları işleri yetiştirmeye çalışmakta (ütü, yemek, temizlik vb.), çok az televizyon izleyebilmektedir. Elvan (35) “*Benim televizyon ile hiç alakam yok. Benim evde kayınvalide bazı kanalları zapping yaparkene...o şekilde göz atabiliyorum*” demektedir. Buna karşın erkekler televizyonu düzenli izlemekte, hatta dizi isimlerini bir çırpıda saymaktadır. Grupta en çok *Kurtlar Vadisi* ve *Eşkîya Dünyaya Hükümdar Olmaz* isimli diziler izlenmektedir.

Orta gelir grubu ile yapılan odak grup çalışmasında dikkat çeken hususlar şu şekildedir;

- Katılımcıların tümü gazete okuyor, basını takip ediyor. İşe geldiklerinde günlük haberleri tarıyorlar, takip ettikleri özel köşe yazarları var. Televizyon izlediklerini ama ekran karşısında çok da vakit geçirmediklerini söylüyorlar. Diziler konusunda görüşler muhtelif, bazı katılımcılar toplumu, gençleri dejenere ettiği için dizi seyretmediklerini, sadece haber ve tartışma programlarını izlediklerini söylerken bazı katılımcılar dizi izlediklerini söylüyorlar. Dizi izleme nedenlerinin ise gündemle ilgili olduğunu söylüyorlar. Ela (42), “*Seçimlerden önce evet tartışma programları izlerdim, ama şimdi seçimlerden sonra dizi izliyorum*”

kesinlikle. Çünkü çok sinirlerimi bozuyor. (...) Biraz kafamı dağıtmak istiyorum çünkü. Kanallar tek taraflı yayın yapıyor evet. Dizilerin uyuşturduğuna da katılıyorum evet, ama günün stresini, gerginliğini atmak için kafamı da dağıttığına inanıyorum. O bir saat bana yetiyor” diye durumu özetliyor.

- Gözde (44) “güven” konusunda farklı bir görüş iletiyor. Gözde’ye göre teknoloji sonrası güvenin önemi değişiyor. Teknolojinin ilerlemesi nedeniyle ilişkilerin de sanal olarak yaşandığını söyleyerek günümüzde insanların güven duygusuna ‘çok da ihtiyaç hissetmediklerini’ söylüyor. ‘Güvene ihtiyaç hissetmemek ne demek?’ diye sorulduğunda “Çünkü sanal yaşıyorlar. Sanal ortamlarda güvene gerek yok. Karşı taraftaki insana zaten güven duygusuyla yaklaşmıyorsun” diyor.

Yüksek gelir grubu ile yapılan odak grup çalışmasında dikkat çeken hususlar şu şekildedir;

- Katılımcılar televizyonu çok fazla izlemediklerini belirtiyorlar genel olarak. İzlendiği zaman yabancı dizilerin tercih edildiği grupta televizyonda olan bazı diziler ya da programlar da doğrudan televizyondan değil, müsait bir zamanda ‘youtube’ kanalı üzerinden seyrediliyor. Gazete yazılı olarak hafta sonu alınmakta iki katılımcı tarafından, onun dışındaki katılımcılar düzenli olarak internetten çeşitli haber portallarından haberleri takip etmekte. Genel olarak medya hakkında olumsuz görüşler hakim. Bir süre yurtdışında yaşamış olan, Almanya doğumlu Figen (42) “Medya bir şekilde insanları hep istediği şekilde yönlendirmiş. Bu sadece Türkiye’de öyle değil, ben yabancı basını da takip ediyorum. Orda da hep aynı şekilde, yani yanlış, ülke politikası neyse haberler de o yönde çıkıyor, Ya da hiç söz konusu bile edilmiyor, gündeme bile gelmiyor.” diyerek şu eklemeyi yapıyor, “medya zaten bizim için değil... o kesim için yani” (düşük gelirli, az eğitilmiş kesimleri ima ediyor).

Türkiye gibi, önemli toplumsal ve siyasal değişimlerin kısa süreler içinde vuku bulduğu, demografik anlamda dinamik bir ülkede on yıllık bir zaman dilimi için ‘mukayeseli bir medya analizine’ ulaşmak oldukça önemlidir. Bu açıdan, 2008-2018 yılı KONDA Medya Raporu⁶⁹ (2019, Kasım a) konuya ilişkin olarak önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Araştırmaya göre, haber medyasına güven hususunda televizyon⁷⁰ hâlâ liderliğini korumaktadır. 2018 verilerine göre %72.3 gibi yüksek bir oran ile, haber almak konusunda televizyona güvenilmektedir. Televizyonu %14.7 ile internet haber siteleri izlemekte ve %7.2 oranı ile yer alan gazetelerin ardından, en az güvenilen haber kaynağı olarak da %5.8 ile sosyal medya bulunmaktadır.

KONDA’nın Medya Raporu bize Türkiye’de büyük çoğunluğun haberleri hâlâ televizyondan takip ettiğini, yani ana akım haber mecralarının hala baskın tercih olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Haberi sadece internetten ve sosyal medyadan takip edenler Türkiye geneline bakıldığında hâlâ bir azınlıktır. Çoğunluk hâlâ televizyon seyretmekte ve haberi de öncelikle ekrandan almaktadır. İkinci önemli husus ise, geçmişte haberin tek adresi olan gazetelerin durumudur; gazeteler artık Türkiye’nin tüm kesimleri için tercih edilirliliğini yitirmiştir.

KONDA Medya Raporu’nun (2019, Kasım a) bu tez çalışması açısından önemli bulguları şu şekilde sıralanmaktadır;

⁶⁹ Söz konusu araştırma 31 Mart-1 Nisan 2018 tarihlerinde Türkiye’nin 36 ilinde 5793 kişi ile yapılan çalışmayı içermektedir. Ayrıca, KONDA’nın Ağustos 2008, Ocak 2011, Nisan 2014, Şubat 2015, Nisan 2016, Ocak 2018 ve Nisan 2018 tarihlerinde yaptığı başka araştırmaların bulguları da on yıllık medya kıyaslamasına dahil edilmiştir.

⁷⁰ Haber alma anlamında en çok güven duyulan mecra olan televizyonun evlerin hâlâ başköşesinde olduğu gerçeği KONDA bulgularıyla birlikte Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) 2018 Televizyon İzleme Alışkanlıkları Araştırmasında da görülebilmektedir. Söz konusu araştırmada günlük ortalama televizyon izleme süresi 3 saat 34 dakika olarak belirtilmekte, hafta sonu bu ortalama 3 saat 45 dakikaya çıkmaktadır. Bu araştırmaya katılanların yüzde 40,9’u televizyon izlerken yemek yediklerini belirtmişlerdir. (<https://www.rtuk.gov.tr/assets/Icerik/AltSiteler/televizyonizlemeegilimleriarastirmasi2018.pdf>)

Araştırma örnekleminin ‘geleneksel muhafazakâr’, ‘dindar muhafazakâr’ ve ‘modern’ olarak üçe ayrıldığı KONDA araştırması sonuçlarına göre ‘modern’lerin haber tercihi Fox TV’den yanadır. Hatta Fox TV, haberi televizyondan alanların tümünün yüzde 20 ile ilk tercihi durumdadır. Ama hemen arkasından gelen kanallar ATV, TRT, A Haber diye devam etmektedir.

1980’lerden 90’lara İslami gazete ve dergilerin genel oranı yüzde 7’ler seviyesinden 47’lere yükselmiş, ulusal, bölgesel televizyon ve radyoculuk alanında da aynı yükseliş gözle görünür olmaya başlamıştır. 24 Ocak 1980 kararlarının getirdiği ekonomideki liberal politikalar, taşra kökenli yeni bir ticari elit yaratırken, Anadolu’daki küçük ve orta büyüklükteki iş adamları için geniş olanaklar sağlamış, bunlardan bazıları işlerini Anadolu’da geliştirirken, diğerleri İstanbul’a göç ederek büyüme olanakları geliştirmeye başlamıştır (Bakan ve Çimen, 2018:41)

Derinlemesine görüşme yapılan katılımcılara “Gazete okuyor musunuz? İnternette mi yoksa kağıt gazete mi?” sorusu yöneltildiğinde araştıma örnekleminde sadece 4 kişinin gazeteyi kağıttan okuduğu görülmüştür; temizlik görevlisi Dilek (DE/DK), hasta bakarak hayatını kazanan Özlem (DE/DK), kuaförde çalışan Serap (DE/DK) ve kapıcı Doğan (DE/DK). Hepsi de düşük kültürel sermaye yapısına sahip katılımcılardır.

“Gazete arada sırada okuyorum. İnternette değil, kağıt gazete okuyorum; Sözcü” diyor kuaförde çalışan Serap (DE/DK). Görüşme, Serap’ın çalıştığı kuaför salonunun arka odasında yapılmış olup Serap’ın sözünü ettiği kağıt gazetenin kuaföre günlük alınan gazetelerden olduğu, bir başka deyişle kendisi adına değil işyeri adına alındığı gözlemlenmiştir.

Kağıt gazete okuduğunu söyleyen Doğan da (DE/DK) benzer bir şekilde apartman sakinleri tarafından satın alınan gazeteleri kastetmektedir; “Sabahları binaya dağıtmadan

önce dairelere vereceğim gazetelere bir 10 dakika bakıyorum, o şekilde okuyorum. İnternette daha çok okuyorum tabi.”

Yirmi kişi içinden on iki kişi gazeteyi sadece internette okumaktadır. Yüksek ekonomik sermayeye sahip yedi kadının altısı gazeteyi internette okumakta ve bu gruptan bir kişi gazete okumamaktadır. Yani yüksek gelirli kadınlar arasında gazeteyi kağıttan okuyan bulunmamaktadır. Yüksek ekonomik sermayeye sahip beş erkeğin beşi de gazeteyi internette okumaktadır. Düşük gelirli kişiler içinde gazeteyi internette okuyan sadece Selami'dir (DE/DK).

Yüksek ekonomik sermayeye sahip katılımcılar içinde gazeteleri internette takip edenler belirli gazetecileri takip ettiklerini, bu nedenle internet gazetesini tercih ettiklerini söylemektedirler;

“İnternette okuyorum. Belirlediğim bazı gazeteciler vardır. Onları her gün okurum mutlaka. Gazetecileri takip ediyorum.” Figen (YE/YK)

“Yazarları takip ediyorum. Değişik gruplardan yazarları takip ediyorum.” diyor Yalçın (YE/YK)

Genelde ana akım gazeteler takip edilmektedir; *“Ana akımı takip etmeye çalışıyorum. Muhalif gazeteleri takip etmeye özen gösteriyorum. Dinci gazeteleri okumuyorum çünkü dogmaları olan bir insanım. Okuyamıyorum, tahammül edemiyorum onlara.”* diyor Ayda (YE/YK). Bazen de internette gazete sosyal medyadaki haberlerin doğruluğunu kontrol etmek için girilmektedir; *“Bir de bazen facebooktan falan haberler geliyor ya, bir haber yapıştırıyorlar, o zaman araştırmak için gazete bakıyorum. Ne varmış ne olmuş diye yani”* diyor Meral (YE/YK).

Katılımcılardan dördü hiç gazete okumuyor; Neşe (YE/YK), Melike (DE/YK), Dilara(DE/DK) ve Reha(DE/YK);

“Bir süredir okumuyorum gazete. Haber okumuyorum, twitterdan takip ediyorum haberleri” diyor Neşe (YE/YK)

“Çok uzun yıllar kağıt gazete okudum. Bu son 2-3 yılda kağıt gazeteye çok fırsatım olmadı. Önceden “Der Spiegel” gibi gazetelere aboneliğim vardı, kağıt olarak eve geliyordu. Hem Türk gazetelerini okuyordum hem de o tarz aboneliklerim vardı. Ama internetten de okumuyorum, çok fazla reklam var, rahatsız ediyor.” diyor Reha (DE/YK)

Melike (DE/YK) hiç gazete okumadığını söyleyip aktüel sosyal medyadan takip ettiğini ekliyor; *“Gazete okumayınca ben otomatik olarak haberleri facebooktan ya da instagramdan takip ediyorum aslında. Çünkü ne varsa anında oraya düşüyor. İnsanların yorumları bana ilginç geliyor, onları takip ediyorum.”*

Sosyal medyada çok zaman geçirdiğini söyleyen Dilara (DE/DK) bir başka soru olarak gazete üzerinden sorulduğunda öne atılmakta ve yüzünü buruşturmaktadır; *“Okumuyorum. (Hiç mi okumadığını, internetten veya başka mecradan haberleri takip edip etmediğini soruyorum) Hiçbirşeyi takip etmiyorum, kendi hayatımı takip ediyorum.”*

Araştırmamızın sonuçları ile uyumlu bir şekilde, KONDA (2019, Kasım b) araştırmasına göre gazete okuma alışkanlığı ülkede düşüş eğilimindedir. Gazete okumayan kadınların oranında büyük bir artış yaşanmıştır. Hiç gazete okumayan kadınların oranı 2008 yılında %48 iken, aynı oran 2018 yılında %83 olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir durumun erkeklerde de görüldüğü, ancak erkeklerin hâlâ yüzde 34’ünün gazete okuduğu tespiti araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır.

“Gazetede okuduklarınıza güveniyor musunuz?” sorusunu görüşme yapılan tüm kadın ve erkeklerin yüzde 80’ini aşan bir kısmı “hayır” diyerek yanıtlamaya başlamaktadır; gazetede okunulanlara güvenmek açısından kadın ve erkek cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamakta, ancak ekonomik sermaye hacmi açısından farklılıklara rastlanmaktadır.

Araştırma bulgularına göre düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar, yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlara nazaran gazetede okuduklarına daha çok güvenmektedir. Görüşülen dört grup içinde “gazetede okunulanlara güven” kapsamında en yüksek güvenme oranı düşük ekonomik sermayeye sahip kadınların oluşturduğu grupta bulunmuştur. Görüşülen beş kadından ikisi gazetede okuduklarına tam olarak güvendiklerini ifade etmiştir. Görüşülen diğer kadınlar içinde gazetelerde okuduklarına güvenmediğini kesin bir dille ifade eden Melike’nin (DE/YK) söz konusu grup içinde ekonomik sermayesi ile kültürel sermayesi orantılı olmayan tek kadın olduğunu iletmek gerekmektedir.

“Gazetede okuduklarıma güveniyorum. Gazetedeki yazarlara daha çok güveniyorum.”

Dilek (DE/DK)

“Okuduğum gazeteye çok güveniyorum (Söyleyebilir miyim adını diyor) Sözcü’yü çok seviyorum. Sözcü’de de arka sayfada yazan Yılmaz Özdil’in (önce Yılmaz Erdoğan diyor yanlışlıkla) yazdıklarına itimat ediyorum, takip ediyorum ve seviyorum. Doğru savunduğunu düşünerek memnuniyetle okuyorum. Yılmaz Özdil hariç şey de var (hemen hatırlayamıyorum, hani hem de televizyona çıkıyor diyor, hatırlamaya çalışıyor, bir süre sonra) hah, Uğur Dündar. Onu da çok seviyorum. Aslında bütün yazarları seviyorum ama en çok Yılmaz Özdil’i seviyorum. (...) Ülkeyi savunan insanlar bunlar, öyle insanları bulmak artık çok zor. Artık Türkiye bitiyor yani, maalesef.” diyor Özlem (DE/DK)

“Yarısına güvenirim, hepsine değil.” diye şerh koyuyor Serap (DE/DK)

“Hayır güvenmiyorum (...) Artık haberin arkasını da araştırmak zorunda kalıyorum.”

Melike (DE/YK).

Düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler içinde de, tıpkı kadınlar gibi gazetede okuduklarına güvenen katılımcılar bulunmaktadır; *“Doğru olma olasılığı olanlara inanıyorum. Yüzde 80’i doğru diye tahmin ediyorum. Siyasi olarak yanlı kanallar var, hepsi kendi*

tarafını konuşuyor. Ama “en son haber” sitesi daha bir şey gibi (doğru) geliyor, bilmiyorum da.”

Doğan (DE/DK)

Selami (DE/DK) biraz daha temkinli yaklaşıyor; *“Yazarlarına göre... bazılarına güvenirim, bazılarına güvenmem yazıların”. Bu grupta yeralan ekonomik sermayesi düşük, kültürel sermayesi yüksek olan Reha “Gazeteye göre değişiyor. Ortaokulda bir sosyal bilgiler hocam vardı, onun bana öğrettiği birşey bu. O zamanlar böyle sağcılık nedir, solculuk nedir yeni yeni anlıyordum. O her zaman haftada 1 kitap verirdi bana, ama mesela bir hafta verdiği aşırı sağdan bir kitap olurdu, öteki hafta soldan bir kitap verirdi. Sürekli iki tarafı da okuyup anlayıp ona göre bir değerlendirme yapmayı öğretti bana. Şu an hala var mı bilmiyorum; Zaman Gazetesi, Sabah gazetesi gibi gazetelere de bakardım Cumhuriyet’e de... İki tarafa da güvenmiyorum. Ama iki tarafında yazdığı şeyleri okuyup sentezleyince en azından konu ile ilgili bir fikrim olmuş oluyor.”* diyor.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar arasından gazetede okuduklarına güvenen bir katılımcı çıkmamıştır. Bu sorudan daha önce sorulan “gazete okuyor musunuz?” sorusuna bu grup içinde yer alan yedi kadından altısının zaman zaman kağıt gazete almakla birlikte gazete haberlerini asıl olarak internetten okuduğunu, bir kişinin de hiç gazete okumadığı görülmüş idi. Bu soruya verilen yanıtlarda da yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde olumlu bir yanıt rastlanılmamıştır;

“Hayır, hiçbir tarafın gazetesinde okuduklarıma güvenmiyorum, hepsi taraflı çünkü.”
Ayda (YE/YK)

“Hangi gazete olduğuna bağlı, Günlük takip ettiğim, online, biraz ne oluyor ne bitiyor diye baktığım hiçbir habere güvenmiyorum. Ama twitter’dan veya haftasonu baktığım basılı gazetelere kısmen güveniyorum. Ama Türkiye’de hiçbir şeye yüzde yüz güvenmiyorum tabi ki. (Gazete mi takip ediyorsun, yazar mı diye soruyorum) Her ikisi birden. Yazar da var takip ettiğim, özellikle twitterdan güncel akışından takip ettiğim yazarlar da var. Onun haricinde kendimce güven duyduğum gazeteler var onları da takip ediyorum. Birgün gazetesi gibi, çok

güvenmemekle, çok taraftar olmamakla birlikte Cumhuriyet'e de bakıyorum arada bir, hafta sonları.” Zuhall (YE/YK)

Bazı kadınlar, gazeteden ziyade o gazetede yazan yazara güvendiklerinin altını çizmektedir; *“Gazetede okuduklarıma eskiden güvenirdim ama şimdi değil. Okuduğum gazetelerde bile çok güvenmiyorum. Çünkü gerçekten kendi bakışlarıyla, son derece haberleri dejenere ederek veriyorlar. Ama haberlerden ziyade, mesela güvendiğim bir yazar olduğunda, mesela Soner Yalçın, nedense onu okurken, ya da İsmail Saymaz'ın bir haberini okurken güveniyorum. Evet onlara güveniyorum. Gazeteden ziyade kişiye güveniyorum. Yazara güveniyorum.” Sinem (YE/YK)*

“Hayır. O yüzden 2 gazete okuyorum. Bazen biri bi'şey yazmış oluyor, diğeri başka bi'şey yazmış oluyor. İkisi aynı şeyi yazıyor mu diye bakıyorum. Ama sadece o yazdı diye doğrudur diye düşünmüyorum.” Meral (YE/YK)

Daha önce başka bir soruda gazete okumadığını belirten Neşe (YE/YK) bu soruya şöyle yanıt veriyor: *“Fazla güvenmiyorum, o yüzden twitterdan bakıyorum. Medyanın taraflı olduğunu düşünüyorum büyük kısmında.”*

Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler de aynı ekonomik grubun kadınları kadar güvensiz konu gazeteler olunca; Basın müşavirliğinde çalışan ve temel görevi yabancı haber ajanslarını takip etmek olan Ragıp da (YE/YK) okuduğu gazetelere güvenmiyor: *“Hayır, çapraz okumak zorundayım. İşim dolayısıyla çok gazete okuduğum için çapraz okumuş oluyorum.”*

“Genel itibariyle güvenmiyorum. Bir iki yazar var, onlar farklı soru işaretleri çıkartıyor kafamda. Yani mesela, şu Kanal İstanbul meselesi, hükümet tarafında olanlar tamamen doğrulayan, diğeri tarafta olanlar tamamen yanlışlayan haberler yazıyorlar (...) Ben biraz farklı yaklaşanları merak ediyorum. Herkesin söylediğini zaten herkes biliyor” Yalçın (YE/YK)

“Yani benim güvenim “ödünç” bir güven; güldüğüm zaman ‘doğru’ olma ihtimaline gülüyorum; kızdığım zaman yine ‘doğru’ olma ihtimaline kızıyorum. Orda okuduklarım her zaman bir ihtimal. O ihtimale göre ya kızıyorum ya gülüyorum.” Ceyhun (YE/YK)

Medya takip kuruluşu Ajans Press’in televizyon izleme alışkanlıkları üzerine Radyo ve Televizyon Üst Kurulu’ndan (RTÜK) derlediği verilere göre Türkiye, dünya genelinde günlük televizyon izleme oranlarında 330 dakika ile rekor kırarak, dünyanın en fazla televizyon izleyen ülkeleri sıralamasında açık ara birinci durumdadır. Bu araştırmayı içeren gazete haberinde (İstanbul Magazin Ankara Dizi İzliyor,2017) gününün büyük bir kısmını televizyon izleyerek geçiren Türk halkının ilk tercihinin magazin programları ve diziler olduğu belirtilmektedir.

Derinlemesine görüşme yapılan katılımcılara “Televizyon izliyor musunuz? Neleri izliyorsunuz en çok?”, “Dizi izliyor musunuz? Hangi dizileri? TV’den mi yoksa başka platformlardan mı?” ve “O dizilerde kendinize benzediğini düşündüğünüz karakterler var mı?” soruları yöneltilmiştir;

Örneklem içinde kadın ve erkek cinsiyeti açısından televizyon izleme oranlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Düşük ekonomik sermayeli kadınların hepsi televizyon izlemektedir. Hepsi de dizi izlediğini söylemektedir. Düşük ekonomik sermayeli kadınlar arasında en çok izlenen yerli diziler; *Elimi Bırakma*, *Yasak Elma*, *Hercai*, *Sefirin Kızı* ve *Çukur* olarak tespit edilmiştir. Beğendikleri dizilerde kendilerine benzediğini düşündükleri karakterler olup olmadığı konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

“Dizilerdeki karakterleri kendime benzetmiyorum, seyretmeyi seviyorum sadece. Zevkle seyrederim. O adam o kadından ayrılacak mı merak ediyorum” diyor Dilek (DE/DK)

Ancak, dizilerdeki karakterleri kendilerine benzetenler de bulunmaktadır; *“Benim hayat yolunda yürüdüğüm karakterlere benziyorsa, yani benim yaptığım işlere benzer işler*

yapmışsa kişi, ya da mücadelesi bana benziyorsa tercih ediyorum tabi ki. Duygusal bir yerde de yakalayabiliyorum.” diyor Melike (DE/YK)

“Aslında orda biraz kendini görüyorsun. Kendini hayal ediyorsun, kendinde olmasını istediğini hayal ediyorsun... Orda da gözüme kestirdiğim birisi var yani (gülüyor)” diyor Dilara (DE/DK)

Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubu içinde sadece bir katılımcı dizileri televizyon dışında internetten de izlemektedir; düşük ekonomik sermaye grubunda olmakla birlikte, kültürel sermayesi ekonomik sermayesi ile asimetrik yapıda olan Melike (DE/YK), *“İlk reklama kadar izleyebiliyorum zaten. Ondan sonra 45 dakika reklam olmaz...4 saat bir dizi olmaz benim kafamda. Seyrettiğim diziyi ilk reklama kadar gayet güzel seyrediyorum, özet falan da seyretmem, ondan sonra internetten takip ediyorum. (TV dışında başka platformlardan dizi izlediğiniz de oluyor mu diye soruyorum) Evet, evet oluyor. Netflix’den seyrediyorum ya da dizilab gibi internet üzerinden seyrettiğim de oluyor. Ücretsiz kanallar var.”*

Düşük ekonomik sermaye grubundaki erkeklerin üçte ikisi televizyon izlemektedir. Bu grupta kültürel sermayesi yüksek olan Reha (DE/YK), bu eğilimin dışında kalmaktadır. Ailesinin maddi desteğinden yoksun olan, part-time işlerden gelir sağlayan öğrenci Reha için dizi izleme mecrası televizyon değildir. Ekonomik sermaye hacminin kısıtlılığı nedeniyle bu grupta yer alan 25 yaşındaki Reha, İngilizce, Almanca, İsveççe, Norveççe ve Lehçe bilmektedir. Görüşmeler sonucu düşük ekonomik sermayeye sahip erkeklerin tercih ettiği dizilerin aynı ekonomik sermaye grubundaki kadınlardan farklı olduğu görülmüştür; *Eşkiya Dünyaya Hükümdar Olmaz, Kuruluş Osman ve Gönül Dağı.*

Doğan (DE/DK), ‘Gönül Dağı’ dizisi için, “Aileyle izlenebilecek bir dizi, böyle çok saçma sapan şeyleri yok, genel bir dizi. Kültürü kendime daha yakın bence, açık saçık, aileyle izlenmeyecek bir şey değil. Eşimle seyrediyoruz, çocuklar çok takılmıyor bize.” diyor.

Televizyon izlemeyen Reha’nın (DE/YK) dizi beğenilerinin kendi ekonomik grubundan çok farklı olduğu görülmüştür; “Daha yeni Sherlock’u bitirdim. Onun dışında absürt komedileri seviyorum; South Park, Family Guy gibi. Animasyon denk geliyor ama aslında animasyon sevdiğimden değil, absürt komedi sevdiğimden. Favori dizim Fringe. Arada açıp tekrar tekrar izlerim. (Nereden izlediğini soruyorum) Internetten. Monitörüm bayağı büyük.” Karakterlerden kendine benzettiğin var mı sorusuna şöyle yanıt veriyor; “Mesela Fringe dediğim dizide Walter Bishop diye bir karakter var. Hani tabiri caizse benim için fictional⁷¹ bir idol gibi. Tam olarak ayak izlerini izleyemezsiniz bilim kurgu dizisi olduğu için ama olmak istediğim bir karakter aslında. South Park’da Randy Marsh diye bir karakter var; o da şu an olduğum durumda, hani bazen saçma sapan birşeyin içinden çok daha saçma sapan bir biçimde çıkmayı başarıyor ki “aa herhalde ben de böyle yapardım” dedirtiyor. Diziden diziye değişiyor kurduğum bağ.”

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların tamamı televizyon izlediğini söylemektedir, ancak görüşmeler ilerlediğinde televizyonda izlenen belirli programlar dışında tercih edilen dizilerin çoğunlukla televizyondan değil internet tabanlı farklı yayın platformlarından izlendiği anlaşılmaktadır;

Televizyonu tercih edenler Figen (YE/YK), Esin (YE/DK), sadece TRT 2 izlediğini söyleyen Sinem (YE/YK) ve TLC kanalındaki tamir programını muhakkak takip ettiğini söyleyen Meral (YE/YK)’dır.

Önceden bir ara İstanbullu Gelin’i izlediğini söyleyen Figen (YE/YK), dizi karakterleri ile bir özdeşlik kurmadığını söylüyor; “Yok. Karakterlerle bir özdeşlik

⁷¹ kurgusal

kurmuyorum. (neden izliyorsun diye soruyorum) *Kıyafetlere bakıyorum, dekora bakıyorum. Ben iç mimarım, biraz da mesleki olarak bakıyorum. Arka fona bakarım ben genelde. Mobilyalara, kıyafetlere bakarım. Görselliğinden izliyorum.*”

Manikürcülük yapan Esin (YE/DK), *Çukur, Yasak Elma ve Mucize Doktor* dizilerini seyrediyor. Neye göre izliyorsun dizileri soruma “*Hoşuma gitme şekline göre izliyorum. Mesela Yasak Elma’yı kıyafetlerini beğendiğim için izliyorum. Ordaki tipleri beğeniyorum.*” diyor.

Televizyondan sadece kültür-sanat kanalı TRT 2’deki filmlere baktığını söylüyor Sinem (YE/YK); “*Uzun zamandır dizi izlemiyorum. Çünkü Türk dizileri benim sinirimi zıplatmaya başladı. Sürekli aynı şeyler, bir yenilik yok. Netflixden ve internetten izlediğim diziler oldu ama son zamanlarda. En son, mini diziler izledim Netflixden; Unortodox, After Life, Affair... Affair’i internetten bitirdim. Atiye, Freud, Dark (gülüyor) yani Netflix ağırlıklı izliyorum.*”

“*Son birkaç yıldır sadece 7 haberlerini izliyorum. Bir de TLC’de ev tamirleri ile ilgili bir program var, ona bakıyorum.*” Meral (YE/YK)

Ayda (YE/YK), Zuhall (YE/YK), Neşe (YE/YK) televizyondan dizi izlemediklerini sadece internet tabanlı yayın platformlarından dizi izlediklerini belirtmekteler;

Ayda (YE/YK) “*Dizi izliyorum. Güzel dizi olduğu zaman çok keyifle izliyorum, 12 bölümü bir gecede bitirebiliyorum, öyle izliyorum. Netflix’den izliyorum. Netflixde bulamadığım bir şey varsa, nadiren işte smart tv’den, puhudan falan buluyorum daha çok polisiye izliyorum; macera, aksiyon thriller falan. Drama çok girmiyorum.*” diyor.

“*Çok izliyorum. Genelde Netflix’deki diziler. Mesela şu anda “What if” diye bir dizi izliyorum, sonra Casa del Papel var. Bir de geçmişte izlediğim dizileri tekrar izleme huyum var, eskiden izlediklerimi de izliyorum.*” diyor Zuhall (YE/YK) ve ekliyor; “*Televizyon*

izlemiyorum. Netflix, Amazon falan izliyorum. Televizyonu çok nadir, akşamları yemek esnasında haber programı, bir de ilgimi çeken bir politikacı varsa, anca öyle bir şey.”

Ağırlıklı olarak yabancı dizi izleyen ve komediyi tercih eden Neşe (YE/YK) (izlediğin dizideki karakterlerin sana benzemesi, bir yönünün benzemesi senin için bir önem oluşturuyor mu diye soruyorum) *“Oluşturuyor, evet. Yani bir dizide illa komple bana benzemese de bir şekilde “relatable”⁷² olan, kendimi bazı davranışları açısından yakın bulduğum, özdeşleşebileceğim birisini bulamazsam seyretemiyorum o diziyi. “It’s always Sunny in Philadelphia” diye bir dizi vardı, 10-15 yıldır devam eden bir dizi o. Başarılı bir komedi o. Seyredeyim dedim ben de. Dizide şöyle bir şey var, bir barın sahibi olan üç arkadaş var, devamlı birbirlerine kötücül şakalar yapıyorlar, hiç kimse iyi niyetli değil, herkes çıkarıcı, bencil. Kötü, seyretemedim o diziyi mesela, seyretmek istiyordum halbuki.”* diyor.

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlarla yapılan görüşmelerde dikkat çeken bir husus, yüksek gelire sahip kadınların çoğunun- yedi kadından beşi haberleri, siyaset programlarını, tartışma programlarını vb. izlediğini belirtmiştir- haber bülteni, haber programı, açık oturum vb. haber ve siyaset programlarını yüksek ekonomik sermayeye sahip erkeklerden daha fazla izlemesidir.

“Açık oturumları izlerim akşamları. Günde ortalama 2 saat izlerim.” Figen (YE/YK)

“Televizyondan sadece haber bültenlerini ve haber programlarını izliyorum. Siyaset ağırlıklı tartışma programlarını.” Ayda (YE/YK)

“Televizyonu çok nadir, akşamları yemek esnasında haber programı, bir de ilgimi çeken bir politikacı varsa, anca öyle bir şey.” Zuhal (YE/YK)

“Son birkaç yıldır sadece 7 haberlerini izliyorum (...) Fox TV’den izliyorum sonra kapatıyorum.” Meral (YE/YK)

⁷² İlişkilendirilebilir.

Tercih edilen programları televizyondan ve/veya internet tabanlı yayın platformları üzerinden izleyenlerin örüntüsü yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler arasında da benzerdir. Görüşülen yüksek ekonomik sermayeye sahip erkeklerden sadece Yalçın (YE/YK) ve Hüseyin (YE/DK) televizyon izlemektedir. Ceyhun (YE/YK), Adem (YE/YK) ve Ragıp (YE/YK) bu konuda tercihlerini Netflix'ten yana kullanmaktadır. Ceyhun (YE/YK) ve Adem (YE/YK) yapılan görüşmeden hiç televizyon izlemediklerini özellikle belirtmektedir. Bu gruptaki erkekler, aynı gelir grubunun kadınlarına nazaran daha az haber bülteni, haber programı, açık oturum vb. haber ve siyaset programları izliyor görünmektedirler. Erkekler arasında izlenen diziler genellikle yabancı dizilerdir;

“Yüzlerce var dizi. Netflixden yeni çıkan herşeyi izliyorum. Şu anda Irish Man izliyorum mesela. Stand-up'ları izlerim. Black Mirror'un tamamı. Yani bir diziye başlarım ve bitiririm. Özellikle Amerikan olmayan dizilerle daha çok ilgileniyorum. (...) Bilgisayarım televizyona bağlı, hep.” diyor Ragıp. (YE/YK)

“Kore dizileri izliyorum çoğunlukla. "Sunshine" var mesela. Netflixden izliyorum.” diyor Adem. (YE/YK)

“Şu an izlediğim bir dizi var; My Mister diye, ama ondan önceki diziyi herhalde 1 ay önce falan izlemişimdir. Seyrediyorum diyemem, bundan sonra ne seyredecem veya ne zaman seyredecem bilmiyorum yani. Özellikle takip etmiyorum diziyi. Dizi izleyeceksem Netflix'den izliyorum.” diyor Ceyhun (YE/YK)

Yerli dizi izlediğini söyleyen Hüseyin (YE/DK); *“Show TV- Çukur, ATV- Maraşlı dizileri... Daha çok varoşların hali artı insanların ilişkileri, onlara bakıyorum.”*

Gültekin (2016:38-39) 2000'li yılların Türkiye'sinde popüler kültürün en önemli argümanlarından birisinin, özellikle AKP'nin geldiği ve iktidarda kalıcı olduğunun anlaşıldığı 2002 sonrasındaki dönemde, komplo teorileriyle içiçe geçmiş dizi, roman, gazete yazıları vb. ile dolaşıma giren “makale ve bilimsel gerçek iddiasındaki yorumlar

veya gerçeği görme çağrıları” olduğunu ifade eder. 2000’lerin başından itibaren Türkiye’de yeni teknolojik imkanların da katkısıyla komplo teorileri en çok konuşulan, yazılan, tartışılan ve satılan endüstriyel kültür argümanları olmaya başlamıştır.

Televizyon çağını 1990’lardan itibaren çok hızlı yaşayan Türkiye’de özel kanallarla birlikte 2000’lerde *Deli Yürek* ile başlayan ve *Kurtlar Vadisi* ile zirveye çıkan “kahraman, vatan, devlet, millet, hain düşman, yabancı” imgeleri çoğu zaman tarihsel arka planı yeniden anlamlandırmaya, bir anlamda yeniden inşa etmeye başladı. Turgut Özakman’ın *Şu Çılgın Türkler* kitabının başarısı, sonrasında dünyadaki tarihi roman furyasının da etkisiyle, AKP’nin yükselişine paralel bir şekilde, Osmanlı tarihindeki nerdeyse tüm meşhur figürlerin yeniden anlatıma tabi tutulduğu yeni anlatılar furyasını getirmiştir (Uğur’dan aktaran Gültekin, 2016:41).

Medyadaki cinsiyetçi ayrım temsillerine bir örnek olarak *Eşkîya Dünyaya Hükümdar Olmaz* adlı yerli dizide bir erkeğin başka bir erkeği cezalandırmak için “Sana etek giydireceğim” demesi, diğer erkeğin buna cevaben “Bunu giyeceğime kafama sıkarak kefen giyerim” demesi verilebilir.

Yerli dizilerde sosyosentrik söylemler de sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Doğulu karakterlerin kan davası, aşiret kurallarından kaçınamama, namus cinayeti vb. merkezli temsil edilmesi, otoriteye bağımlı rollerde sunulması vb. tektipleştirici örneklerdendir.

Tüketim kültürüyle bezenmiş yeni bir yaşam tarzının teşvik edilmesinde televizyonun rolü ve etkinliği açıktır. 1970’lerden sonra serpilen yeni ekonomi-politik düzen ve onunla birlikte dönüşen kültürel ortam; akabinde 80 sonrası hayata derinden nüfuz eden neoliberal politikalar diğer alanlar gibi medya alanını da yapısal olarak dönüştürmüştür. Bu dönüşüm kamu yayıncılığının gücünün zayıflamasına neden olmuştur. 1990’ların ikinci yarısına gelindiğinde bir temel kırılma daha yaşanır; çok

kimliklilik temelli bir izleyici siyaseti önem kazanır. Bu çok kimlikli izleyicilik siyasetinin ana argümanı, izleyici topluluğunu oluşturan bireylerin hem ayrı ayrı çok farklı kimliklerden oluşması hem de her bireyin aynı anda ve değişebilen kimliklerin taşıyıcı olmasıdır (Köksalan, 2016:267). Bu yeni, çok kimlikli izleyicilere dair emarelerin program formatlarında ve “Biri Bizi Gözetliyor”, “Evlilik Programları”, “İşte Benim Stilim”, “Survivor” gibi popüler program örneklerinde bulmanın mümkün olduğunu söyleyen Köksalan’a göre bu formatların tümünün merkezinde izleyici ile izlenilen arasındaki kadim ayrım artık yok olmuş ve izleyici televizyondakilerle birlikte ‘anı yaşayarak’ yeni bir gündelik yaşam deneyimi üretmenin öznesi olmuştur (2016:282);

Sıradan insanın sıradan gündelik pratikleri, alışkanlıkları, duyguları ve bir bütün olarak gündelik rutini televizyon anlatısının bir parçası olmakta, televizyon da bütün bunları herkes için “meşru bir ün” haline dönüştürerek tekrar bu sıradan insanların ve onların gündelik yaşamlarının içine bırakmaktadır. Bu döngü “heyecan vermeyi sürekli başaran bir rutin” olarak kendini yinelerken post-televizyon ve onun yeni izleyicisi başardıklarından gurur duyarak yoluna devam etmektedir.

Derinlemesine görüşme soruları içinde yer alan “TV veya internette okuduğunuz, karşılaştığınız haberlere güveniyor musunuz?” sorusuna verilen yanıtlarda kadın ve erkek cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Görüşme sırasında daha önce sorulan “Gazetede okuduklarınıza güveniyor musunuz?” sorusunu görüşme yapılan tüm kadın ve erkeklerin yüzde 80’ini aşan bir kısmının “hayır” diyerek yanıtlamaya başladığı daha önce belirtilmiş idi. Sorunun mecrası “televizyon veya internet” olarak yöneltildiğinde daha yüksek oranda “güvenmeme” kaydedildiği belirtilmelidir.

Bir önceki soruda gazetede okuduklarına güvendiğini söylemiş olan düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde yer alan Dilek (DE/DK) bu soruya “Televizyonda gördüklerime güveniyorum. Doğru olmasa niye yayınlasınlar ki. Olmayan bi’şey yayınlanmaz. Durduk yerde yayın olmaz” demektedir. Ancak, gazetede okuduklarına güvendiğini söyleyen Özlem (DE/DK) bu soruya cevaben “İnternette pek güvenmiyorum, televizyonda yarı güveniyorum diyeyim. Gazetede daha çok güveniyorum.” demektedir.

Düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler grubunda da televizyona ve internete duyulan güvenin daha düşük bir oranda olduğu görülmektedir; bir önceki soruda, gazeteye güven duyduğunu söyleyen Doğan (DE/DK) bu kez, “*Kanallar farklı farklı. Fox farklı yayınlıyor, ATV farklı yayınlıyor, Star TV biraz ortada gibi. Genellikle benim baktığım Star... şeyi seyrediyorum... (hatırlamaya çalışıyor) o bayan neydi ya.. Hah Nazlı’yı seyrediyorum ben.*” diyor. Modern teknolojiler ve özellikle TV ile hayatımıza katılan ilginç bir güven çeşitliliği de “virtual personal trust”dır; adeta bir kişisel olarak, bir yakınımız gibi tanıdığımız ünlüler, popüler kültür kahramanları, ünlü politikacılar, idoller vb. Sokakta karşılaştık, sanki bir yakınımız ya da arkadaşımız gibi, selamlayıp gülümsemek istediğimiz insanlar (Sztompka, 1999:42).

Televizyona veya internete güvenmeme durumunun bir istisnası, ekonomik sermayesi ile kültürel sermayesi orantılı olmayan Reha’nın yanıtı oluyor. Reha, gazeteye güvenmez iken mecra internet/sosyal medya olduğunda farklı bir perspektif sunuyor; *Mecra şöyle etkiliyor. Mesela twitter’a girdiğim zaman biri bir olay paylaşıyor. Bazen belgelerle destekliyor, bazen fotoğraflarla, videolarla destekliyor. Ve bu yapan kişi, atıyorum avukat olsun paylaşan kişi, herhangi bir kâr gütmüyor, sadece yapılan bir yanlış varsa onun düzeltilmesi için bir bilgi sunuyor gibi... Ama gazetenin de televizyonun da bir kâr amacı olduğu için bazen çok küçük olaylar çok büyütülmüş gibi geliyor bana. Balonmuş gibi geliyor bazı şeyler, o yüzden hani belge, fotoğraf, video gibi bi’şeyle desteklenen şeyleri internette gördüğümde biraz daha fazla güveniyorum. (...)*”

Yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar içinde de mecra televizyon veya internet olduğunda habere güvenmeyenler bir önceki gazete sorusuna oranla artış göstermektedir. Bu grupta dikkat çeken bir özellik ‘bir haberi birkaç mecradan kontrol etme yöneliminin’ diğer gruplarda hiç dile getirilmediği kadar dile getirilmesidir. “*Toplumsal olaylar hakkında objektif haberler alabildiğimizi düşünmüyorum. O yüzden birkaç mecradan takip edip bir senteze gitmeye çalışıyorum.*” Ayda (YE/YK)

“Televizyondakilere çok güvenmiyorum, gazetelere de güvenmiyorum. Twitter’ın da hepsine, komple güvenmiyorum ama twittera nispeten daha çok güveniyorum. Ona göre takip ediyorum. Bazı hesaplara güveniyorum.” Neşe (YE/YK)

“İkisi arasında bir mukayese yapmam gerekirse; yani televizyona mı gazeteye mi diye. Herhalde gazeteye daha çok güveniyorum. Ama şu da var, gazete kadar sosyal medyaya güvenip etkisinde kalıyorum. Haberin asparagas olduğunu ya da dejenere edildiğini duyana kadar sosyal medyada topik olan konulara inanıyorum. Bu iyi mi kötü mü bilmiyorum ama etkileniyorum. Sosyal medyadaki haberlere ve olaylara da güveniyor ve etkileniyorum galiba. (üçü arasında bir güven sıralaması yapsan diyorum) Gazete ve sosyal medyaya gene güveniyorum da, televizyona nerdeyse hiç güvenmiyorum. Çünkü maalesef devlet kanalı dediğimiz TRT’nin bile propagandanın dibine vurduğunu düşünüyorum” Sinem (YE/YK)

“İşte Fox TV’yi seyrediyorum, diğerlerine tahammül edemiyorum. Arada bir çıkıyorlar karşıma, hemen kanal değiştiriyorum. Eskiden o noktada değildim, haber seyretmeyi severdim, seyrederdim. Tartışmalara bakardım. (Eskiden dediğin zaman dilimi ne diye soruyorum) 15 yıl önce.” Meral (YE/YK)

Yüksek ekonomik sermayeye sahip erkekler arasında televizyon veya internet mecralarındaki haberlere gazeteye nazaran çok daha kesif bir güvensizlik bulunmaktadır;

“Hayır. (neden güvenmiyorsunuz diye soruyorum tekrar) Özellikle son 10 yılda habercilik böyle iyice bir kutuplaşmaya döndü ya. Artık herkes kendi kutbuna şey yapmaya çalışıyor, mahallesinde ne doğruysa- yanlış bile olsa- onu savunur oldu ya. Açıkcası okunacak gazete kalmadı. Bir grup bir tarafın yalakası, diğer grup da diğer grubun yalakası. Ortası yok artık.” diyor Ragıp. (YE/YK)

“Hiçbirine güvenmiyorum. Hayatımız artık siyasallaştığı için-; ya o’sun ya bu’sun diye bakılıyor. Bütün taraflar öyle bakıyor; benden misin yoksa değil misin diye bakıyor. Haberler de öyle veriliyor, o yüzden hiç güvenmiyorum.” diyor Yalçın (YE/YK)

“Aynı şekilde, bir kısmına çok çok az güveniyorum. Bilginin kaynağı, onu yazan, o kadar değişken ki... Bilgi doğru olsa bile, benim için doğru olmuyor çoğu zaman. O yüzden sadece okuyorum. Bilgi aktarıyorsa, şurada bir kaza oldu, 3 kişi öldü diyorsa o zaman benim için önemli ama dille birlikte yorum da geliyorsa, o zaman olayın gerçekliği biraz çarpıtılmış oluyor. O zaman şüphem çok daha fazla artıyor, haberin içindeki dile göre, yoruma göre çok daha hızlanıyor şüphelerim.” diyor Ceyhun. (YE/YK)

Dünya Değerler Araştırmasında sorulan “Televizyona güveniyor musunuz?” sorusunun yanıtları da ülkemizde televizyona duyulan güvenin yıllar içinde giderek azaldığının somut göstergesidir. Araştırma veri setine göre Televizyona “tamamen güvenenlerin” oranı 1996 veri setinde % 10.3, 2001 yılında % 7.1, 2007 yılında % 5.5, 2012 yılında % 9.4 ve 2018 yılında % 5.9 olarak belirlenmiştir.

Görüşmeye katılanların büyük bir kısmı haberciliğin yanlı olmasından şikayet ederken yüksek ekonomik sermaye grubundan Ragıp (YE/YK) bu konuda farklı düşündüğünün altını çizerek bu durumun normal ve gerekli olduğunu ifade ediyor;

“Bir kere ben yaş itibarıyla Türkiye için bir kırılma noktasında yaşadım, ortalarda bir yerde. Birincisi annemlerin babamların yaşadığı kuşak tamamen feodaldi. Şehircilik şehirlerde bile yoktu, dolayısıyla onların hayatı başkaydı. Benim yaşamım içinde çok şey değişti. Ve hepsi de iyiye doğru oldu. Kötü şeyler de olmuştur ama genel olarak iyiye doğru oldu. Verimlilik arttı, insanlar daha çok şeye kavuştular. Yokluk vardı önceden, parası olsa da yokluk vardı. Üretim yoktu, üretimde patlama oldu. Komünikasyonda patlama oldu. İnsanların birbiriyle iletişimde patlamalar oldu. Ve bunların hepsini de pozitif buluyorum ben. (...) Benden önceki kuşak böyle şeyler görmedi, benden sonraki kuşak da belki böyle radikal kırılmalar görmeyecek. Bilmiyorum, emin değilim ama... Teknolojide de bir kırılma gördüm. Memnunum bu çağda doğduğuma, bunlara da güveniyorum, iyi şeyler. Benim için mesele bunların olması veya olmaması değil, geçmişe dair hiçbir nostaljik duygum yok. Eskiden şu şu çok çok iyiydi diyeceğim bir şey yok. Şimdi daha çok iyi şey var. Kötü şeyler neyse de onların çözülmesinin tek yolu bunların daha fazla olması ve herkesin bunlara erişebilmesi olarak düşünüyorum. Yani işte, gazete, televizyon

vs. işte bunlar yalan söylüyor, doğru söylüyor, objektif, objektif değil, benim için böyle bir şey yok. Kimse objektif değil! Herkes sübjektif zaten.”

KONDA Medya Raporu’na (2019, Kasım a) göre sosyal medya kullanımı eğitim düzeyiyle ve kentleşmeyle doğru orantılı bir artış gösterse de sanal ortama hâlâ belli bir mesafeyle yaklaşılmakta, sıklıkla internet ve yeni teknolojileri şeytanlaştırma eğilimi göze çarpmaktadır. İnternet en fazla bankacılık alanında hızla yaygınlaşmış olsa da özellikle siyasal söyleme paralellik gösteren internetin topluma zarar veren bir mecra olduğu algısının yaygın olduğu görülmektedir. Araştırmaya göre internet ve sosyal medya kullanımı habercilik ve bilgi akışı anlamında 2011 yılından bu yana keskin bir yükselişe geçmiştir. 2011 yılında Türkiye genelinde her 10 kişiden ancak 4’ü internet kullanırken bugün bu rakam her 10 kişiden 8’idir. Farklı sosyal medya mecraları ötelenen toplumsal ve siyasal kimliklerin temsiliyeti için gittikçe önem kazanmaktadır. Habercilik alanında açılan bireysel YouTube kanalları, farklı iş modelleri deneyerek ana akım medyaya alternatif üretmeye çalışan bağımsız haber ve analiz platformları, anlık sanal haberleşme ağları Türkiye’nin medya evrenine çeşitlilik ve derinlik getirmektedir.

KONDA Medya Raporu’na (2019, Kasım a) Instagram kullanıcılarının profilinde hayat tarzlarına göre değişim daha çok yaş gruplarındaki değişimi andırmaktadır. 2013 yılında Instagram kullanıcıları arasında hayat tarzını Modern olarak niteleyenlerin oranı yüzde 73 gibi yüksek bir seviyedeysen bugün bu oran yüzde 45’e gerilemiş bulunmaktadır. Geleneksel Muhafazakârların Instagram’daki oranı yüzde 20’den yüzde 41’e; Dindar Muhafazakârların oranı da yüzde 6’dan yüzde 14’e yükselmiş gözükmemektedir. Bugün hayat tarzlarına⁷³ göre Instagram kullanıcılarının profilinde Modernler ile Geleneksel Muhafazakârların çok yakın oranlarda yer aldığını belirtmeliyiz.

⁷³ KONDA araştırmalarının “hayat tarzı kümeleri” olarak temel olarak aldığı üçlü toplumsal katman; “modern”, “geleneksel muhafazakâr” ve “dindar muhafazakâr” ayrımıdır.

Toplumda her dört Facebook kullanıcısından birinin üniversite düzeyinde eğitime sahiptir. Son 10 yıllık dönemde Facebook kullanıcılarının hayat tarzlarında da genel bir değişim söz konusu. Hayat tarzını Modern olarak tanımlayanların Facebook kullanıcıları arasında azalmış olduğu; buna karşın Geleneksel Muhafazakârların Facebook kullanıcıları arasındaki oranının yükselmiş olduğu tespit edilmiştir. 2013 yılı verilerinde Facebook kullanıcıları arasında yüzde 46 oranıyla daha fazla Modern bulunurken, Geleneksel Muhafazakârların oranı yüzde 39 olarak görülmüyordu. Bugün ise her iki Facebook kullanıcısından biri kendini hayat tarzı bakımından Geleneksel Muhafazakâr olarak tanımlamaktadır.

Twitter gençlerin ağır bastığı bir sosyal medya platformu olarak dikkat çekmektedir. Bugün, her beş Twitter kullanıcısının ikisinin lise mezunu, ikisinin de üniversite mezunu olduğunu saptıyoruz. Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyada en eğitilmiş kümenin Twitter kullanıcıları olduğu belirtilmektedir. Hayat tarzları bakımından Twitter, 2013 yılından bu yana azalma eğilimine sahip olsa da Modern hayat tarzına sahip olanların daha çok kullandıkları sosyal medya kanalı olarak öne çıkmaktadır. Her iki Twitter kullanıcısından birinin Modern hayat tarzına sahip olduğunu görülmektedir. Buna karşın Geleneksel Muhafazakâr ve Dindar Muhafazakârların oranında da yıldan yıla artış gerçekleşmektedir. 2013 yılında yüzde 32 olan Geleneksel Muhafazakârlar 2019 yılında yüzde 36'ya; yüzde 8 olan Dindar Muhafazakârlar da yüzde 11'e ulaşmış durumdadır.

Sosyal medya üzerinden kutuplaşmaya dikkat çeken gazeteci Cem Erciyes ((2019, 30 Aralık) gazete duvar isimli çevrimiçi gazetede, sosyal medyaya ilişkin verilerin ilk bakışta çok sesli ve demokratik bir ortam yanılsaması yarattığını ama bizi büyüleyen bu dünyanın aslında cennet olmadığını herkesin bildiğini söylemektedir. Kullanıcı davranışlarının hızla kitleselleşip anlık tepkilerle birer linç ve yargısız infaz dalgasına dönüşebilmesinden hareketle sosyal medyanın manipülasyona açıklığına dikkat

çekmektedir. Erciyes, yazısında sosyal medyanın, insanların beğenilerinden çok eleştirilerini, sevinçlerinden çok öfkelerini dile getirmeyi sevdikleri için bol keseden bu haklarını kullandıkları bir ortam olduğunu ve bu nedenle bile bazen bir haberin ne kadar doğru olup olmadığını düşünmeden, şüpheye kapılmadan, kontrol etmeden büyüyen bir öfke dalgasına katkıda bulunarak o ‘örgütlü kötücüllüğün’ parçasına dönüştüğünü söylemektedir.

Öte yandan, sosyal medyada en çok yapılan faaliyetin yazılanlara/fotoğraflara bakmak olduğu anlaşılmaktadır. Diğer önemli faaliyet ise paylaşımları beğenmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi fotoğraflarını paylaşmak, haber ya da başkasının paylaşımını paylaşmak görece olarak daha az yapılan faaliyetler arasındadır. Oransal olarak kadınların ve erkeklerin davranışlarında farklılıklar olsa dahi sosyal medyada yapılan faaliyetlerin sıralaması/tercihleri bağlamında bir fark yoktur ve benzer şekilde aktif oldukları anlaşılmaktadır.

Çalışmamızda gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelere katılan tüm katılımcılara “Sosyal medya hesaplarınız var mı? Facebook, Instagram, Twitter gibi?” ve “Sosyal medyada bir günde ne kadar zaman geçiriyorsunuz sizce?” soruları yöneltilmiştir. Bu soruların yanıtları değerlendirildiğinde kadın ve erkek cinsiyeti açısından ‘sosyal medya hesabı sahipliği’ konusunda anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Her iki cinsiyette de sosyal medya hesabı sahipliği bulunmakla birlikte ‘tercih edilen mecra’ nın cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Görüşülen on iki kadından onu instagram, yedisi facebook ve beşi twitter kullanmaktadır. Görüşülen sekiz erkekten altısı instagram, beşi facebook ve yedisi twitter kullanmaktadır. Kadınlar ilk sırada instagram’ı, sonra facebook’u, sonra da twitter’ı tercih ederken, erkeklerin ilk sırada twitter’ı, sonra instagram’ı, üçüncü sırada ise facebook’u tercih ettikleri görülmüştür.

Görüşülen düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar arasında twitter hesabı bulunan kadın bulunmamaktadır. Dilek (DE/DK) sosyal medya hesabı olduğunu söylemekte, ancak isimlerini hatırlamamaktadır. Özlem (DE/DK) hiçbir sosyal medya hesabı bulunmadığını söylemektedir. Bu grupta en çok instagram tercih edilmektedir;

“Gazete okumayınca ben otomatik olarak haberleri facebooktan ya da instagramdan takip ediyorum aslında. Çünkü ne varsa anında oraya düşüyor. İnsanların yorumları bana ilginç geliyor, onları takip ediyorum.” diyor Melike (DE/YK)

Sosyal medyada bir günde geçirilen zaman açısından en düşük seviye düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar grubunda tespit edilmiştir. Sosyal medyada geçirilen zamanları genel olarak ‘15-20 dakika’ olarak belirten katılımcılar arasında en uzun süreyi Dilara (DE/DK) ifade etmiştir. Bu grupta sosyal medyada sahte bir hesabı olduğunu sadece Dilara (DE/DK) belirtmiştir. Görüşme sırasında önce sosyal medya hesabı olmadığını söyleyen Dilara’ya (DE/DK) “o zaman sosyal medyada zaman geçirmiyorsun?” deyince “Geçiriyorum” demiş, “Nasıl oluyor bu” deyince de sahte hesabından bahsetmiştir; *“Sadece alışkanlık aslında. Günümüzde insanlar hep öyle yani, hep elimizde telefon, yatağa da girsek öyle. Uyanınca telefona bakıyorum ilk. Telefon nerde? Yastığımın altında. Kim ne yapmış ne etmiş bakıyorum, tamamen kendimi oyalamak için yani, kafamı dağıtmak için. (Peki neden sahte hesap açtın diye soruyorum) Onun da bir açıklaması var. Aile içinde olan bir durumu, kızımdan dolayı olan bir durumu bulmam için, pis bir şey ama, sahte hesap açtım ve aradığım bilgiyi de buldum. Söylenenler ve olaylar...tamamen takibim içerisinde o olayı buldum, o hesap da öyle kaldı, kaldırmadım yani.”* diyor. (Peki ne kadar zaman geçiriyorsun diye sorduğumda) *“Eğer burda (işyerinden bahsediyor) hiç işim olmasın akşama kadar sosyal medyada vakit geçiririm ben.”* diye yanıt veriyor.

Düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler içinde bir mecra sıralaması yapabilmekle birlikte, sosyal medya mecrası tercihinin kadınlara oranla daha dengeli olduğu söylenebilmektedir.

Instagram, facebook ve twitter hesabı olan Doğan (DE/DK), sosyal medyada geçirdiği zaman hakkında; *“Toplam olarak 1.5-2 saattir tahminim. Genellikle küçük videolar, facebooktan küçük videolar izliyorum, bir de haberlere bakıyorum”* diyor. Sosyal medyada geçirilen zaman düşük ekonomik sermayeye sahip kadınların üstündedir. Ekonomik açıdan bu grup içinde yer alan, ancak kültürel sermayesi yüksek olan Reha (DE/YK) sadece twitter kullanmaktadır; *“Düzenli kullandığım, aktif olan bir twitter var. O da bi şeylere bakıyorum, paylaşımda bulunmuyorum.”*

Yüksek ekonomik sermayeye sahip yedi kadının yedisinde de instagram hesabı bulunmaktadır. Beş kadının facebook hesabı, yine beş kadının twitter hesabı bulunmaktadır;

“Sosyal medya hesaplarım var. Twitter ve instagram var. Facebook kullanmıyorum, biraz boomer⁷⁴ işi görüyorum onu” diyor Ayda (YE/YK). Facebook hesabını kapattığını söyleyen Zuhal (YE/YK) gibi Sinem de (YE/YK). artık facebook hesabını hiç kullanmadığını söylemektedir. Sosyal medyada ne kadar vakit geçirildiği sorusuna da; *“Yani eğer evdeysem, işim yoksa, az buz geçirmiyorum, elimin altındaysa elimden düşürmüyorum. Ama eğer işim varsa, bir gün boyunca girmedim de oluyor. Biraz benim o günkü boşluk durumuma bağlı. Çok vakit geçirdiğim de oluyor, elime alamadığım da. (neden instagrama daha çok rağbet ediyorsun diye soruyorum) Facebook artık gerçekten belirli bir yaş üstünün ilgilendiği bir mecra gibi. O eski popüleritesi kalmadı. Twitter’ı neden takip etmiyorum, aslında gündemi takip etmek hoşuma gidiyor ama öyle hesaplar vardı, ben aniden sinirlenebilen biriyim, sinirlerim zıplamasın diye twitter’ı takip etmiyorum. Hayatta önceliğim olan şeylerin hesabını instagramdan takip edebiliyorum. Ne bileyim, sağlıklı yaşam, moda, arkadaşlarımın günlük hayatları vs bir sürü mecra’yı instagramdan takip edebiliyorum. Örneğin*

⁷⁴ Boomers (Baby boomers) Sessiz Nesil ve önceki X Kuşağı’nı izleyen demografik kohortlardır. Nesil genellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrası bebek patlaması sırasında 1946’dan 1964’e kadar doğan insanlar olarak tanımlanır.

corona ile ilgili gündemi de instagramdan takip ettim. Bir şekilde gazetelerin son dakikalarını da instagramdan görebiliyorum rahatlıkla.” diyor.

“Üçü de var. Twitter’ı anonim gibi kullanıyorum, yani sadece insanları takip etmek için. Instagramı kullanıyorum, facebook’u da eskiden kullanıyordum, açık hala ama pek bir şey paylaşmıyorum facebooktan.” diyor Neşe (YE/YK) ve ekliyor “İki saat rahat geçiriyorum, en çok twitterda herhalde. Yok whatsapp’da o iş biraz karışık, çünkü yaptığım işte whatsapp kullanıldığı için karışıyor. Whatsapp’a bir girdiğim zaman, iş için mesaj gelmiş mi diye, bu sefer arkadaşlarımın mesajlarını da okuyorum. Bazen bana gelen bir şeyi yönlendiriyorum, o daha fazladır herhalde.” Bu gruptaki kadınlar sosyal medyada bir günde ortalama 1.5-2 saat geçirmektedirler. Görüşülen yüksek ekonomik sermayeye sahip tüm erkeklerin twitter hesabı bulunmaktadır. Twitter’ın üstünlüğünü sırasıyla facebook ve instagram izlemektedir. Bu gruptaki katılımcılar da yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınlar gibi sosyal medyada geçirdikleri zamanı 1.5-2 saat olarak belirtmektedirler.

“Mesela bizim kendi çocukluğumuzda çok rahat bir yerlere gidip gelebiliyorduk, otobüslerle falan. Sokaklarda gezebiliyorduk. Şimdi aynı yaşlardaki kendi çocuklarımızı çıkartamıyoruz. Demek ki güvenle ilgili tehlike algımız değişmiş. İkincisi, biz evlerde birlikte zaman geçiriyorduk ailemizle. Çünkü teknoloji o zamanlar hayatımıza bu kadar girmemiş idi. Bu teknoloji, cep telefonları ile birlikte aslında telefona baktığımız an etrafımıza görünmez bir duvar örüyor. O duvarı yıkmak için ondan kurtulmak lazım. Ben whatsapp’ı yeni sildim telimden, gruplardan çıktım, bu yüzden. Bir süre sonra hapisaneye dönüştü çünkü bu teknoloji. O zamanlar, teknolojinin böyle olmadığı noktalarda hep birlikte vakit geçirmek mümkün idi. Şimdi artık hep birlikte vakit geçirmiyoruz, geçirilen vaktin bile tadı eskisi gibi değil, çünkü herkesin elinde telefonu var, gözü, aklı ve kulağı başka yerde. Birbirine odaklanılamayan bir zamandayız.”
Ceyhun (YE/YK)

Türkiye’de sosyal medyanın son 10 yılını değerlendirmek üzere t24 yazarı Murat Sabuncu’nun (2019, 25 Aralık) konuğu olan KONDA Genel Müdürü Bekir Ağırdır,

geleneksel medya araçlarından biri olan gazetenin yanı sıra televizyonun da son yıllarda izleyici kaybettiğini söyleyerek Türkiye’de özellikle son 3 yılda sosyal medya kullanımının ciddi bir artış kaydettiğini belirtmektedir. Ağırdir yaptıkları kamuoyu araştırmasına göre ülkede son 3 yılda “Haber için TV’ye bakmıyorum” diyenlerin oranının %20’lere geldiğini, “Bir konuda bilgiye ihtiyacın olduğunda nereye bakarsın?” sorusuna %49 oranında “internet” yanıtını aldıklarını ifade etmektedir.

KONDA Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Raporu (2019, Kasım b) sırasında 15 yaş ve üstü temsilen görüşülen 5.793 kişinin 24 saatlerini neler yaparak geçirdikleri (her bir saat dilimine ayrı ayrı 11 kategorideki aktiviteler üzerinden seçim yapmaları istenmiştir) sorulmuş ve bir saatlik dilimler halinde oluşan sonuçlar “interaktif zaman kullanımı gösterimi”⁷⁵ne dönüştürülerek toplumdaki farklı kümelerin günlük yaşantılarının ne ölçüde farklı olduğuna ilişkin bir projeksiyon yaratılmıştır. Bulgulara göre, televizyon karşısında harcanan ortalama süre 3 saate yakındır. Özellikle akşam saatlerinde toplumun yarıya yakını televizyon izlemektedir. Televizyon en çok 21:00-22:00 saatleri arasında izlenmektedir, internete de en çok 22:00-23:00 saatleri arasında girilmektedir.

Saha araştırmasında katılımcılara yöneltilen sorular içinde genel hatları ile “Annenizin babanızın hayatı ile sizin hayatınız arasında ne fark var? Neler değişti sizce? Örneğin 20 yıl öncesi ile ne fark var gündelik hayatınızda? O zamanki gündelik hayat nasıldı? Şimdi nasıl? Devamında şunu sormak istiyorum, sizce eskiye nazaran yani 10 yıl ya da 20 yıl önce daha mı çok güveniyordunuz? Azaldı mı yoksa arttı mı güveniniz?” şeklinde yer alan açık uçlu bir soru yer almaktadır. Genellikle görüşmenin sonlarına doğru sorulan bu soruda katılımcılar tamamen serbest bırakılmış ve neyi anlatmak istiyorlarsa onu dile getirmeleri rica edilmiştir.

⁷⁵https://interaktif.konda.com.tr/tr/zaman_kullanimi/konda_zaman_kullanimi.php

“Genel olarak güvenimiz çok fazla azaldı bence. Ben kendimden örnek vereyim, ben 4 yaşındaydım. Bizim evden Gaziosmanpaşa'ya kadar, yani Güvenlik'ten Gaziosmanpaşa'ya kadar her gün tek başıma yürüyerek okula gider yürüyerek okuldan gelirdim. Gece de geçerliydi bu, sokağa da çıkardım, dolmuşa da binerdim. Şimdi hiçbir inşaa evladı çocuğunu öyle sokağa falan salmıyor. Neden? Çünkü güvenmiyor insanlara. (...) Anne babamın zamanına göre çok daha güvensiz yaşıyoruz. Fakat bu yüz yüze iletişim, teknoloji konusu gibi bir sürü şey girdi hayatımıza. Daha önce, 20 yıl önce hayatımızda olmayan şeyler. Dolayısıyla bunlar aslında yüz yüze iletişimi de sınırladı. Bunu ben çok kötü bir şey olarak görmüyorum. Çünkü yüz yüze iletişim kurmak zorunda olmadığımız için de biraz daha bireysel güven alanımızı kendimiz belirleyebiliyoruz artık. Çünkü aslında 20 sene önceye göre yüz yüze iletişim kurmak istemeyeceğimiz insan tipi çok yoğunlaştı toplumda. Daha çok kendi sınırladığımız toplumla iç içe, başka insanlarla çok fazla etkileşime girmeden yaşayabilme özgürlüğüm var artık. Önceden yoktu...Telefon bir apartmanda iki kişide vardı. Acil bir durumda onlarla iletişime girmek zorundaydık. Şu an itibariyle öyle bir iletişim zorunluluğum yok çünkü telefon hepimizde var. Ama öte yandan, o komşularla iletişim konusunda bir sıkıntımız yoktu, şu anda var. Çünkü toplumun yapısı ve genetiği değişti bence. (20 yıl önceki gündelik hayat ile şimdiki gündelik hayatı bir kıyaslar mısın benim için diye tekrar soruyorum) Bilgiye ulaşmak gibi bir sorunumuz yok artık. İyi tarafı da var bunun, kötü tarafı da. Genel olarak insanların herşey için çok kolaya kaçtığını ve tembelleştiğini söyleyebiliriz. İkincisi, bilgiye ulaşma araçlarının çok geniş olması kişilerin birbiriyle iletişime geçmelerini de sınırladı. (...) Yani sınırlar kalktı genel olarak. Dünyayı tanıyor artık insanlar. Farklı kültürleri tanıyorlar. Enteresan bir paradoks var ama, farklı kültürleri tanıyınca gelişip zenginleşip daha hoşgörülü olmasını bekliyorsun, ama buna bir reaksiyon geliştiğini de düşünüyorum ben, aynı zamanda yani. Daha çok sevmiyorlar birbirlerini, toplumlar, insanlar, kültürler. Böyle bir şeye evrildik” diyor Ayda (YE/YK)

Ankara'nın ünlü bir semtinde, lüks bir konutta oturan ve ekonomik sermaye açısından oldukça yüksek bir gelir düzeyine sahip Figen (YE/YK) bu soruya cevaben bozulan, yok olan ilişkileri, düşen güven düzeylerini şu nedenlere bağlamaktadır;

“Annemle babamın hayatı bence bizimkinden daha düzgünmüş, daha dürüstlermiş. Babam 70 annem 63 yaşında. Ya daha samimi ilişkiler varmış. Neden? Ben teknoloji ile bağlantılandırıyorum bunu. Şimdi bakıyorum, e teknoloji çıktı, ilişkiler dağıldı, bozuldu. İnsanlar internette bile birbirlerine eş bulma durumuna geldiler. Eskiden yüz yüze ilişkiler varmış. Evde bir tane telefon olurmuş, bütün iletişim onunla sağlanırmış. E şimdi bir bayram mesajı oluyor, 100 kişiye aynı mesajı gönderiyorsun. Eskiden, ben iç Anadolu bölgesindenim, Kayseriliyim, eskiden ilişkiler daha sıcakmış. Bayramlarda insanlar birbirlerine gider, el öper birbirini görürdü, gelenek görenek bozuldu. Biraz daha gelenekselciyimdir ben. Bence ilişkiler yozlaştı. Şimdi bir doyumsuzluk oldu, her şeyi istiyoruz, ne bileyim eskiden ben de hatırlıyorum, 41 yaşındayım ama hatırlıyorum, annem bana bir ayakkabı aldığında özenirdim bözenirdim, şimdi çarşıya çıktığımızda ondan da olsun bundan da olsun. Bu bloggerlar, influencerlar bizi negatif etkiliyorlar. Hani bir çantayı bir ay kullanıyorsun öbürkü ay başka çanta istiyorsun. Ben böyle olduğum için demiyorum, etrafım, arkadaşlarım falan... Ne bileyim, televizyon programlarında aldatmak falan çok normalleştiriliyor. Haa aşık oldu, ayrıldı falan... Samimiyet kalmadı. Keşke 20 sene önce doğsaydım. Mutsuzluğa daha da gidiyoruz işte. Bence şu an kimsenin kimseye güveni yok, karı koca bile birbirine güvenmiyor ki”

SONUÇ

1980’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren Türkiye’yi etkileyen pek çok sosyal ve ekonomik değişim (gelir artışı, iktidar odağındaki denge kaymaları, kentleşme pratikleri, para/servet/mülk edinme formları vb.) hem insani ilişkileri hem de insanların kentle ve kentteki gündelik hayatla olan ilişkilerini değiştirmiş, yeni bir forma dönüştürmüştür.

Herhangi bir sosyal değişim-rap müziğin popülerleşmesinden yazılı basının önemini yitirmesine kadar- her zaman iki çok farklı tipin kombinasyonu nedeniyle olur. Bu tiplerden ilki, bir toplumu oluşturan bireylerin alışkanlıklarını ve tarzlarını bir yöne doğru eşzamanlı olarak değiştirmesidir. Bu türden bir sosyal değişim hızlıca vuku bulabilir ve aynı hızla tersine dönebilir. Bazı sosyologlar bu tip bir değişimi “topluluk içinde” (intracohort) değişim olarak adlandırırlar; çünkü burada genel olarak yaş topluluklarına bağlı bir değişim söz konusudur. İkinci tip sosyal değişim daha yavaş seyirlidir, tersine döndürülmesi daha zor ve daha incelikli süreçler gerektirir. Bazı sosyologlar bu türden değişimi “topluluk arasında” (intercohort) değişim olarak adlandırır; çünkü burada değişim farklı yaş grupları boyunca saptanabilmektedir. Burada eklenmesi gereken önemli bir husus, pek çok sosyal değişimin yukarıda bahsedilen her iki süreci de eşzamanlı olarak barındırmasıdır (Putnam, 2000:33-34). Topluluk içinde (intracohort) ve topluluk arasında (intercohort) değişimin arasındaki ayrımı anlamak ya da bu ayrımların içiçe geçme noktalarını anlamak son 20 yılda Türkiye’de neler olduğunu anlamamız için hayatidir. Gerçi resmi anlatı içerisinde Türkiye’nin son yüz yılında ‘olağanüstü’ olmayan bir dönemi bulmak handiyse imkansızdır; ülkenin yaşadığı ‘olağanüstülük’ nerdeyse değişmeyen tek şeydir. Yine de bu tezin bir iddiası 2000’ler ile birlikte Türkiye’de köklü değişimler yaşanmaya başlanmasıdır. Ekonomik krizler, 90’lardan devralınan memleket meseleleri, AKP’nin iktidara gelmesi ve orada

sabitlenmesi, refah düzeyindeki artışlar, tüketim kültürünün kemikleşmesi vb. pek çok madde son 20 yılda ülkedeki köklü değişimleri açıklamada işlevseldir.

Türkiye insanının günlük yaşam pratikleri ve ritmi üzerinden yol alınan bu çalışmada, bireylerin günlük yaşam içindeki aktüel kümelenmelerini ve yeni yaşam tarzlarını anlamak amacı güdülmüştür. Bu noktada yaşam tarzlarını anlamak için elde edilen veriler üzerinden gündelik yaşam kodlarını çözmek ve aktüel algıyı belirlemek hayati bir öneme sahiptir.

Sosyal sermaye multidisipliner bir kavramdır. Bu kavramın üzerinde tam bir anlaşma sağlanamamış olması kavramın karmaşık yapısından kaynaklanmaktadır. Ancak, en genel anlamda sosyal sermaye literatürüne göre toplumların sosyal ve ekonomik kalkınmalarının o toplumdaki sosyal güven düzeyleri ile yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Tezin kuramsal bölümünde bahsedildiği üzere, görüşlerine yer verdiğimiz Putnam ve Bourdieu kavrama farklı perspektiflerden yaklaşmaktadır. Sosyal sermayenin “sivil erdem” kavramı ile yakından ilgili olduğunu iddia eden Putnam’a göre sosyal sermayenin artırılması için gönüllülük vb sivil faaliyetlerin vb artırılması gerekmektedir. Oysa Bourdieu’nün perspektifine göre sosyal sermaye kaynakları zaten kıttır ve sosyal sermaye toplumsal eşitsizliği artırmaktadır. Dolayısıyla her ikisi de sosyal sermayenin bugünkü konumu konusunda karamsar olsalar da karamsarlıklarının sebepleri farklıdır. Bourdieu’ye göre “sosyal sermaye büyük ölçüde sınıfa özgüdür ve sosyal eşitsizlikleri sürekli hale getirecek şekilde işler. Ayrıca dışlayıcı olmak zorundadır zira güçlü sosyal ağlar kendi imtiyazlarını devam ettirebilmek ve yeniden üretebilmek için ayırım mekanizmalarına dayanırlar” (akt. Türk, 2015:145)

Putnam, sosyal sermaye kavramında bir kamu yarar fonksiyonu bulurken, Bourdieu sosyal sermayeyi eşitsizlikleri arttırıcı bir etken olarak değerlendirmektedir. Bourdieu'nün sosyal sermayesi çatışmalar ve gücün işlevi odaklıdır; Bourdieu'ye göre sosyal sermaye sadece belli ağlar içerisindeki sosyal gruplar için birleştirici ve bütünleştirici bir etki oluşturmaktadır. Burada ilave edilmesi gereken bir nokta, Bourdieu'nün sosyal sermayeyi “toplumsal eşitsizliğe” katkısı üzerinden tariflemekle birlikte kişinin farklı sermaye türlerinden oluşan toplam sermaye kapasitesinin o kişinin sahip olduğu “güç” anlamına geldiğini de söylemesidir. Spesifik olarak toplumsal oyun oynanmak isteniyorsa kişinin elindeki koz budur.

Putnam sağlıklı işleyen bir makro mekanizmanın arkasında vatandaşların sosyal güveni olduğunu söyler. Onun makro teorisinde “karşılıklılık” döngüsü şu şekilde işlemektedir; güven, karşılıklılığı ve gönüllüğe dayalı üyelikleri yaratır; karşılıklılık ve gönüllülüğe dayalı üyelikler de güveni üretir ve güçlendirir.

Putnam sosyal sermaye konusunda bağ kuran sosyal sermaye ve köprü kuran sosyal sermaye olarak önemli ve temel bir ayrım yapar. Bağ kuran sosyal sermaye (etnik kardeşlik örgütleri, kilise kadın grupları vb) içe dönük olup özel kimlikler ile homojen grupları güçlendirme eğilimi taşırken, köprü kuran sermaye (insan hakları hareketleri, gençlik hizmet grupları, ekümenik dini gruplar vb.) dışa dönük olup farklı sosyal bölünmelerden gelen insanları kapsama eğilimi taşır (Putnam, 2000:22). Kolektif problemlerin çözümü için köprü kuran sermayenin bağ kuran sermayeden çok daha önemli ve etkin olduğunu söyler Putnam. Saha araştırmamız çerçevesinde bu iki temel sosyal sermaye türü bağlamında, toplumdaki mevcut, aktüel, bağ kuran sosyal sermayenin, köprü kuran sosyal sermayeyi engelleme olasılığı olduğuna dikkat çekmemiz gerektiği düşünülmektedir.

Sosyal güvenin, bizim gibi olmayan, bize benzemeyen, diğerleri vb. insanlarla bir bağ kurabilmemizin en önemli bileşeni olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşayabilmesi, halihazırda yaşanan toplumsal tikanıklığın aşılması için ülkeyi oluşturan kimliklerin tanınması ve toplumu oluşturan insanlar arasında köprü kuran sermaye türünün güçlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunu sağlayabilmek için yapılması gereken ilk şey toplumun sosyal anlamda röntgeninin çekilmesi ve sosyal güveni yükseltecek önlemlerin bu veri setlerine göre oluşturulmasıdır. Analitik bir yöntemle ilerlenecek bu türden bir çalışma içinde dikkat edilmesi gereken bir husus, toplumun bir arada yaşamakla ilgili olarak ‘kendi beklentilerinin ve kendi algısının’ tespit edilebilmesi ve bu tespitlerin çözüm denklemlerine katılabilmesidir. Doğru ve işe yarar politikaların üretilebilmesi için sağlıklı ve güvenilir veriler gerekmektedir.

Saha araştırmasından elde edilen bulguların Türkiye üzerine genellenmesi gibi bir amaç güdülmeyişi, görüşülen kişilerin güven pratiklerinin kendi tikel bağlamında anlaşılmasına çalışıldığı tekrar hatırlatılarak bu saha araştırması ile dindar algısı, toplumsal eşitsizlik ve kitle iletişim bağlamında sosyal güven konusunda toplumsal dinamiklere göre şekillenen pratikler aracılığıyla yanıtlar aranmıştır.

İslami sermayenin Türkiye kapitalist sistemi içinde yükselişini, sosyo-ekonomik, kültürel ve dinsel perspektif içinde incelemenin ve iktisadi dönüşümün halkın gündelik yaşantısı içindeki etnik ve estetik değerleri dönüştürme gücüne ışık tutmanın gerekliliği açıktır. Tezin üçüncü bölümünde yer verildiği üzere “İslamileşme” 1970’li yıllardan başlamak üzere 80’ler ve 90’lar boyunca hızlanarak sosyal ve politik bir güç olarak döneme rengini vermiş ve 2000’li yıllar ile AKP bu süreçte kendisine hibrit karakteri sayesinde geniş bir temsiliyet alanı açmıştır.

Derinlemesine görüşme yapılan yüksek ekonomik sermayeye sahip kişilerde ‘dindarlık ve dini vecibeler’ bağlantısının düşük ekonomik sermayeli kişilere nazaran daha gevşek olduğu tespit edilmiştir. Yüksek ekonomik sermayeye sahip katılımcılarda bu tanım, doğrudan dini ritüeller üzerinden değil genel bir şahsiyet profili üzerinden yapılmaktadır. Ancak; dindarlığın ya da dindarlık görüntüsünün “çıkar amaçlı bir kimlik” olduğuna dair kanı her iki sermaye grubunda da yaygın ve ortaktır. Yapılan görüşmelerin değerlendirmesi ile geçtiğimiz yirmi yıl içinde yükselen dindarlık ve muhafazakârlık trendlerinin istikametinin değiştiği ve toplumda dindarlara duyulan güvenin genel olarak azalan bir eğilim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Gündelik hayat pratikleri ve sahip olunun sermaye türü ve hacmi içinde yanıtlar farklılık göstermekle birlikte katılımcılar dindarlık kategorilerini olumsuz imajlarla birleştirmekte ve sosyal bir kategori olarak olumlu şekilde tariflememektedir. Bu bulgu önemlidir, çünkü çalışmamızın önermelerinden birini “Dindarlık algısı kişinin sosyal güven düzeyini artırır” yanlışlamaktadır. Önerme ile bahsedilen husus, toplumu oluşturan kişilerin (dini vecibeleri yerine getirmek, bir dini karakteristik temsili üzerinden hayatlarını sürdürmek vb.) pek çok tanım üzerinden tariflenebilecek bir şekilde yaptıkları “dindar” algısının o algıya sahip kişilere duyulan sosyal güven düzeyinin yüksek olacağı varsayımı idi, ancak saha araştırmasında bu önermenin yanlışlığı tespit edilmiş ve aksi yönde tanıklıklara ulaşılmıştır.

Tez çalışması içinde jenerasyonel farklılıklara da yer verilmiştir. Bundan güdülen amaç, neslin değişmesinin sadece hayat koşullarının değişmesi anlamına gelmeyeceği, aynı zamanda insanların hayattan beklentilerinin de değişmesi anlamına geleceği yollu inanıştır. Ancak, bu çalışma için temel alınan referans dönem, bir jenerasyonel değişim dönemi değil, son yirmi yıl içinde Türkiye’de önemli sosyal dönüşümlerin arka planını oluşturan dönem aralığıdır.

Hemşerilik ve komşuluk ilişkileri modern hayat pratikleri içinde eski önemlerini kaybetmeye ve zayıflamaya başlamıştır. Kentlileşme pratikleri içinde geleneksel bağlarda zayıflamanın bir çıktısı olarak yorumlanabilecek şekilde, görüşülen tüm ekonomik ve kültürel sermaye gruplarında, diğer kişinin hemşeri olma özelliğinin ona duyulan güveni etkilemeyeceğini görüşü ağırlık kazanmaktadır. Yapılan görüşmeler neticesinde yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların hemşerilik bağları açısından en zayıf grubu temsil ettiği görülmektedir.

Saha araştırması içinde, “belediyeye güven” ve “muhtara güven”in, sendikaya/hükümete/çalışılan kuruma duyulan güvenden daha yüksek olduğunun görülmesi ve bunun, cinsiyet farklılaşması olmaksızın, tüm gelir gruplarında benzer eğilimler halinde ortaya çıktığının belirlemesi şu açıdan önemlidir; Hükümete güven sorusuna ideolojik ilkeler ve yatkınlıklar üzerinden yanıt veren katılımcılar, muhtarlık ve belediye söz konusu olduğunda öncelikle, ‘sorunlarının çözülmesi’ ve ‘aldıkları hizmet’ üzerinden bir güven ilişkisi kurmaktadır. Taleplerine yanıt alınması, onlarla ilgilenilmesi tüm gruplarda ‘güven duymak’ için başat bir motivasyon olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, bir çalışma mekanizması olarak bu türden bir organizasyonel yapının başka ölçekteki organizasyonlara uygulanabilmesinin yollarının aranmasının sosyal güvenin artırılmasına ilişkin projelerde bir başlama noktası olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye gibi, önemli toplumsal ve siyasal değişimlerin kısa süreler içinde vuku bulduğu, demografik anlamda dinamik bir ülkede haber mecralarına yaklaşım, medyaya güven, televizyon ve internete yaklaşımın nasıl bir değişim gösterdiği konuları da saha çalışması kapsamında yer almıştır. Katılımcıların kendi sahip olduğu ya da inandığı fikirleri destekleyen medya mecralarını takip ettiği ve toplumda mevcut olan ideolojik yarılmının gündelik hayatın pek çok unsurunda olduğu üzere medya tercihlerinde de

kendini gösterdiği görülmüştür. Genelde ana akım gazetelerin takip edildiği görülmekle birlikte, araştırma sonucunda gazetenin artık eskisinden çok daha büyük bir oranda dijital olarak takip edilen bir platform olduğu, internet gazeteciliğinin popülaritesinin geleneksel gazeteciliği büyük oranda bastırdığı ve bu mecrada kökten dönüşümlerin eşiğinde bulunduğu fikri edinilmiştir. Gazetede okunulanlara güvenmek açısından kadın ve erkek cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılık bulunmamakta, ancak ekonomik sermaye hacmi açısından farklılıklara rastlanmaktadır. Katılımcıların yüzde 80’ini aşan bir kısmının gazetede okuduklarına güvenmediklerini belirttikleri örneklemimiz içinde “düşük ekonomik ve kültürel sermayeye sahip kadınların” diğer gruplara nazaran gazetelerde okuduklarına daha çok güvendikleri tespit edilmiştir.

Öte yandan, sosyal medyada en çok yapılan faaliyetin yazılanlara/fotoğraflara bakmak olduğu anlaşılmış ve diğer önemli faaliyet ise paylaşımları beğenmek olarak karşımıza çıkmıştır. Kendi fotoğraflarını paylaşmak, haber ya da başkasının paylaşımını paylaşmak görece olarak daha az yapılan faaliyetler arasındadır. Oransal olarak kadınların ve erkeklerin davranışlarında farklılıklar olsa dahi sosyal medyada yapılan faaliyetlerin sıralaması/tercihleri bağlamında bir fark yoktur ve benzer şekilde aktif oldukları anlaşılmaktadır. Saha araştırması kapsamında kadın ve erkek cinsiyeti açısından ‘sosyal medya hesabı sahipliği’ konusunda anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Her iki cinsiyette de sosyal medya hesabı sahipliği bulunmakla birlikte ‘tercih edilen mecra’ nın cinsiyete göre farklılık gösterdiği görülmüştür; kadınlar ilk sırada instagram’ı, sonra facebook’u, sonra da twitter’ı tercih ederken, erkeklerin ilk sırada twitter’ı, sonra instagram’ı, üçüncü sırada ise facebook’u tercih ettikleri görülmüştür.

Kitle iletişim araçlarının toplumdaki dönüşümün yanısıra toplumun da yansıması olduğu dikkate alınarak mevcut dar örneklem içinde sosyal medyanın düşünsel

özgürlüğün aracı haline gelmesinin önünde önemli zihinsel bariyerler olduğu değerlendirilmektedir.

Dünya Değerler Araştırmasının güvenin ölçülmesi için yönelttiği standart, tek soru (Genel olarak, çoğu insana güvenebileceğini söyler misin, yoksa insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir mi dersin?) saha araştırmamız katılımcılarına da yöneltmiştir. Bu soruyu düşük ekonomik sermayeye sahip tüm kadın ve erkek katılımcılar, cinsiyet farkı olmaksızın, “insanlarla uğraşırken dikkatli olmak gerekir” (b şikkı) olarak yanıtlamıştır. Aynı soru yüksek ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkeklere sorulduğunda, her iki cinsiyette de, yarıdan az da olsa (kadınlarda yüzde 42, erkeklerde yüzde 40 oranında), bu soruyu “insanların çoğuna güvenebileceği” şeklinde (a şikkı) seçen katılımcılar olmuştur. Bu nedenle saha araştırmamız bulgularına ek olarak, ekonomik sermaye ile güven düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişki olabileceği bu soru özelinde de düşünülmektedir. Bu belirleme önemlidir, çünkü çalışmamızın önermelerinden birini “Ekonomik gelir düzeyi sosyal güven düzeyi arasında simetrik bir ilişki vardır” doğrulamaktadır.

Tüm bu hususları çalışma boyunca elde edilen genel sonuç ve bulgular olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu bulguları tamamlayıcı olarak, bazı hususları da kısaca özetlemekte fayda vardır;

- Düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar yüksek gelirli kadınlara nazaran arkadaşlarıyla bir araya gelebilme fırsatına sahip görünmemektedirler. Görüşülen dört grup içinde de (yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip kadınlar ile yüksek ve düşük ekonomik sermayeye sahip erkekler) arkadaşlarıyla bir araya gelme koşulları açısından en düşük yanıtlar bu gruptaki kadınlarda kaydedilmiştir. Bir araya gelinebildiği nadir koşullarda ise bu gruptaki kadınların bir araya gelme mekânı ise büyük ara ile sadece “ev” olarak belirlenmektedir.

- Bu tez çalışmasının bulgularından biri de “eşe duyulan güven” ile “kendi ailesine duyulan güven”in ekonomik sermaye ve cinsiyet anlamındaki dağılımına ilişkindir. Bilindiği üzere tez çalışmasına başlamadan önce tezin bölümleri ve sorularını oluşturabilmek için farklı gelir grupları ile odak grup çalışmaları yapılmış idi. Düşük gelirli katılımcılar ile yapılan ilk odak grup çalışmasında “eşinize mi yoksa ailenize mi daha fazla güvenirsiniz?” şeklindeki bir soruya hemen hemen her katılımcı “eşıme” diye cevap vermiş idi. Oysa yüksek gelirli katılımcılar ile yapılan çalışmadaki aynı soruya 6 katılımcıdan 4’ü “aileme eşimden daha fazla güvenirim” minvalinde yanıtlar vermiş ve bu görüş onay sözcükleriyle tüm katılımcılar tarafından kabul görmüş idi. Tez için yapılan derinlemesine görüşmelerde de hazırlık mahiyetindeki odak grup çalışmalarının sonuçları ile paralel yanıtlar alındığını söylemek gerekmektedir. Düşük ekonomik sermayeye sahip kadın ve erkekler ile yüksek ekonomik sermayeye sahip erkeklerde benzer ‘eşe güvenme’ örüntüleri tekrarlanmakla birlikte, üç grupta da olan bu yöndeki eğilim yüksek gelirli kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde değişmektedir. Evli olan yüksek ekonomik sermayeye sahip kadınların nerdeyse tamamı bu mukayeseli soruda ailelerini seçmektedir; tıpkı odak grup toplantılarında olduğu gibi.

- “Genel olarak yoksullara mı güvenirsiniz yoksa zenginlere mi?” sorusuyla araştırma deseni içinde katılımcıların, kendi sınıfları ile ait olmadıklarını düşündükleri sınıfa dair güven düzeyi hakkında cinsiyetler ve gelir grupları bağlamında fikir sahibi olunmak istenmiştir. Söz konusu sorunun yanıtları değerlendirildiğinde cinsiyetler arasında anlamlı bir fark tespit edilememiş, öte yandan ekonomik gruplar arasında “zenginlere veya fakirlere güven” algısında farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Farklılıklar grupların ekonomik sermayeleri ile paraleldir; örneğin düşük sermayeye sahip katılımcıların olduğu grup yoksullara daha fazla güvendiğini belirtmiştir.

- Derinlemesine görüşmelerde neredeyse tüm katılımcıların sosyal güven düzeylerinin düşüklüğü çeşitli tanıklıklarla ifade edilse de görüşmelerde sorulan “İnsanlar senin hakkında en çok neyi bilsin istersin?” sorusuna yanıtları katılımcıların ekonomik ya da kültürel sermaye hacmi arasında bir farklılık yaratmaksızın “güvenilme ihtiyacı” ile ilişkisi açısından bakımından oldukça anlamlıdır.

Ülkedeki ideolojik yarılma, sosyal kutuplaşma toplumu oluşturan bireylerin hakikatle bağlarının zayıflaması noktasına gelmiştir. Kutuplaşma, sadece siyasi fikirler, yatkınlıklar ve eğilimler üzerinden değil aynı zamanda kültürel kimlikler ve hayat tarzları üzerinden de yaşanmaktadır; ki bu durumun sonuçları en az siyasi yarılmalar kadar kaygı vericidir. Müşterek yapının çökme tehlikesi adeta Demokles’in Kılıcı misali toplumun üzerinde asılıdır. Bu nedenle, insanların kendileri için yeni bir dayanışma modeli ve yeni bir ilişki ağı oluşturmaları elzemdir.

Türkiye’deki toplumun barış ve uzlaşma içinde yaşayabilmesi, toplumsal dokudaki değişimlerlerle gelen tikanlıkların barışçıl reçetelerle aşılabilmesi için yapılması gereken ilk iş toplumun mevcut, aktüel yapısının net ve anlaşılır bir tablosunun çıkarılmasıdır. Bu tez çalışmasının bu anlamda mütevazı bir katkı sunması amaçlanmıştır. Toplumun sosyal refahı, toplumdaki sosyal güvenin artırılması üzerine planlanacak tüm çalışmaların olmazsa olmaz koşulu, planların ekonomik ve kültürel sermayeye sahip azami insanı kapsamasıdır. Çünkü, artık geline bu tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal noktada kaderlerimiz geri alınamaz bir şekilde birbirine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Akçaoğlu, A. (2014,12 Eylül). “Muhafazakârlığın Yörüngesi: Çifte Yabancılıktan Genelleşmiş Yabancılığa”. *Birikim Dergisi*.
- Arlı, A. (2014). “Klasik Sosyolojide Derin Revizyon: Pierre Bourdieu Sosyolojisi.” *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim. 131-160.
- Avrupa Birliği Raporu (2018). *Eurofound Report: Societal Change and Trust in Institutions*. Luxembourg: Publications Office of the European Union
- Avrupa’da Eşitsizlik Dosyası (2018). *Social Europe Dossier, 2018* (www.socialeurope.eu/wp-content/uploads/2018/01/Inequality-in-Europe-final.pdf Erişim tarihi: Ocak 2018
- Aydın, K. (2012). “Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri.” *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 2012/1. 147– 164
- Bakan, S., Çimen, H., (2018). “Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi.” *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*. Vol.9, Issue 2
- Balıkçioğlu, E., Dalgıç, B., (2015). “Türkiye’de Orta Gelirli Sınıfın Profili.” *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 1(1).17-31
- Barbier, F., Bertho-Lavenir, C. (2001). *Diderot’tan İnternete Medya Tarihi*. İstanbul; Okyanus.
- Bauman, Z. (2011). *Bireyselleşmiş Toplum*. (2.Baskı). Çev., Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk*. (2.Baskı). İstanbul: Versus.
- Bauman, Z. (2014). *Bu Bir Günlük Değildir*. İstanbul:Jaguar.
- Bauman, Z. (2010). “Inequality Playing Musical Chairs.” *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/2010/10/inequality-playing-musical-chairs/> Erişim tarihi: 25 Ekim 2010.
- Bauman, Z. (2011). “On The Unclass Of Precarians.” *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/2011/06/on-the-unclass-of-precarians/>. Erişim tarihi: 14 Haziran 2011.
- Bauman, Z. (2011). “On The Outcast Generation.” *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/2011/01/on-the-outcast-generation/> Erişim tarihi: 17 Ocak 2011

- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev., Kazım Özdoğan-Bülent Doğan. İstanbul:İthaki.
- Becker, H. S. (2014). *Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?*. Ankara:Heretik.
- Bégué, L. (2002). “Beliefs in Justice and Faith in People: Just World, Religiosity and Interpersonal Trust.” *Personality and Individual Differences*. 32:375-382
- Bentele, G., Seidenglanz, R.(2008), “Trust and Credibility- Prerequisites for Communication Management.” *Public Relations Research, European and International Perspectives and Innovations*. Zeffass Ansgar vd. (der.) içinde. Wiesbaden:VS Verlag für Sozialwissenschaften. 49-62
- Binzel, C., Fehr, D. (2013) “Social Distance and Trust: Experimental Evidence from a Slum in Cairo.” *Journal of Development Economics*. 103 (2013). 99-106
- Bourdieu, P. (1986). “The Forms of Capital”. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. John G.Richardson (der.) içinde. New York:Greenwood. 241-258
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*. İstanbul:Bağlam.
- Bourdieu, P. (2015a). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara:Heretik.
- Bourdieu, P. (2015b). “Mekan Etkisi.” *Dünyanın Sefaleti*. Pierre Bourdieu vd. (der.) içinde. Ankara:Heretik. 223-233
- Bourse, M., Yücel, H. (2012). *İletişim Bilimlerinin Serüveni*, İstanbul: Ayrıntı
- Buğra, A., Savaşkan, O. (2014). *New Capitalism in Turkey: The Relationship Between Politics, Religion and Business*. Cheltenham:Edward Elgar
- Calhoun, C. (2014). “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları.” *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim. 77-129.
- Champagne, P. (2015). “Medyanın Bakışı.” *Dünyanın Sefaleti*. Pierre Bourdieu vd. (der.) içinde. Ankara:Heretik. 101-121.
- Champagne, P. (2015). “Son Ayrım.” *Dünyanın Sefaleti*. Pierre Bourdieu vd. (der.) içinde. Ankara:Heretik. 195-203.
- Coleman, J. S., (1974). *Power and Structure of Society*. New York: W.W.Noriton &Company Inc.
- Coleman, J. S., (1988). “Social Capital in the Creation of Human Capital”. *American Journal of Sociology Supplement*.Vol.94. 95-120.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

- Copleston, F. (1991). *Felsefe Tarihi; Çağdaş Felsefe, Kıta Ussalcılığı*. Cilt:4. İstanbul: İdea.
- Çeğin, G., (2006). “İndirgemeci Bir Eleştiriye Reddiye.” *Birikim Dergisi*, Sayı:201.
- Çelebi, E., Verkuyten, M., Köse, T., Maliepaard, M. (2014). “Out-group Trust and Conflict Understandings: The Perspective of Turks and Kurds in Turkey.” *International Journal of Intercultural Relations*. 40 (2014) 64-75
- Çığ, Ü., (2010). *Haberin Anlatı Yapısı: Modern Haber Metinlerinde Bilginin Örgütlenişi ve İşlevi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cumhuriyet Gazetesi. “Z Kuşağına İş Yok.” 05 Nisan 2017.
- Cumhuriyet Gazetesi. “İstanbul Magazin Ankara Dizi İzliyor.” 04 Nisan 2017.
- Dalton, R., J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industries*, Oxford: Oxford University.
- Dauderstadt, M. (2019). “Addressing Poverty and Inequality in Europe”. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/poverty-and-inequality-in-europe>. Erişim tarihi: 15 Ocak 2019.
- Delhey, J., Newton, K., Welzel, C. (2011), “How General is Trust in ‘Most People’ Solving the Radius of Trust Problem.” *American Sociological Review*. 76(5). 786-807
- Della Porta, D. (2012). “Critical Trust: Social Movements and Democracy in Times of Crisis.” *Cambio*. Anno 2, Numero 4, 33-43. Doi 10.1400/205655
- Dorling, D. (2015) “Income Inequality in the UK: Comparisons With Five Large Western European Countries and the USA.” *Applied Geography*. 61.24-34
- Dorling, D. (2017). “Turning The Tide On Inequality.” *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/turning-tide-inequality> Erişim tarihi: 25 Ekim 2017.
- Duman, B., Alacahan, O. (2011). “Sosyal Sermaye/Güven Boyutunda Etniklik”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(1):181-208
- Eagleton, T. (2012). *Hayatın Anlamı*. İstanbul: Ayrıntı
- Ekici, T., Koydemir, S. (Eylül, 2014), “Social Capital, Government and Democracy Satisfaction and Happiness in Turkey: A Comparison of Surveys in 1999 and 2008.” *Social Indicators Research*. Vol:118, 1031-1053
- Erciyes, C. (2019, 30 Aralık). Türkiye’nin Gözü Hâla Ekranlarda. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr> Erişim Tarihi: 10.02.2020

- Field, J. (2008). *Sosyal Sermaye*. (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fine, B. (2010). *Theories of Social Capital; Researchers Behaving Badly*. Londra: PlutoPress
- Frederiksen, M. (2012). “Dimensions of Trust: An Empirical Revisit to Simmel’s Formal Sociology of Intersubjective Trust”. *Current Sociology*. 60(6). 733-750
- Freitag, M. (2003). “Beyond Tocqueville: The Origins of Social Capital in Switzerland”. *European Sociological Review*. Vol.19. No.2. 217-232
- Fukuyama, F. (1999). “Social Capital and Civil Society”, *İkinci Nesil Reformları Konferansı Sunumu*, International Monetary Fund. Washington D.C. www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm Erişim tarihi: 01 Ekim 2019.
- Fukuyama, F. (2000). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. (2. Basım). İstanbul:Türkiye İş Bankası.
- Gambetta, D. (1988). *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. New York: Basil Blackwell
- Gerbner, G. (1998). “The Stories We Tell.” *Kültür ve İletişim Dergisi*. S.1.17-30
- Gerbner, G. (2014). *Medyaya Karşı*. İstanbul:Ayrıntı
- Göker, E. (2001). “Durkheim’in Sol Eli: Pierre Bourdieu’nün Muhalefeti”, *Praksis* (3). 228-251
- Göker, E. (2014), “Ekonomik İndirgemeci Mi Dediniz?” *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 277-302.
- Goto, S. G. (1996) “To Trust or Not To Trust: Situational and Dispositional Determinants.” *Social Behavior and Personality*. 24.119-132.
- Granovetter, M. S. (1973). “The Strength of Weak Ties.” *American Journal of Sociology*. Issue:6. 78.1360-1380.
- Gültekin, M. N. (2016). “Bir Türkiye Masalı: Metal Fırtına’yı Okuma Denemesi” *Yerli ve Milli Gündelik Hayat: Türkiye’de Gündelik Hayat Pratikleri ve İdeolojisi*. Mesut Yücebaş (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 37-85.
- Gylfason, T. (2018). “Why Inequality Matters”. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/why-inequality-matters> Erişim tarihi: 26 Kasım 2018
- Haenni, P. (2014). *Piyasa İslamı, İslam Suretinde Neoliberalizm*. Çev., Levent Ünsaldı. Ankara: Heretik Yayınları

- Hazır Karademir, I., Purhonen, S. (2017). “Kültürel Açılım, Hepçillik ve Seçkin Sanatın Düşüşü: Türkiye-Avrupa Karşılaştırması”. *ilef dergisi*. 4(1). bahar/spring: 29-58. doi.org/10.24955/ilef.312814
- Herman, E. S., Chomsky, N. (2006). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. İstanbul:Aram
- Hirst, P., Thompson, G. (1996). *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, İngiltere: Polity Press, Blackwell Publishers
- Hobsbawn, E. (1996). *Kısa 20.Yüzyıl (1914-1991)- Aşırılıklar Çağı*. Çev., Yavuz Alogan. İstanbul:Sarmal
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. New Jersey:Princeton University Press
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. Çev., Bülent Doğan. İstanbul:Metis
- Jarness, V. (2016,Şubat) “Cultural and Economic Capital:Symbolic Boundries within the Middle Class.” *Sociology*. 1-17. DOI:10.1177/0038038515596909
- Kabacıoğlu, H. (2016). *Capitalist Development in Turkey and the Rise of Islamic Capital*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara:METU
- Kara, İ. (2001), “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçekçilik Değeri Üzerine Birkaç Not”. *İslâmiyât Dergisi*. Sayı:4. 37-53
- Kaya, B. (2019). Televizyonda Şiddet Gösterimi: George Gerbner ve Kültivasyon Analizi Üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:12, Sayı:62. 1441-1449
- Kiriş, N. (2008). Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise. *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Bahar-Sayı:5. 81-99. Erişim tarihi: 05 Haziran 2016
- KONDA (Eylül,2007). *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*. Milliyet Gazetesi Yayınlanma Tarihi: 03-09 Eylül 2007.
- KONDA (2008, Ekim). Metropollerin Yoksul ve Yoksunları: *Varoşlar. Hayat Tarzları Araştırması*. Radikal Gazetesi. Yayınlanma Tarihi:23-29 Kasım 2008
- KONDA (2019,Kasım-a). Medya Raporu: Televizyonla Değişen Algılar, Sosyal Medyanın Yükselişi ve 10 Yıllık Medya Serüvenimiz.2008-2018. *Hayat Tarzları Araştırması*.
- KONDA (2019,Kasım-b). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Raporu. *Hayat Tarzları Araştırması*.

- Köksalan, M. E. (2016). "Post-Televizyon ve Gündelik Hayat:Yeni bir İzleyici Kimliği İnşası".*Yerli ve Milli Gündelik Hayat: Türkiye’de Gündelik Hayat Pratikleri ve İdeolojisi*. Mesut Yücebaş (der.) içinde. İstanbul: İletişim. 255-301.
- Köse, H. (2004). *Bourdieu Medyaya Karşı, Medya:İşbirlikçi, Zorba ve Çığırkan*. İstanbul: Papirüs
- Küçükparlak, İ. (06 Aralık 2015). Bir Sosyodise Söylemi Olarak Çileye Alışık Milletimiz. *Birgün Gazetesi Pazar Eki*. s.11
- Küçükparlak, İ. (01 Ocak 2017). "Muhafazakârlığın Hakikatle İmtihani". *Ayrıntı Dergisi*. <http://ayrintidergi.com.tr/muhafazakârligin-hakikatle-imtihani/> Erişim tarihi: 29 Haziran 2019
- Lewis, J. D., Weigert, A. (1985). Trust as a Social Reality. *Social Forces*. Vol: 63:4. 967-985
- Levi, M. (2015). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. (2. Basım). 664-667
- Lincoln, C. E. (April, 1989). "The black church and black self-determination" (Association of Black Foundation Executives Yıllık Toplantısında Sunum, Kansas City, Missouri). *Bowling Alone: The collapse and revival of American community* (içinde). 68-69.
- Lindell, J. (2018). Distinction recapped: Digital news repertoires in the class structure. *New Media & Society*, 20(8), 3029 - 3049. <https://doi.org/10.1177/1461444817739622>
- MAK Danışmanlık (2017, Haziran). *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı Araştırması*. 12-18 Haziran 2017 www.makdanismanlik.org/wp-content/uploads/2017/06/MAK-DANIŞMANLIK-TÜRKİYEDE-TOPLUMUN-DİNE-VE-DİNİ-DEĞERLERE-BAKIŞI-ARAŞTIRMASI.pdf Erişim tarihi 21 Eylül 2017.
- Maloy, J.S. (2009). "Two Concepts of Trust." *The Journal of Politics*. Vol.71. No:2. 492-505
- Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. Londra: Sage Publications
- Mewes, J. (2014). "Gen(d)eralized Trust: Women,Work, and Trust in Strangers". *European Sociological Review*. Vol.30. No:3. 373-386
- Meyerson, D., Weick, K., Kramer, R. M. (1996). "Swift Trust and Temporary Groups". *Trust in Organizations: Frontiers of Theory and Research*. R.M.Kramer ve T.R.Tyler (der.) içinde. California:Sage.166-195
- Miles, E. R., Snow, C. C. (1992). "Causes of Failure in Network Organizations". *California Management Review*. Summer;72-93.

- Morales, A. (2013, 25 Ocak). The 10 Best Atari Games. <http://ew.com/article/2013/01/25/the-10-best-atari-games/>
- Morgan, D., Wilkinson, I. (2001). "The Problem of Suffering and the Sociological Task of Theodicy" [Acı Çekme Sorunu ve Teodisenin Sosyolojik Görevi]. *European Journal of Social Theory*. 4 (2). 199-214.
- Muhafazakârlığın hakikatle imtihanı. (2017,Ocak-Şubat). *Ayrıntı Dergi*. Sayı:19. (Erişim 11 Şubat 2019)
- Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty and Internet Worldwide*. New York:Cambridge University Press
- Palabıyık, A. (2011). "Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus, "Sermaye" ve "Alan" Üzerine". *Liberal Düşünce Dergisi*. Yıl:16. Sayı 61-62. 121-141.
- Pogukaeva, N. (2015). "Trust as Well-being Factor." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 166(2015) 147-151, International Conference on Research Paradigms Transformation in Social Sciences.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York:Simon & Schuster Paperbacks.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton:Princeton University.
- Ritzer, G. (2011). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (2.Basım). İstanbul: Ayrıntı
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Londra:Sage Publications
- Rotter, J. B. (1967). "A New Scale for the Measurement of Interpersonal Trust." *Journal of Personality*. Vol 35(4). Aralık. 651-665
- Rotter, J. B. (1980). "Interpersonal trust, trustworthiness and gullibility." *American Psychologist*. Vol 35(1). Ocak.1-7
- Sabuncu, M. (2019, 25 Aralık). KONDA Genel Müdürü Ağırdır: Haberleri TV'den takip edenlerin sayısı düşüyor; haber ve bilgi kaynağı artık sosyal medya ancak oy verme davranışında etkisiz. *t24.com.tr* Erişim adresi: t24.com.tr/video/konda-genel-muduru-bekir-agirdir-sosyal-medyada-kotuluk-iyilikten-daha-orgutlu.25323
- Sennett, R. (2012). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. (6. Basım). İstanbul:Ayrıntı.
- Siisiäinen, M. (2000, 5-8 Temmuz). "The Third sector: For What and for Whom?", ISTR Fourth International Conference içinde. Dublin: Trinity College.
- Simmel, G. (2002). "The Metropolis and Mental Life". *The Blackwell City Reader*. Gary Bridge ve Sophie Watson (ed.) içinde, Oxford:Miley-Blackwell

- Social Europe Dossier (2018). The Crisis of Globalization, Friedrich-Ebert-Stiftung ve the Hans Böckler Stiftung işbirliği ile Social Europe Araştırma Dosyası
- Song, I. (2018). "Can Bourdieu's Account of the Relations between Taste and Social Class stil Explain Inequalities beyond France of the 1960's and 1970s?" (www.academia.edu/36021458/Can_Bourdieu_Account_of_the_Relations_between_Taste_and_Social_Class_stil_Explains_Inequalities?auto=download&campaign=weekly_digest) (2 Mart 2018)
- Storm, I. (2015). "Civic Engagement in Britain: The Role of Religion and Inclusive Values". *European Sociological Review*. Vol:31. No:1. 14-19
- Sztompka, P. (1999). *Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Tatlıcan, Ü., Çeğin, G. (2014). "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği" *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim Yayınları. 303-366
- Tecim, E. (2011). *Sosyal Güven Oluşumunda Dinin Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Teknokent Gazetesi. "Türkiye'nin Y Kuşağı Daha Umutlu." (2017). T06.Sayı:1,7
- Tilly, C. (2007). *Democracy*. New York:Cambridge University Press
- Toplumsal Statü (2014, 17 Ocak). <http://sosyolojiyanlamak.blogspot.com/2014/01/toplumsal-statü.html> Erişim tarihi:26 Aralık 2016.
- Toplumsal İşbölümü Emile Durkheim. (2017). sosyolojisi.com/toplumsal-isbolumu-emile-durkheim/412.html Erişim tarihi: 9 Ocak 2017.
- Turhanoğlu, A. K., Suğur, N., Şavran, G. T., Çetin, O. B. (2012). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, No:2641-1609 Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi
- TÜİK (1987-1994-2001). *Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*
Sonuçları. <http://www.tuik.gov.tr>. 17 Nisan 2007.
- TÜİK (2002-2006). *Hanehalkı Bütçe Anketi Verileri*. <http://www.tuik.gov.tr> .17 Nisan 2007.
- TÜİK (2007). "2006 Yoksulluk Araştırması Sonuçları." *T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. No:206.
- TÜİK (2008). "Hanehalkı "İşgücü Araştırması 2007 Ekim Dönemi Sonuçları (Eylül, Ekim, Kasım 2007)." *T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni*. No:6.

- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam*. Ankara:Vadi.
- Türk, E. (2015). “Sosyolojik Düşüncede Sosyal Sermaye Tartışmaları: Pierre Bourdieu ve James Samuel Coleman Bağlamında Karşılaştırmalı bir Analiz.” *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*. Cilt.1.Sayı 2.127-149.
- Uslaner, E. M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. Cambridge:Cambridge University Press
- Uslaner, E. M. (2006). “The Generalized Trust Question in the 2006 ANES Pilot Survey”. Department of Government & Politics. University of Maryland www.electionstudies.org/Library/papers/Pilot2006/nes011889.pdf Erişim tarihi:
- Veblen, T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. İstanbul:Babil
- Wacquant, L. (2014). “Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi”. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. Çev.,Ümit Tatlıcan, Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul:İletişim. 53-77.
- Wacquant, L J.D. (2015). “Tersten Ütopya Olarak Amerika.” *Dünyanın Sefaleti*. Pierre Bourdieu vd. (der.) içinde. Ankara:Heretik.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. Çeviren:Latif Boyacı, İstanbul:Yarın
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (2.Baskı). İstanbul:Hil.
- Wickham, J. (08 Ocak 2019). “Mass Immigration and the Growth of Inequality”. *Social Europe*. <https://www.socialeurope.eu/mass-immigration-growth-inequality> Erişim tarihi:08 Ocak 2019.
- Yankaya, D. (2012). “28 Şubat: İslami Burjuvazinin İktidar Yolunda Bir Milat”, *Birlikim*, Haziran/Temmuz. N.278-279. 29-37.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami Burjuvazi: Türkiye Modeli*. İstanbul:İletişim.
- Yamanoğlu Aktaş, M. (2008). *Kent Yoksulu Gençlerin Tüketim Toplumunda Yaşama Deneyimleri: Ankara Örneği*.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve Theodise, Batı ve İslam Din Felsefesinde “Kötülük Problemi” ve Teistik Çözümler*, Ankara:Vadi.
- Yel, A., M. (2014). “Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye, İktidar, Modernlik.” *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, Güney Çeğin vd. (der.) içinde. İstanbul: İletişim 559-580
- Yıldızoğlu, E. (2017, 19 Haziran). Bir Dönem Kapanıyor, *Cumhuriyet Gazetesi*, s.9.
- Zak, P. J. (2008), “The Neurobiology of Trust”, *Scientific American*, Haziran, 88-95

İnternet Kaynakları:

<http://highered.mheducation.com/sites/dl/free/0072563974/87095/ch07.html> (Rotter Ölçeği-3 Ocak 2017)

Wikipedia, en.wikipedia.org/wiki/dictator_game.Trust_game (10 Haziran 2015)

www.worldvaluessurvey.com

Televizyon Programı:

COOPERMAN, Jeff (Yönetmen). (2016), *X: The Generation That Changed The World*, [Televizyon Dizisi/Belgesel]. Left/Right (Yapımcı), National Geographic Channel

Film: BERGMAN, Ingmar (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (1966). *Persona* [Film]. İsveç: Svenks Filmindustri (SF)

STILLER, Ben (Yönetmen). (1994) *The Reality Bites*. [Film] ABD: Jersey Films

ÖZET

Gündelik yaşam, anlam arayışı hedefli iletişimsel alışverişlerin cereyan ettiği platformdur. Dolayısıyla sosyal güvenin anlamlandırılma tarzlarının bu platformda incelenmesi, sosyal öznelerin aktüel betimlemelerinin yapılabilmesi ve değişimlerin belirlenebilmesi için uygun bir vasat oluşturmaktadır. Tez başlıkları, farklı gelir gruplarını içeren odak grup çalışmalarıyla belirlenmiş ve böylelikle saha çalışması ile kuramsal bölümün eşgüdümlü bir şekilde birbirini desteklemesi sağlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal sermaye kavramı, iki farklı uçta yer alabilecek Putnam ve Bourdieu üzerinden açıklanmaktadır. İkinci bölümde, sosyal sermayenin kimi zaman çıktısı kimi zaman öncülü olarak görülen güven, sosyal güven kavramları üzerinden ve bu kavramla ilişkili görülen diğer kavramlar üzerinden konu ayrıntılandırılmaktadır. Alanda yapılan araştırmanın sonuçları üçüncü bölümde verilmektedir. Alan araştırması için yaşları 18 ile 65 arasında değişen 20 kişi ile Ankara’da yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tezin bulgularına göre kutuplaşmanın sadece siyaseten değil aynı zamanda hayat tarzları üzerinden de yaşandığı toplumda müşterek yapının çökmemesi için sosyal güvenin artırılmasını içeren yeni dayanışma modelleri ve yeni ilişki ağları oluşturulması elzemdir.

Anahtar kelimeler: Sosyal Sermaye, Güven, Sosyal Güven, Bourdieu, Putnam.

ABSTRACT

Daily life is the platform where communicative exchanges take place with the aim of building the meaning. The examination of the sense of social trust on this platform, therefore, constitutes a suitable medium for making actual descriptions of social subjects and changes within time. Titles of the thesis is determined by focus group studies involving different income groups, thus, it was ensured that the field search and the theoretical section support each other in a coordinated manner.

In the first chapter of the study, the concept of social capital is explained through Putnam and Bourdieu; the two theorists who are actually located at two different ends on the subject. In the second chapter, the subject is elaborated over the concepts of trust, social trust, which is sometimes seen as the output of social capital and sometimes as its predecessor, and other concepts related. The results of the field research are given in the third chapter. For the field research, semi-structured in-depth interviews were conducted in Ankara with 20 people aged between 18 and 65.

According to the findings of the field research, it is essential to create new solidarity models and new social networks to increase social trust so that the common social structure does not collapse in the current society where polarization is experienced not only through politics but also through life styles.

Key words: Social Capital, Trust, Social Trust, Bourdieu, Putnam

EKLER

EK 1: Putnam'ın Sosyal Sermaye Endeksinin Bileşenleri

Toplumda örgütlü yaşam ölçekleri

Son 1 yıl içinde yerel bir organizasyonda komite üyeliği görevi alma

Son 1 yıl içinde yerel bir organizasyon ya da kulüpte görev alma

Her 1000 kişiye düşen sivil ve sosyal organizasyon

Son 1 yıl içinde katılınan kulüp toplantısı ortalama sayısı

Grup üyelikleri ortalama sayısı

Kamu işlerine katılım ölçekleri

Başkanlık seçimlerine katılım (1988,1992)

Son 1 yıl içinde şehirde ya da okulda katılınan kamu toplantısı

Toplum gönüllülüğü ölçekleri

Her 1000 kişiye düşen kâr amacı gütmeyen örgüt sayısı

Son 1 yıl içinde çalışılan toplum projesi ortalama sayısı

Son 1 yıl içinde gönüllülük esasına dayanan işlerin ortalama sayısı

Gayri resmi Sosyallik ölçekleri

“Arkadaşlarımı ziyarete çok zaman ayırıyorum” diyenler

Son 1 yıl içinde evde eğlenceli vakit geçirme ortalama sayısı

Sosyal güven ölçekleri

“İnsanların çoğuna güvenilebilir” diyenler

“İnsanların çoğu düzgün, dürüsttür” diyenler

EK 2: Rotter Kişilerarası Güven Ölçeği (1991)

Ölçeğe ilişkin ifadeler şu şekildedir;

- 1) Toplumumuzda ikiyüzlülük artmaktadır.
- 2) Güvenilir olduklarına dair kanıtlar sunana dek yabancılar ile olan ilişkilerde ihtiyatlı olmak gerekir.
- 3) Daha iyi insanları politikaya çekemedikçe bu ülkenin geleceği karanlıktır.
- 4) İnsanları kanuna karşı gelmekten alıkoyan şey vicdandan ziyade, toplumda küçük düşme ve ceza korkusudur.
- 5) Öğretmenlerin sınavda fiziken bulunmaması muhtemelen kopya çekmeyi artırır.
- 6) Sözlerini tutmak konusunda ailelere güvenilebilir.
- 7) Dünya barışını korumada Birleşmiş Milletler asla etkin bir güç olmayacaktır.
- 8) Yargı hepimizin tarafsız olarak muamele göreceğimiz bir yerdir.
- 9) Kamuya sunulan haberlerin nasıl çarpıtıldığını bilseler insanların çoğu dehşete düşerdi.
- 10) Söylediklerinin aksine insanların çoğu öncelikle kendi refahlarına önem verir.
- 11) Gazete, radyo, TV ve internetimiz olsa da toplumda olan olaylar hakkında objektif bilgiler almak zordur.
- 12) Gelecek umut vadetmektedir.
- 13) İnsanlar uluslararası politikada gerçekten neler olduğunu bilse, toplum şu anda olduğundan çok daha fazla korku içinde olurdu.
- 14) Seçilmiş kamu görevlilerinin çoğu ettikleri vaatlerde gerçekten samimidirler.
- 15) Büyük ulusal spor müsabakaları bir şekilde kararlaştırılabilir.⁷⁶
- 16) Uzmanların çoğuna, kendi bilgilerinin sınırına dair söyledikleri şey konusunda güvenilebilir.

⁷⁶ İfadenin orijinali: Many major national sports contests are fixed in one way or another.

- 17) Ceza tehditlerini gerçeğe dönüştürmek konusunda ailelerin çoğuna güvenilebilir.
- 18) Yapacaklarını söyledikleri şeyi gerçekten yapmak konusunda insanların çoğuna güvenilebilir.
- 19) Böylesine rekabetçi zamanlarda insanın açığöz olması gerekir, yoksa sizden yararlanabilirler.
- 20) İdealistleri çoğu dürüştür ve telkin etikleri şeyleri kendileri de yapar.
- 21) Satıcıların çoğu ürünlerini tanımlarken dürüştür.
- 22) Zarar görmeyeceklerini bilseler de öğrencilerin çoğu kopya çekmez.
- 23) Uzmanlık alanları hakkında sizin bilginiz olmadığını bilseler de tamircilerin çoğu sizden normalinden fazla ücret istemez.
- 24) Kazalarda sigorta şirketlerine karşı doldurulan formların çoğu düzmecedir.
- 25) İnsanların çoğu kamu anketlerindeki sorulara dürüstçe cevap verir.

EK 3: Derinlemesine Görüşme Soruları

- Adınızı ve yaşınızı söyler misiniz?
- Çalışıyor musunuz? Mesleğiniz nedir?
- Evli misiniz? Çocuk var mı?
- Eğitiminiz nedir? (Üniversite ise hangi üniversite? Yabancı dil biliyor mu?)
- Ailenizin aylık gelirinin yaklaşık olarak hangi gelir grubuna girdiğini belirtebilir misiniz? (ekonomik sermaye)
 - Kişi başına aylık 565 TL'den az
 - Kişi başı aylık 565 TL ile 960 TL arasında,
 - Kişi başı aylık 960 TL-1875 TL arası,
 - Kişi başı aylık 1875 TL- 4260 TL arasında,
 - Kişi başına 4260 TL'den fazla
- Gazete okuyor musunuz? İnternette mi yoksa kağıt gazete mi?
- Televizyon izliyor musunuz? Neleri izliyorsunuz en çok?
- Sosyal medya hesaplarınız var mı? Facebook, instagram, twitter gibi?
- Sosyal medyada bir günde ne kadar zaman geçiriyorsunuz sizce?
- Dizi izliyor musunuz? Hangi dizileri? TV'den mi yoksa başka platformlardan mı?
- O dizilerde kendinize benzediğini düşündüğünüz karakterler var mı?
- Gazetede okuduklarınıza güveniyor musunuz?
- TV veya internette okuduğunuz, karşılaştığınız haberlere güveniyor musunuz? (Kitle iletişim)
- Hangi sıklıkta arkadaşlarınızla bir araya gelirsiniz?
- Arkadaşlarınızla en çok nerede bir araya gelirsiniz? (kültürel sermaye)
 - Evde
 - Cafede
 - Kültürel etkinlikte
 - Spor etkinliklerinde
 - Diğer
- Eşinize güvenir misiniz? Ne kadar güveniyorsunuz?
- Ailenize güvenir misiniz? Ne kadar güveniyorsunuz?
- Eşinize mi daha çok güvenirsiniz yoksa kendi ailenize mi?
- Akrabalarınıza ne kadar güveniyorsunuz?

- Komşularınıza ne kadar güveniyorsunuz?
- Hemşerilerinize ne kadar güveniyorsunuz?
- İş arkadaşınıza ne kadar güveniyorsunuz?
- Başınıza bir iş gelse ilk kimden para istersiniz? Şimdi biraz daha özel sorayım soruyu: daha önceyi düşünün, yaşadığınız kötü bir olayda, bir travmada ilk kime güvündünüz?
- Kimlerle komşu olmak istemezsiniz?
- Çocuğunuzun kiminle evlenmesini istemezsiniz?
 - Gayrimüslim
 - Farklı etnik kimlik (Türk-Kürt vb)
 - Farklı mezhep (Alevi-Sünni vb)
 - Fakir
 - Okumamış, eğitimsiz
 - Diğer
- Yüzyüze ilişkiniz olan insanlar dışında kime güvenirsiniz? (güven/sosyal güven)
- Gönüllü olarak faaliyetlerine katıldığınız, çeşitli şekillerde destek verdiğiniz (bağış, gönüllülük vs) sivil toplum kuruluşları (vakıf, dernek, sendika, hemşeri derneği, futbol kulübü vb) var mı?
- Genel olarak yoksullara mı güvenirsiniz yoksa zenginlere mi?
- Belediyeye güvenir misiniz?
- Patronunuza güvenir misiniz?
- Hükümete güvenir misin?
- Muhtara güvenir misin?
- Sendikaya güvenir misin?
- Çalıştığınız kuruma güveniyor musunuz? Neden? (güven/sosyal güven)
- Dindar bir kişiyi nasıl tanımlarsınız? Dindar kişileri güvenilir bulur musunuz?
- Ne kadar süredir Ankara’da yerleşiksiniz? (kültürel sermaye)
- Herkesin bir hayat hikayesi vardır. Bana kısaca kendinizden ve hayatınızdan bahseder misiniz?
- Adalet sizce ne demek? Toplumda adalet sizce önemsenen bir kavram mı?
- Annenizin babanızın hayatı ile sizin hayatınız arasında ne fark var? Neler değişti sizce? Sizce 20 yıl öncesi ile ne fark var şimdi gündelik hayatınızda? Önce genel olarak sorayım, o zamanki gündelik hayat nasıldı, şimdi nasıl? Yani, İyi yönde ne değişti? Kötü yönde ne değişti? Sonra da devamında şunu sorayım; sizce eskiye nazaran, 10 yıl ya da 20 yıl önce, daha mı çok güveniyordunuz? Azaldı mı arttı mı? Neden? (sosyal değişim)
- Mutluluk nedir sizce? Sizi en çok ne yapmak mutlu eder?
- Dini/vicdani/hukuki bir engel olmadığını düşünseniz bilseniz suç işler misiniz?
- İnsanlar senin hakkında en çok neyi bilsin istersin?

* Genel olarak sizce hangisi daha doğrudur?

- a) insanların çoğuna güvenebilirim,
- b) insanlarla ilişkilerinde ne kadar dikkatli olsan azdır